

ΤΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ
ΓΕΦΥΡΙΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Σπύρου Ι. Μαντά

ΤΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΕΦΥΡΙΑ

...για να καλύψουν μια ανάγκη προέκτειναν τη φύση...

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

1984

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ : ΠΕΛΑΓΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ
ΜΟΝΤΑΖ : ΣΠΥΡΟΣ ΔΕΛΑΒΙΑΣ—ΔΩΡΑ ΣΙΛΙΒΙΣΤΡΑ
ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : Γ. ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΗ - Δ. ΧΑΤΖΙΣΤΥΛΗ Ο.Ε. (ΚΟΡΥΖΗ 23), ΤΗΛ.: 3466.310
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΕΣ : Α. ΜΑΝΤΕΛΟΣ (ΤΡΙΚΑΛΩΝ 24), ΤΗΛ.: 7660.424
ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ : ΟΣΤΡΑΚΟ (ΣΚΟΥΦΑ 52), ΤΗΛ.: 3621.600 - 3609.575

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στον
Κώστα Λαζαρίδη

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΗΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ A23701
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 16-10-1985
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜΟΣ 624.2 ΜΑΝ

Κωδ. εγγ: 7066

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

● Περιεχόμενα	7
● Πρόλογος	8
● Μέρος Α. - ΤΟ ΧΤΙΣΙΜΟ	11
● Αιτίες και αφορμές ● Οι Μαστόροι ● Ονοματολογία ● Διαδικασία - πρώτη ύλη - Μορφές ● Κόστος Κατασκευής ● Χτίρια συνοδευτικά	
● Μέρος Β. - ΤΑ ΓΕΦΥΡΙΑ	23
● Της Άρτας ● Της Πλάκας ● Της Κόνιτσας ● Του Παπαστάθη ● Του Κοράκου ● Καλογερίκο ή του Πλακίδα ● Του Νούτσου ή Κόκκορου ● Του Μίσιου ● Του Μύλου ● Του Πιτσώνη ● Παλιογέφυρο ● Του Χάτσιου ● Του Κοντοδήμου ή Λαζαρίδη ● Του Καμπέραγα ● Της Τσίπιανης ● Της Βωβούσης ● Του Λυκόστομου ● Της Κλειδονιάβιστας ή του Βοϊδομάτη ● Μεσογέφυρα ● Των Αγίων ● Της Ζέρμας ή Κάντσικου ● Του Μανώλη ● Της Τατάρνας ή Μαρδάχας ● Του Τριζώλου ● Του Μεζήλο ● Της Πόρτας ή του Αγίου Βησσαρίωνα ● Του Σπανού ● Του Σούμπαση ● Της Πετρας ● Του Μπερατιού ● Του Κουρτ-Πασσιά	
● Μέρος Γ. - Ο ΑΝΤΙΧΤΥΠΟΣ	47
● Το Διαβολογέφυρο ● Του «γιοφυριού της Άρτας» ● Δοξασίες και ποτάμιοι Θεοί ● Άλλοι θρύλοι ● Ο Μανώλης και η Βασιλοπούλα ● Χίλιες γίδες σιούτες ● Της Τρίχας το γεφύρι ● Μια «συνήθεια» στο Ζαγόρι ● Το γεφύρι στο δημοτικό τραγούδι ● Σημερινός «αντίχτυπος».	
● Μέρος Δ. - ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΓΕΦΥΡΙΩΝ	59
● Μέρος Ε. - ΟΠΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ (Φωτογραφικό)	71
● Επίλογος	126
● ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ	127
● Υστερόγραφο Υπενθύμησης - Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΟΥ ΓΕΦΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ. ● Η μυστική γλώσσα των μαστόρων - ΚΟΥΔΑΡΙΤΣΚΑ ή ΜΑΣΤΟΡΚΑ ● Αντιπαράθεση για σύγκριση - ΑΛΛΑΓΕΦΥΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ	
● SUMMARY IN ENGLISH	139
● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	137

Τῆ φύση ἢ τὴν καλοποιάνεις, ἢ ἀστοχα τὴ βιάζεις. Στὴν τελευταία ὁμως περίπτωση, ὁ καρπὸς τοῦ βιασμοῦ, ἀργά ἢ γρήγορα δά επιστρέψει νά σε εκδικηθεῖ. Ἔργα πού σώθηκαν, συνέπειες πού ἤρθαν, τονίζουν τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα σέ τούτες τίς δύο ἐπιλογές, χαρακτηρίζοντας τελικά δύο ἐντελῶς διαφορετικούς κόσμους.

Τὰ παλιά πέτρινα γεφύρια, διασκορπισμένα σέ κάθε γωνιά τῆς βαλκανικῆς ἀλλά καί σ' ὁλόκληρο τὸ μικρασιατικὸ χῶρο, ἀποτελοῦν πειστικά σημάδια ἀναφοράς στὴν περασμένη ἐποχή. Τότε πού τὴν ἔλλειψη μέσων ἀναπλήρωνε ἡ ἐμπειρία καί ὁ ἐνδοσιασμός. Ἡ περιοχὴ ὁμως, πού ἡ ιδιόμορφη αὐτὴ λαϊκὴ κατασκευὴ, βρήκε τὸ σωστὸ μέτρο, μὲ ἀποτέλεσμα νά μετουσιωθεῖ σέ ἀληθινὸ ἔργο τέχνης, εἶναι ἀναμφισβήτητῶς ἡ Ἡπειρος. Ἴσως ἐπειδὴ ἐκεῖ δέν προϋπήρξαν ξένα πρότυπα - πειρασμός γιὰ μίμηση - ἀλλά οὔτε καί τεχνικά μέσα ικανά νά ἐπιβάλλουν οποιαδήποτε ἐγκεφαλικὴ ἐμπνευση. Ὅτι δημιουργήθηκε, ἦταν ἀποτέλεσμα διάλογου καί ἀξιοπρεποῦς συμβιβασμοῦ μὲ τὸ περιβάλλον. Ἀρκεῖ νά σταθεῖς πέντε λεπτά μπροστά στο γεφύρι τῆς **Πλάκας** στὸν Ἀραχδο, νά ζυγιάσεις τὴν «ἀνάταση» ἐνὸς ἄλλου κατεβαίνοντας στὴν κοιλίη τοῦ Ἀῶου κοντά στὴν Κόνιτσα, νά περπατήσεις τὴν καλντεριμωτὴ «ταλάντευση» τοῦ δρυλικοῦ γεφυρίου τῆς **Ἄρτας**, γιὰ νά συνειδητοποιήσεις τὸ φόβο, τὸν ἐλιγμό, τὴν προσπάθεια καί τὸ κέφι τοῦ ἀνθρώπου μπροστά στὴ φύση. Ὅπλα πού τοῦ ἐπέτρεψαν νά τὴν προεκτείνει καί, γιὰτί ὄχι, νά τὴ συμπληρώσει. Ὅπως σε ὅλες τίς λαϊκὲς κατασκευές, ἐστὶ καί γιὰ τὰ γεφύρια, ἀποκλειστικὴ αἰτία δημιουργίας τους υπήρξε ἡ ἀνάγκη, πού ἐιδικά στὴν Ἡπειρο χρειάστηκε νά καλυφθεῖ ἄμεσα (δά δούμε τὸ γιὰτί). Τὸ ἀνέλαβαν ἐπιδέξιοι ντόπιοι μαστόροι πού ἡ φήμη τους ξεπερνοῦσε τὰ ὄρια τῆς τότε μεγάλης Ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας, κατορθώνοντας τελικά νά «στήσουν» γεφύρια, μικρὰ ἀριστουργήματα, πού εξακολουθοῦν καί σήμερα νά «ζεῦγουν», ἐστὼ κουρασμένα πιά, σιωπηλοὺς ποταμούς καί δορυβάδεις χεῖμαρρους.

Ἡ ἐποχὴ μας, φορέας ἐπαναστατικῶν ἀλλαγῶν στὴν τεχνολογία ἀλλά καί στὸν τρόπο σκέψης, ἦταν φυσικὸ νά ἔχει ἀντίχτυπο καί στὴ συγκεκριμένη λαϊκὴ κατασκευὴ. Μποροῦμε νά πούμε, πῶς τέτοια γεφύρια ἐπαψαν νά χτίζονται, ἀπὸ τίς ἀρχές κιόλας τοῦ αἰῶνα. Ταυτόχρονα, πιὸ πρακτικὲς χαράξεις δρόμων, ἔδεσαν, ὅσα ἀπόμειναν στὸ περιδῶριο, στερώντας τους καί τὴν πιὸ στοιχειώδη λειτουργικότητα. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καί μετὰ, ἡ ἀντίστροφη μέτρηση εἶχε ξεκινήσει. Πολλὰ παρασύρθηκαν ἀπὸ τὰ ποτάμια - αἰώνιο τους ἀντίπαλο καί ὑπονομευτὴ - ἀλλὰ ἀνατινάχθηκαν στὸν τελευταῖο πόλεμο - δῦματα κάποιου ἐπιχειρησιακοῦ σχεδίου - ἐνῶ ἀρκετά, βούλιαξαν ἢ εξακολουθοῦν κάθε τόσο νά βουλιάζουν, στίς τεράστιες τεχνητὲς λίμνες τῶν υδροηλεκτρικῶν ἔργων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, κανένα ουσιαστικὸ μέτρο δέν πάρθηκε ἀπὸ τὴν ἐπίσημη πολιτεία, γιὰ τὴ διάσωση, ἐστὼ μερικῶν, ἀπὸ τὴ βέβαιη καταστροφὴ. Ἀνακηρύξεις βέβαια ὡς «διατηρητέων ἱστορικῶν μνημείων χρηζόντων ἰδιαίτερας προστασίας» ἐγίναν πολλές, ὅλες ὁμως ἐξάντλησαν τὴν πρόδεση στὸ στόμφο τῆς ὑπουργικῆς ἀπόφασης καί στὴν ἀδυναμία μεταφοράς τῆς στὴν περιφέρεια. Πέρα λοιπὸν ἀπὸ τίς ὅποιες ἀπατηλὲς ἐλπίδες πού μπορεῖ νά γεννάει κάποια συναισθηματικὴ φόρτιση, ἡ «διάγνωση» παραμένει μία καί ψυχρὴ. Ἄλλη μιά ἐξαρση τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, περνάει ἀδόρυθα - ὅπως ἄλλωστε ἀδόρυθα λειτούργησε - στὸ χῶρο τῆς δὴμησης.

Ἐδῶ ἀκριβῶς στοχεύει καί αὐτὴ ἡ προσπάθεια. Νά κάνει τούτῃ τὴ δὴμηση ἰσχυρότερη, μὲ ὅσο τὸ δυνατό λιγότερες διαλείψεις. Γιὰτί μόνο ἐστὶ δά ξεπηδάει ἀβίαστα μιά αἰσθητικὴ, ὑπεράνω πάσης ὑποψίας.

Πρὶν ἀναφερθῶ στὴ διάρθρωση τῆς ὕλης τοῦ βιβλίου, δά ἤθελα νά κάνω μιά διευκρίνηση, ἀπαραίτητη γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ χῶρου πού δά ἀνιχνεύσουμε. Δέν περιορίζομαστε στὸ ἔδαφος τῆς σημερινῆς Ἡπείρου, ἀλλά τὴ θεωροῦμε μὲ τὰ ευρύτερά της ὄρια, νά περιλαμβάνει δηλαδὴ τὴ νότια Ἀλβανία, ὅπως καί τίς κοντινὲς περιοχὲς τῶν γύρω νομῶν - Γρεβενῶν, Τρικάλων, Καρδίτσας καί Ευρυτανίας. Καί αὐτὸ, γιὰτί τὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας τῶν ἐξεταζόμενων γεφυριῶν, τὰ σύνορα - ἐντελῶς νοητά - τὰ συνέδετε ἡ προοδευτικὴ ἀλλαγὴ κάποιας ἰδιοσυγκρασίας καί ὄχι ἡ στυγνὴ «γραμμὴ» μιάς διοικητικῆς ἀπόφασης.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ πέντε Μέρη τοῦ βιβλίου, **ΤΟ ΧΤΙΣΙΜΟ**, περιλαμβάνει ὅλες τίς διαδικασίες ἀνέγερσης ἐνὸς γεφυρίου (ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού παιρνόταν ἡ ἀπόφαση μέχρι καί τὴν παράδοση), τοὺς λόγους πού ἔκαναν

αναγκαία την κατασκευή του, μικρά και μεγάλα μυστικά της πρώτης ύλης που χρησιμοποιούνταν, τις μορφές του, πώς «βαφτιζόταν» με την πάροδο του χρόνου, το ύψος που έφτανε η σχετική δαπάνη, άλλα χτίρια που το συνόδευαν. Εδώ φυσικά γίνεται λόγος και για τους μαστόρους, που η ιδιομορφία μιας τέτοιας δύσκολης κατασκευής τους οδηγούσε τις περισσότερες φορές στην πλήρη εξειδίκευση.

Στό δεύτερο Μέρος, **ΤΑ ΓΕΦΥΡΙΑ**, επιχειρείται μία λεπτομερής παρουσίαση σε τριάντα ένα από αυτά, διαλεγμένα σαν τα πιο σημαντικά του χώρου. Η περιγραφή τους - χτισμάτων αλλά και σχέσης με το τοπίο μέσα στο οποίο εντάσσονται - συνοδεύεται από μία σειρά απλών σχεδίων που βοηθούν τον αναγνώστη σε μία πρώτη επαφή μαζί τους. Παραπομπές στο πέμπτο Μέρος, καθαρά φωτογραφικό, ολοκληρώνουν πειστικά τη γνωριμία.

Το τρίτο Μέρος, **Ο ΑΝΤΙΧΤΥΠΟΣ**, αποτελεί προσπάθεια διερεύνησης της επίδρασης που είχε η κατασκευή ενός τέτοιου γεφυριού στον ψυχικό κυρίως κόσμο του απλού ανθρώπου, αλλά και στην ευαισθησία του σύγχρονου. Βοηθούν οι δρύλοι, οι δοξασίες, οι συνήθειες και το δημοτικό τραγούδι που ο ίδιος δημιούργησε.

Στό τέταρτο Μέρος, **ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΓΕΦΥΡΙΩΝ**, γίνεται όπως ομολογεί και ο τίτλος του, μία λεπτομερής απαρίθμηση όλων των γεφυριών που υπήρξαν ή υπάρχουν στον ηπειρώτικο χώρο, πάντα με την ευρεία του έννοια. Βασική πηγή που χρησιμοποιήθηκε για τούτη την αναφορά, στάθηκαν τα «Αγαθοεργήματα» του Λαμπρίση (1880). Στις πληροφορίες τους, ήρθαν να προστεθούν μερικές ακόμη, από έμμεσες νύξεις άλλων μελετητών, αλλά και την προσωπική παρατήρηση. Σίγουρο όμως είναι, πώς τούτος ο πίνακας δά παραμένει πάντα ημιτελής.

Το πέμπτο και τελευταίο Μέρος, **ΘΗΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ**, καθαρά φωτογραφικό, έρχεται με έγχρωμες διαφάνειες, παλιές φωτογραφίες, καικούς πίνακες, γκραβούρες και σχέδια, να αποδείξει «τού λόγου τό ασφαλές» αλλά και να λειτουργήσει, όταν χρειαστεί, σαν τονωτικό της μνήμης. Ήδη, για ένα από τα εξεταζόμενα γεφύρια (**Λυκόστομου**) έχει χαθεί κάθε ίχνος της μορφής του, ακόμα και στη δύμηση. Με την ευκαιρία, δά ήθελα να τονίσω εδώ, πώς σήμερα η προσέγγιση των περισσότερων από τα περιγραφόμενα και εικονιζόμενα γεφύρια, παίρνει διαστάσεις μικρής περιπέτειας, καθώς στέκουν εκτοπισμένα σε αχρησιμοποίητα πιά μονοπάτια.

Τό βιβλίο κλείνει με ένα βοηθητικό **ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ** που συνδέτουν τρία επί μέρους δέματα. Τό πρώτο, «Υστερόγραφο Θύμησης», αναφέρεται στην τελευταία περιπέτεια τού, αν όχι καλύτερου, τουλάχιστον πιο φημισμένου γεφυριού της **Άρτας**, τό δεύτερο, «Η Μυστική γλώσσα των Μαστόρων» παρέχει δείγμα λέξεων και εκφράσεων από τά «Κουδαρίτκα» ή «Μαστόρκα», με τά οποία συνηθίζονταν και «αμύνονταν» οι τεχνίτες, ενώ τό τρίτο, «Αντιπαράθεση για Σύγκριση» παρουσιάζει, με λίγα λόγια και μερικές εικόνες, γεφύρια εκτός τού Ηπειρώτικου Χώρου - υπόλοιπη Ελλάδα και Βαλκανική - βοηθώντας έτσι να συνειδητοποιηθεί ακόμα περισσότερο η ιδιαιτερότητα τού γεφυριού τής Ηπείρου.

Ας τονιστεί ακόμη, πώς η συμπεριλαμβανόμενη στό τέλος βιβλιογραφία, αποτελεί καρπό επίπονης αναζήτησης, μιά και δέν υπήρξε προηγούμενη σχετική με τό εξεταζόμενο αντικείμενο. Επιλέχτηκε μάλιστα εκείνη, που πληροφορεί άμεσα για τά γεφύρια, ενώ πηγές με γενικές αναφορές στό δέμα μας παραλείφθηκαν σαν γνωστές από την ευρύτερη μελέτη τής λαϊκής μας αρχιτεκτονικής.

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω ιδιαίτερα για την ουσιαστική βοήθειά τους, τούς: Κώστα Φρόντζο πρόεδρο τής Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Κώστα Βάγια πρόεδρο τού Μουσικοφιλολογικού συλλόγου «Σκουφάς» Άρτας, Γιάννη Τσούτσινο ιστορικό από την Άρτα, Κώστα Λαζαρίδη συγγραφέα - λαογράφο και ερευνητή τής περιοχής Ζαγοριού, Σούλα Τόσκα - Κάμπα λαογράφο, Δημήτρη Τσιούμα επίσης λαογράφο από τό Μουζάκι Καρδίτσας, Σωτήρη Τουφίδη συγγραφέα από την Κόνιτσα, Απόστολο Ριστάνη δάσκαλο στό Μολυβδοσκεπάστο Κόνιτσας, Σπύρο Μελετζή και Βασιλή Γκανιάτσα φωτογράφους, και βέβαια τις «Τεχνικές Εκδόσεις» που ανέλαβαν τή δημοσίευση τού υλικού.

Σπύρος Ι. Μαντάς

Αθήνα, Γενάρης τού '84

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Μέρος Α΄

ΤΟ ΧΤΙΣΙΜΟ

*... μαρμάρωνε κι ανέβαινε σάν νά 'ταν 'πο μολύβι,
εγίνηκεν τελείωσε κι ακόμη είναι διάμα...*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Αιτίες και αφορμές

Η Ήπειρος αποτελεί ίσως το ορεινότερο τμήμα του ελληνικού εδάφους. Από τα 9.203 τετραγωνικά χιλιόμετρα της έκτασής της, τα 8.313 καλύπτονται από ψηλά βουνά. Εδώ άλλωστε βρίσκεται η σπουδαιότερη και ψηλότερη οροσειρά, η Πίνδος, που αποτελεί το φυσικό όριο της περιοχής με τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Ο Γράμμος λοιπόν, με υψόμετρο 2.520 μ., ο Σμόλικας (2.637), η Τύμφη (2.497), η Τσούκα (1672), το Περιστέρι (2.295), τα Τζουμέρκα (2.469), όλα μέλη της οροσειράς της Πίνδου, συμπληρώνονται από τον Τόμαρο (1.816) νοτιοδυτικά από τα Γιάννενα, τα υψώματα του Σούλικαίτης Παραμυδιάς (1.658), το Μιτσικέλι (1.810) και άλλα μικρότερα.

Όλα τούτα τα βουνά, σχηματίζουν μεταξύ τους πόλγες, μικρές δηλαδή κοιλάδες που διασχίζει ένα πλήθος ποταμών και μικρότερων χειμάρρων. Τα νερά πάντα τρέχουν άφθονα, γιατί η περιοχή είναι από τις βροχερότερες της χώρας, ενώ το χιόνι αποτελεί συνηθισμένη εικόνα σχεδόν όλο το χρόνο¹. Σάν πιο σημαντικά ποτάμια μπορούμε να αναφέρουμε τον Αώο, που αφού πηγάζει από την Πίνδο χύνεται στην Αδριατική διασχίζοντας την Αλβανία, τους δυο μεγάλους του παραπόταμους το Σαραντάπορο και το Βίκο (Βοϊδομάτης), τον Καλαμά (Θύαμις) που εκβάλλει πάνω από την Ηγουμενίτσα, τον Αχέροντα, το Λούρο, το Δρίνο στους πρώτους του σχηματισμούς, και τον Αραχδο που μετά από διαδρομή 115 χιλιομέτρων χύνεται χαμηλά στον Αμβρακικό κόλπο. Ο μυθικός Αχελώος, ξεκινώντας λίγο πιο κάτω από το Μέτσοβο, οριοθετεί την Ήπειρο από τη Θεσσαλία, για να καταλήξει πάμπλουτος, και αφού διασχίσει τη Στερεά, στο Ιόνιο, δυτικά του Μεσολογγίου. Μικρότερα ποτάμια και παχιά ρυάκια που ενισχύουν τις παραπάνω υδάτινες αρτηρίες, βρίσκουμε κυρίως στο Ζαγόρι, όπως το Μετσοβίτικο, το Ζαγορίσιο, τον Μπαγιώτικο, το Βάρδα, το Φραγκαδιώτικο και άλλα².

Επιταχτική λοιπόν, από πολύ παλιά, η ανάγκη να υπερπηδηθούν τούτα τα υδάτινα εμπόδια που δυσκόλευαν την ελεύθερη διακίνηση των κατοίκων. Οι Ηπειρώτες άλλωστε, είχαν πάντα παράδοση στις ομαδικές μετακινήσεις. Από τις μικρές διαδρομές που επέβαλε μιά σημαντική κτηνοτροφία, μέχρι τα μεγάλα ταξίδια σ' ολόκληρη την Ελλάδα που επιχειρούσαν οργανωμένοι σε επαγγελματικές συντεχνίες. Από εδώ ξεκινούσαν φορτωμένα, και πολλά από τα περιφρα-

καραβάνια των Κυρατζήδων που είχαν για προορισμό τη Βιέννη, το Βουκουρέστι, ακόμη και τα βάθη της ανατολής.

Εκκ. 1.

Οι Μαστόροι

Οι άνθρωποι που δά αναλάμβαναν ένα τέτοιο έργο, να δαμάσουν δηλαδή τη φύση υπερπηδώντας την ορμή της, δέν ήταν ανάγκη να αναζητηθούν μακριά. Η ίδια η περιοχή αποτελούσε φυτώριο σπουδαιών μαστόρων με δοκιμασμένες τις ικανότητές τους. Οργανωμένοι σε μικρές ομάδες, τα λεγόμενα μπουλούκια ή εσνάφια³, όργωναν κυριολεκτικά ολόκληρη τη βαλκανική, χτίζοντας αρχοντικά, όμορφες βρύσες, δεξαμενές, διαμορφώνοντας εκκλησίες, σηκώνοντας σεράγια, τζαμιά, πανύψηλα εξαγωνικά καμπαναριά. Η επιδίωξη που έκρυβε γι' αυτούς ο κατακτητής ήταν πάντα μεγάλη και ανάλογα βέβαια τα προνόμια που τους παραχωρούσε⁴.

Επικεφαλής της ομάδας βρισκόταν ο Προτομάστορας, ο Κάλφας, που κατεύθυνε όλο το μπουλούκι. Το τελευταίο, αποτελούσαν κάθε λογής ειδικότητες. Νταμαρτζήδες, χτίστες, λασπιτζήδες, μαρμαρογλύπτες, ξυλογλύπτες, ζωγράφοι, πολλά μικρά παιδιά - τα λεγόμενα τσιράκια - και φυσικά αρκετά ζώα. Οι Κουδαραιοί, όπως αποκαλούσαν τους χτίστες, ονομασία όμως που προεκτεινόταν και στις άλλες ειδικότητες⁵,

Εκκ. 2, 3.

1. Το ετήσιο ύψος βροχής στα πεδινά τμήματα κυμαίνεται μεταξύ 1000 και 1200 χλστ. περίπου, για να μεγαλώσει και να υπερβεί τα 2000 χλστ. όσο προχωράμε στα ορεινά. Έτσι μπορούμε να υποστηρίξουμε, πώς στην Ήπειρο, τουλάχιστον 4,5-5 μήνες το χρόνο βρέχει.

2. Εξετάζοντας τη μορφολογία του εδάφους σάν την κυριώτερη αιτία χτισίματος των γεφυριών, περιοριστήκαμε στα σημερινά γεωγραφικά όρια της Ηπείρου. Το πλαίσιο όμως της μελέτης μας επεκτείνεται στη νότια Αλβανία, αλλά και στις γειτονικές περιοχές των νομών Γρεβενών, Τρικάλων, Καρδίτσας και Ευρυτανίας. Και εκεί, μπορούμε να πούμε, πώς επικρατούν οι ίδιες, μερικές φορές και χειρότερες (Άγραφα), εδαφικές συνθήκες.

3. Μπουλούκια ή μ' πλούκια: από το τουρκικό *bölük* (συντροφιά). Εσνάφια: από το αραβοπερσικό και τουρκικό *isnaf*, ή εσνάφ, ή εσνάφ (σινάφι).

4. Πολύ ευεργετικό θεωρήθηκε για το δεσμό των συντεχνιών, το φερμάνι του Σουλτάνου Μουσταφά του Γ', το 1773. Σ' αυτό καθορίστηκαν τα όρια της δικαιοδοσίας των και τονώθηκαν ιδιαίτερα τα διοικητικά τους συμβούλια. Το σχετικό φερμάνι δημοσιεύεται στο βιβλίο του Νικολάου Ι. Πανταζοπούλου, «Ελλήνων Συνσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν», Αθήνα 1958, σελ. 36, υποσημ. 57.

Από την άλλη μεριά όμως, δέν είναι και λίγες οι περιπτώσεις, που οι μαστόροι πέφτουν θύματα τούτης της ίδιας της τέχνης τους. «συχνά... απέδεται και το κεφάλι τους εισφορά στα πόδια του δημίου για να μείνη κρυφή κάποια παιδαλώδης κατασκευή» γράφει ο Αλέξ. Χ. Μαμμόπουλος στο «Λαϊκή Αρχιτεκτονική - Ηπειρώτες Μαστόροι και γεφύρια», Αθήνα 1973, σελ. 20.

5. Βλέπε, Νικ. Μουτσόπουλου: Κουδαραιοί Μακεδόνες και Ηπειρώτες Μαστορές, στον τόμο «Πρώτοι Έλληνες Τεχνικοί Επιστήμονες Περίοδου Απελευθερώσεως», Αθήνα 1976, σελ. 353, και Ανάτυπον.

1. Η ανάγκη να υπερπηδηθεί κάθε υδάτινο εμπόδιο που δυσκόλευε την ελεύθερη διακίνηση των κατοίκων, υπήρξε επιταχτική από πολύ παλιά. Πιγμοί ανθρώπων και ζώων ήσαν περιστατικά όχι και τόσο σπάνια.

2,3. Η περιοχή της Ηπείρου αποτέλεσε φυτώριο σπουδαίων μαστόρων, που οργανωμένοι σε μικρές ομάδες, τα λεγόμενα μπουλούκια ή εσνάφια, όργωσαν κυριολεκτικά ολόκληρη τη βάλκανική. Πάνω, Πυρσογιαννίτικο μπουλούκι στα Παγώνια το 1932. Κάτω, μαστόροι και μαστορόπουλα κοντά στο Αγρίνιο το 1929.

ξεκινούσαν τόν Απρίλη, ανήμερα Αι-Γιωργιού και γυρίζαν τό φθινόπωρο, γύρω στή γιορτή του Αι-Δημήτρη⁶. Οι διαδρομές, όπως είπαμε, αρκετά μεγάλες, εξαρτιόνταν βασικά από την ικανότητα και τή φήμη του Πρωτομάστορα. Εκεί, στά ξένα μέρη, «χτίσαν» λέξη-λέξη και τή δική τους μυστική γλώσσα, τά «Κουδαρίτκα» ή «Μαστόρκα» όπως τήν βάφτισαν, μέσο προφύλαξης τής τέχνης τους αλλά και των συμφερόντων τους⁷. Χωριά πού έδωσαν σπουδαιούς μαστόρους στην περιοχή τής Κόνιτσας, ήσαν η Πυρσόγιαννη, η Βούρμπιανη, η Στράτσιανη, η Μόλιστα, τό παλιό Λεσκάτσι, οι Πληκάδες, τό Τούρνοβο, τό Ίσβορο, τό Λούψικο και άλλα. Χαμηλότερα, στην περιοχή των Τζουμέσκων, φημισμένα ήσαν τό Βασταβέτσι (Πετροβούνι), οι Χουλιαράδες, τ' Άγναντα, τά Πράμαντα, η Κουτσοβίτσα, οι Ραφτανάιοι. Σπουδαία όμως μαστοροχώρια υπήρχαν και στην περιοχή πού σήμερα ανήκει στην Αλβανία. Ξεχώριζαν τό Λεσκοβίκι, η Χότσα, η Μπίγλιτσα και φυσικά τό Αργυρόκαστρο. Αλλά και τά διπλανά μακεδονίτικα χωριά του Βόιου, τής Καστοριάς, τής Φλώρινας, είχαν τό ίδιο σημαντική παράδοση, στην προσφορά κυρίως χτιστών. Ενδεικτικό είναι και τό παρακάτω ανέκδοτο...

«Δεσπότης ερώτησε υποψήφιο παπά πρό τής χειροτονίας γιά νά δοκιμάσει τίς θεολογικές του γνώσεις:

- Ποιός έχτισε τόν κόσμο;
- Οι Πυρσόγιαννίτες Δέσποτά μου, απάντησε εκείνος. Μά κουβάλησαν λάσπη και οι Βουρμπιανίτες⁸...».

Τά γεφύρια αποτέλεσαν μιά ξεχωριστή περίπτωση γιά τούς παραπάνω μαστόρους. Η ίδια η φύση τής κατασκευής τους ήταν δεμένη μέ πολλές δυσκολίες και προβλήματα. Εμπόδια, πού μαζί μέ τό φόβο τής επέμβασης στή φύση πού διακατείχε τό λαό, γέννησαν ένα μεγάλο, όπως δά δούμε παρακάτω, αριθμό δρύλων. Σιγά-σιγά λοιπόν, δημιουργήθηκαν ειδικευμένες ομάδες τεχνιτών, πού αποκλειστικό αντικείμενο κατασκευών είχαν τά γεφύρια. Ήσαν οι περίφημοι Κιοπρουλήδες, από την τούρκικη λέξη *Köprü* (κιοπριού) πού σημαίνει ακριβώς γέφυρα.

Εικ. 4.

Ονοματολογία

Τήν απόφαση γιά νά «στηθεί» ένα γεφύρι, έπαιρνε κάποιο μεμονωμένο άτομο, η και ολόκληρο χωριό. Στην πρώτη περίπτωση, μπορεί νά επρόκειτο γιά έναν πλούσιο κάτοικο, γιά κάποιον τούρκο αξιωματούχο,

ή και γιά τόν ηγούμενο ενός διπλανού μοναστηριού. Όπως ήταν φυσικό, τούς ίδιους βάραινε και η δαπάνη. Γιά ηθικό ανταλλάγμα, τό γεφύρι έπαιρνε αρκετές φορές τό όνομά τους, χωρίς όμως τούτο νά αποτελεί και κανόνα. Τό «βάφτισμα» γινόταν μέ τήν πάροδο του χρόνου και κατά συνήθεια από τούς κατοίκους των γύρω χωριών. Αναφέρουμε τό γεφύρι του **Καμπέραγα** πού έχτισε ο ομώνυμος αγάς από τά Γιάννενα, του **Μίσιου**, δωρεά του άρχοντα Αλέξιου Μίσιου από τό Μονοδέντρι, του **Καλόγερου** ή **Καλογερίκο**, επειδή τό έφτιαξε κάποιος καλόγερος ονομαζόμενος Σεραφείμ από τό μοναστήρι του Προφήτη Ηλία τής Βίτσας, του **Εβραίου**, μιά και τήν κατασκευή του αποφάσισε ο Γιαννιώτης Εβραίος Σολομών Ματσιλής σάν γλύτωση κάποτε από τά νερά του ποταμού.

Μερικές φορές συναντάμε γεφύρια και μέ δύο ονόματα. Τότε, μπορεί τό έργο νά πήρε και τήν ονομασία κάποιας τοποθεσίας ή διπλανού χωριού, μπορεί και μιά μεταγενέστερη επισκευή νά άφησε τό όνομα και του νέου χορηγού. Κάτι τέτοιο έγινε μέ τό γεφύρι του **Νούτσου** ή **Κόκκορου**. Τό πρώτο - Νούτσος Κοντοδήμος - είναι τό όνομα του αρχικού κατασκευαστή από τό χωριό Βραδέτο του Ζαγοριού, τό δεύτερο - Γ. Κόκκορος - τό όνομα του αργότερα επισκευαστή. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τό γεφύρι του **Καλόγερου** πού αναφέραμε πιό πάνω. Λέγεται και του **Πλακίδα**,

6. Σχετικό μέ τούτη τή συνήθεια, τής εποχιακής δηλαδή αναχώρησης και επιστροφής των μαστόρων, είναι και τό παρακάτω τραγούδι πού ακούγεται στο Ροδοχώρι Βόιου, λίγο πιό πάνω από τήν Κόνιτσα.

Οι δύο αγίοι μάλουναν Αιγεώργης κι Αϊδημήτρης

γυρνάει Αϊδημήτρης κι τούν λέει τόν λέγ' τόν Αιγεώργη

- Αιγεώργη Αιγεώργη βούργαρι κι σκουρπουφαμλήτη

ιγώ μαζώνου φαμπιλίες κι σύ μέ τίς χουρίζεις

σμάζώνου μάνες μέ παιδιά κι σύ μέ τά χουρίζεις

ιγώ σμίγου αντρόγυνα κι σύ μί τά σκουρτζίζεις.

Γυρνάει Αιγεώργης κι τούν λέει, γυρνάει κουβεντάζει.

- Δέν φταιγού γώ Αϊδημήτρη μου δέν φταιγού αδερφέ μου

μόν' φταιγεί ου σκυλουβασληάς ου αφέντης ου βεζύρης

πού έδουκαν τούν ορισμό νά φύγουν οι μαστόροι.

(Από τό: Δημ. Γ. Γκαθανά, «Τραγούδια Ξενητείας, Δημοτικά Αντικής Μακεδονίας», Θεσ/νίκη 1977, σελ. 21, Νο 16).

7. Περισσότερα, βλέπε στό τέλος του βιβλίου, και συγκεκριμένα στό δεύτερο κεφάλαιο του «ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΟΣ».

8. Αλεξ. Χ. Μαρμόπουλου: Λαϊκή Αρχιτεκτονική - Ηπειρώτες μαστόροι και γεφύρια, Αθήνα 1973, σελ. 15.

Τό ανέκδοτο όμως φαίνεται νά έχει αρκετές παραλλαγές, προσδιορίζοντας ανάλογα μέ τήν περίπτωση και διαφορετικό «δημιουργό» του κόσμου. Έτσι, εκτός από τούς Πυρσόγιαννίτες μαστόρους, και οι Λαγκαδινοί τής Πελοποννήσου, αλλά και οι Ζουπανιώτες (σήμερα Πενταλοφίτες) τής Δυτικής Μακεδονίας, διεκδίκησαν τήν επίζηλη «δέση». Βλέπε σχετικά: Χρήστου Γ. Κωνσταντινόπουλου, Οι Λαγκαδινοί Μαστόροι, Αθήνα 1970, σελ. 36. Ακόμη, του Ίδιου: Οι παραδοσιακοί χτίστες τής Πελοποννήσου, Αθήνα 1983, σελ. 77.

4. Μιά σπάνια φωτογραφία από τον προηγούμενο αιώνα. Μαστόροι, πάνω και κάτω από ένα γεφύρι, κοντά στο Μέτσοβο. Οι ίδιοι έχτισαν και το Αβερώφειο υδραγωγείο εις Τζιάν λα Πούλιου. Οι ειδικευμένοι τεχνίτες στο στήσιμο γεφυριών καλούνταν Κιοπρουλήδες, από την τουρκική λέξη Κόργυ (Κιοπρού) που σημαίνει ακριβώς γέφυρα.

μιά και ο τελευταίος κάποτε χρειάστηκε να το επισκευάσει.

Όταν όμως την κατασκευή αποφάσιζε ένα ή και περισσότερα χωριά με εισφορές των κατοίκων τους, το γεφύρι οριζόταν ή από την τοποθεσία ή από το όνομα του πλησιέστερου χωριού. Για παράδειγμα υπάρχει το γεφύρι της Πλάκας, της Κόνιτσας, της Τσίπιανης και άλλα.

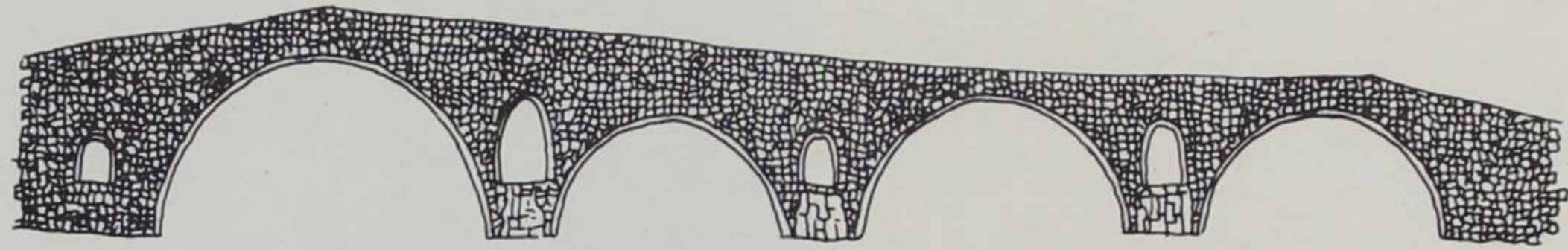
Από τα παραπάνω λοιπόν συμπεραίνουμε, πώς εκείνο που τελικά σίγουρα ξεχνοόταν, ήταν το όνομα του Πρωτομάστορα, ο οποίος δές από υπερβολική μετριοφροσύνη, δές από τις συνθήκες της εποχής, δεν σκάλιζε σε καμιά γωνιά του έργου του το τυπικό «εποίει». Αντίθετα, σε μερικές περιπτώσεις, σώζεται χαραγμένη η χρονολογία της κατασκευής. Μόνο το γεφύρι του Μανώλη, χαμηλά στον Αγραφιώτη, φαίνεται να βαφτίστηκε στο όνομα του Πρωτομάστορά του, που το έχτισε το 1659⁹.

Διαδικασία, πρώτη ύλη, μορφές

Σάν συγκέντρωναν τα χρήματα οι χωρικοί, ακόμη κι αν χορηγός ήταν ένα και μόνο άτομο, καλούσαν μερικούς μαστόρους που διέδεται δικά τους μπουλούκια και τους ανακοίνωναν την προδεσή τους. Οι τελευταίοι, έπρεπε τότε να «υποβάλουν» συγκεκριμένο σχέδιο με τη μορφή του γεφυριού, καθώς και τη χρηματική απαίτησή τους.

Αυτός που προκρινόταν, άρχιζε αμέσως τη δουλειά. Πρώτη του ενέργεια ήταν η εκλογή της δέσης που δάχιζόταν το γεφύρι. Γενικά αποφεύγονταν οι επίπεδες επιφάνειες γιατί η πολλή λάσπη δημιουργούσε προβλήματα στερέωσης. Το πιο πρόσφορο μέρος, ήταν κάποιο στένωμα του ποταμού και μάλιστα με αρκετά βράχια. Τότε, μπορούσαν με ένα και μόνο τόξο, μεγάλου βέβαια ανοίγματος, να ζευξουν στέρα το ποτάμι, αποφεύγοντας ταυτόχρονα τις μεγάλες και πολυδάπανες κατασκευές. Το γεφύρι της Κόνιτσας αποτελεί μια τέτοια περίπτωση. Εκεί που ο Αώος στενεύει υπερβολικά κάτω από το στρίμωγμα της πανύψηλης Γκαμήλας και λίγο πριν ξεχυθεί στην πεδιάδα της Γλιτονιάβιστας, βρίσκουν οι τεχνίτες την ευκαιρία να τον δαμάσουν με μια τεράστια καμάρα. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι πάντα δυνατό. Στην Άρτα, για παράδειγμα, το γεφύρι έπρεπε αναπόφευκτα να στηθεί μέσα στην απέραντη πεδιάδα που διέσχιζε ο Άραχδος. Για να γίνει αυτό, χρειάστηκαν αλληπάλληλα τόξα, και η τελική γέφυρα έφτασε σε μήκος τα 145 μέτρα. Βασική πρώτη ύλη ήταν πάντα ο σχιστόλιθος που αφθονεί στην περιοχή, ενώ τη συνδετική ύλη αποτελούσε μίγμα

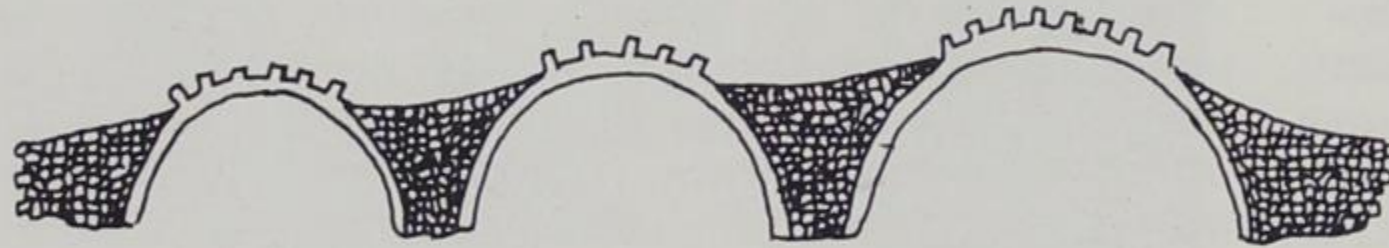
9. Στην Πελοπόννησο, και συγκεκριμένα στον ποταμό Αλφειό, υπάρχει το γεφύρι του Βαλαθάνη, στο οποίο είναι εντοιχισμένη η επιγραφή, «Ο ΤΕΚΤΩΝ ΑΝΤ. ΚΑΤΣΑΙΝΟΣ 1880». Υπογράφεται δηλαδή το έργο από τον ίδιο το δημιουργό, λαγκαδινό Πρωτομάστορα Κατσαίνο, αλλά και σε αυτή την περίπτωση (σπάνια), η ονομασία έρχεται από τον αίτιο του γεφυριού, τον βουλευτή Βαλαθάνη.

- ΓΕΦ. ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ -

- ΓΕΦ. ΤΟΥ ΜΙΣΙΟΥ -

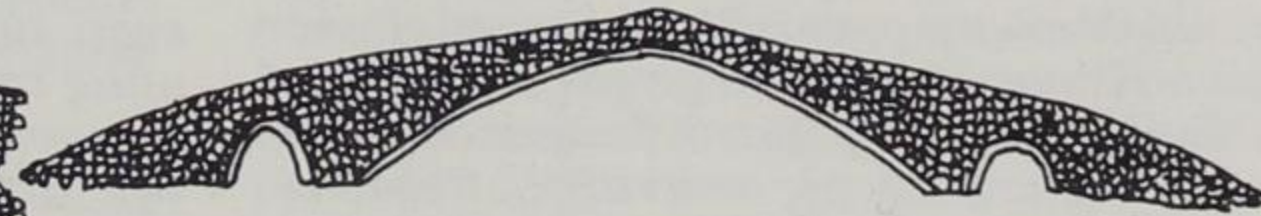
- ΓΕΦ. ΤΟΥ ΚΑΛΟΓΕΡΟΥ -

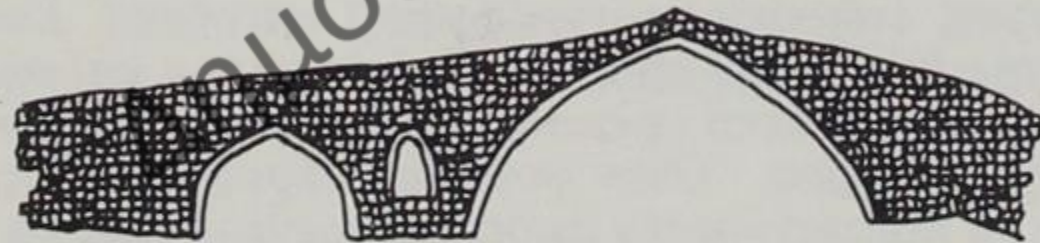
- ΓΕΦ. ΤΟΥ ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ -

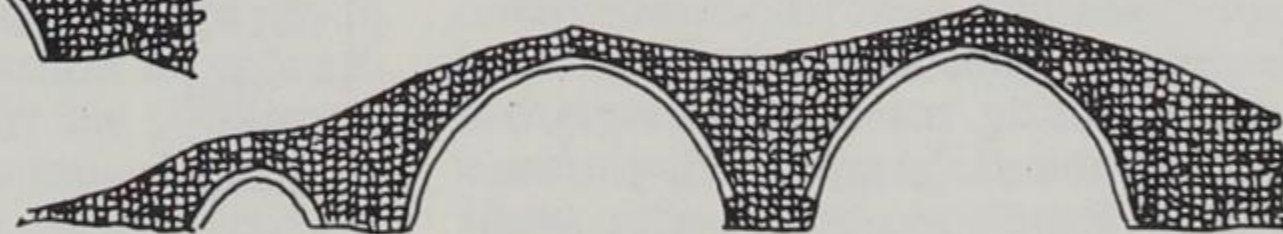
- ΓΕΦ. ΤΗΣ ΠΛΑΚΑΣ -

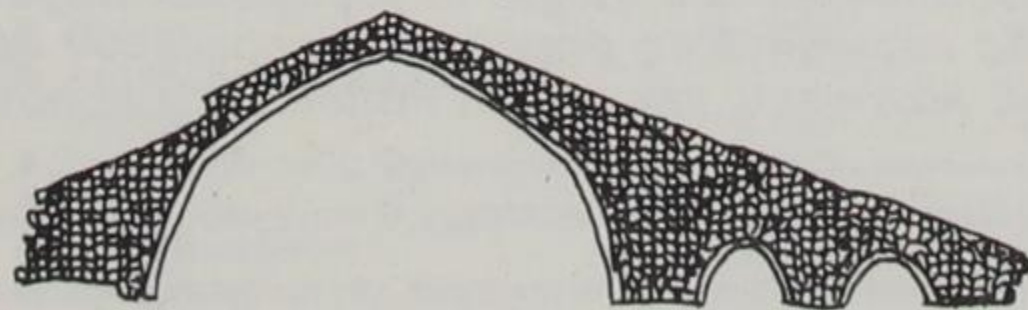
- ΓΕΦ. ΤΟΥ ΚΑΜΠΕΡΑΓΑ -

- ΓΕΦ. ΤΗΣ ΖΕΡΜΑΣ -

- ΓΕΦ. ΤΟΥ ΜΥΛΟΥ -

- ΓΕΦ. ΤΗΣ ΤΣΙΠΙΑΝΗΣ -

- ΓΕΦ. ΤΟΥ ΚΟΚΟΡΟΥ -

Γ. Χατζής

5. Μορφές ηπειρώτικων γεφυριών. Η ποικιλία τους υπήρξε πολύ μεγάλη, ένδειξη τής αστείρευτης φαντασίας του λαϊκού τεχνίτη. Ο αριθμός, τό μέγεθος, καί τό σχήμα τών τόξων, εξασφάλισαν τήν αλλαγή καί προσδιόρισαν τήν ταυτότητα τού καθενός.

τριμμένον κεραμιδιού, σθησμένου ασβέστη, ελαφρόπετρας, χώματος, νερού, και ξερών χορταριών (κουρασάνι). Σε αρκετές περιπτώσεις, δέν παράλειπαν να ρίξουν μέσα, προκειμένου να αυξηθούν ακόμα περισσότερο την αποτελεσματικότητά του, και μαλλιά ζώων ή ασπράδια αυγών!...

Αφού στήνονταν οι σκαλωσιές, τό λόγο είχαν πλέον τά τσόκια (σφυριά), τά μυστριά, και τά γκοβάτια μέ τά οποία κουβαλούσαν τή λάσπη. Τό χτίσιμο άρχιζε ταυτόχρονα κι από τίς δύο μεριές, προχωρώντας αργά πρός τήν κορυφή, όπου η πετυχημένη ένωση ολοκληρώνε τό τόξο. Η μιά πέτρα, κατάλληλα διαμορφωμένη, ακουμπούσε πάνω και λίγο δίπλα από τήν άλλη, μέ τέτοιο τρόπο, ώστε τό βάρος να τραβιέται πρός τά άκρα, στίς βάσεις του τόξου, εξασφαλίζοντας έτσι, εντελώς εμπειρικά, μιά πετυχημένη στατικότητα.

Τά πάντα λοιπόν εξαρτιόνταν από τήν ποιότητα τής δεμελίωσης, «αχίλλειο πτέρνα» κάθε γεφυριού. Πολύ παραστατικά ο Κίτσος Μακρής περιγράφει, «... πριν επιχειρήσει τό μεγάλο του πήδημα βεβαιώνεται για τή σταθερότητα του εδάφους τής εκτίναξης. Βυζαίνει τούς βράχους, δοκιμάζει τή σκληρότητα του εδάφους, πατάει γερά στή γή και ύστερα ξεπετιέται ελεύθερο κι ανάλαφρο. Ξέρει ο Πρωτομάστορας του πως και η παραμικρή μπουσικάδα στή βάση θα δημιουργήσει σπάσιμο στήν επίστεψη¹⁰...».

Μπορούμε να διακρίνουμε μιά αρκετά μεγάλη ποικιλία μορφών στα γεφύρια, σημαντική και εδώ ένδειξη τής αστείρευτης φαντασίας του λαϊκού τεχνίτη. Τό βασικό στοιχείο που εξασφαλίζει τήν αλλαγή, είναι τό τόξο, η καμάρα. Ο αριθμός τους, τό μέγεθος, και τό σχήμα τους, προσδιορίζουν τήν ταυτότητα τής ιδιαιτερότητας του καθενός. Τά μονότοξα (**Κόνιτσας, Πλάκας, Βωβούσας, Κόκκορου**) έχουν επιβλητικότητα εξ αιτίας του μεγάλου ανοίγματος τής καμάρας τους, τά πολύτοξα (**Καλογερίκό, Άρτας, Παπαστάδη, Κούρτ-Πασιά**), κερδίζουν σε γραφικότητα. Σε παλιό κείμενο του Πουκεβίλ, αναφέρεται στα Τέμπη γεφύρα με 24 τόξα, που όμως δέν σώζεται πιά. Τό σχήμα τώρα του τόξου, άλλοτε έχει ημικυκλική διατομή και άλλοτε παίρνει ελαφρά οξυκόρυφη όψη (**Ζέρμας, Καμπέραγα, Τσίπιανης**) θυμίζοντας γοτδικά ή μουσουλμανικά πρότυπα.

Ο ανύποπος σήμερα θεατής, παρατηρεί στα περισσότερα από τά σωζόμενα γεφύρια, μικρά ανοίγματα

στό κύριο σώμα τους, που τελικά καταφέρνουν να ελαφρώνουν τήν όλη κατασκευή. Αυτές οι ψευτοκαμάρες όμως, ανεξάρτητα από τό όποιο αισθητικό αποτέλεσμα που μπορεί να προκάλεσαν, εξυπηρέτησαν βασικά μιά ανάγκη. Λειτουργούσαν ανακουφιστικά, επιτρέποντας τή διέλευση από μέσα τους μεγάλης ποσότητας νερού σε περιπτώσεις πλημμύρας, αφού τότε η στάθμη ανέβαινε επικίνδυνα μέχρι και τήν κορυφή τής γέφυρας. Η αυξημένη πίεση του ποταμού, αντιμετωπιζόταν ακόμη, και με ειδικές κόγχες χτισμένες στις βάσεις των τόξων, όταν βέβαια τούτα πατούσαν μέσα στο νερό (πολύτοξα γεφύρια). Κόγχες χρήσιμες, αν και όχι φανερό με τήν πρώτη ματιά, κατασκευάζονταν και από τήν πίσω πλευρά των τόξων, μειώνοντας έτσι στο ελάχιστο τόν επικίνδυνο για τά δεμέλια στρωβλισμό.

Τό οδόστρώμα που χρησιμοποιούσαν οι διερχόμενοι είναι αρκετά στενό, περιοριζόμενο αρκετές φορές μόλις στα δύο μέτρα. Ακολουθεί μάλιστα καμπυλωτή γραμμή, μιμούμενο σ' αυτό, τά ανεβοκατεβάσματα των αποκάτω του τόξων, κάτι που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τά Ηπειρώτικα γεφύρια. Είναι στρωμένο πάντα με καλντερίμι, για να διαμορφωθεί, όταν τό ανέβασμα παραγίνει απότομο, σε πλατύσκαλα με ελαφριά κλίση. Η διέλευση έτσι δέν ήταν και τόσο ακίνδυνη. Στο γεφύρι τής **Κόνιτσας**, μπορείς να δεις ακόμη και σήμερα, μικρή καμπάνα κρεμασμένη κάτω από τήν κορυφή τής καμάρας. Όταν φυσούσε αέρας δυνατός, άρχιζαν τά καμπανίσματα προειδοποιώντας τούς περαστικούς για τόν αυξημένο κίνδυνο. Προσπάθησαν να τόν μειώσουν, τοποθετώντας στα άκρα τίς λεγόμενες αρκάδες, όρδιες δηλαδή στενόμακρες πέτρες (γεφ. **Κόκκορου**), και αργότερα χαμηλά πεζούλια (γεφ. **Άρτας**¹¹).

Τέλος, λίγο πριν λύσουν οι μαστόροι τίς σκαλωσιές για να παραδώσουν πιά έτοιμο τό γεφύρι, δέν παράλειπαν τίς περισσότερες φορές να ζωγραφίσουν σε μιά μικρή κόγχη του, τήν εικόνα κάποιου άγιου που

Εικ. 6

10. Από τό «ΒΗΜΑ» τής 6.2.1966. Κίτσου Μακρής: Ο τόπος μας - Τά ελληνικά γεφύρια.

11. Ενδιαφέρον κρύβει και η παρακάτω παροιμία, που προκειμένου να αποδοθεί παραστατικά η έννοια του κινδύνου, διαλέχθηκε ακριβώς τό πέρασμα ενός γεφυριού...

Ως να διαβάνης τό γεφύρι, λές τό γάϊδαρο θείο σου κι' ύστερα του δίνεις τήν κλοτσιά.

(Από τούς «Νεοελληνικούς Παροιμιόμυθους», 1978. Επιμέλεια: Δημ. Λουκάτου).

6. Οι ψευτοκαμάρες και οι κόγχες, ενώ αισθητικά κατάφεραν να ελαφρύνουν την όλη κατασκευή, σε περιπτώσεις πλημμύρας λειτουργούσαν ανακουφιστικά για το γεφύρι, μετριάζοντας την πίεση του ποταμού.

δά τό προστάτευε. Ακολουδούσε πλούσια φαγοπότι και μεγάλο γλέντι, μαζί με όλους τους κατοίκους των διπλανών χωριών.

ΚΟΣΤΟΣ ΓΕΦΥΡΙΩΝ

ΓΕΦΥΡΙ ΠΕΡΙΟΧΗ ΔΑΠΑΝΗ ΧΡΟΝΟ-
(Σε γρόσια) ΛΟΓΙΑ
ΚΑΤΑ-
ΣΚΕΥΗΣ

● Κοντά στο Τσεπέλοβο	5.000	1800
● Ανάμεσα Δραγάρι και Φλαμπουράρι	3.000	1828
● Κοντά στους Κήπους	4.000	1849
● Κοντά στο Σκαμνέλι (Θέση Τσαγκάρι)	5.000	1850
● Ανάμεσα Κήπους και Νεγάδες	10.000	1861
● Λαγκάτσας	13.600	1863
● Πλάκας	187.000	1866
● Ανάμεσα Καρβασαρά και Χαλκιάδες	100.000	1867
● Κάτω από τους Φραγκάδες	3.000	1868
● Κόνιτσας	120.000	1870
● Στο Μεσοβούνι	1.200	1873
● Αρτσιστής	21.500	1873
● Τσίπιανης	104.000	1875

7. Πίνακας γεφυριών του προηγούμενου αιώνα, με τη δαπάνη που απαιτήθηκε για την κατασκευή τους.

Κόστος Κατασκευής

Ένα σοβαρό δέμα που δά μάς απασχολήσει στη συνέχεια, είναι αυτό του κόστους κατασκευής των γεφυριών. Δύσκολο βέβαια ζήτημα, καθώς οι αρκετές σωζόμενες τιμές έχουν ενδειχτική μόνο αξία. Απαιτείται γνώση και του μεγέθους του αντίστοιχου γεφυριού, όπως και η αγοραστική δύναμη του χρήματος στη συγκεκριμένη χρονολογία, για να υπάρξει ορθή εκτίμηση της δαπάνης. Κάτι τέτοιο βέβαια είναι αδύνατο, ελλείψει φυσικά στοιχείων, έτσι αναγκαστικά δά καταλήξουμε σε γενικά συμπεράσματα.

Κατά αρχή, όπως βλέπουμε και στον σχετικό πίνακα, απομονώσαμε νούμερα του προηγούμενου αιώνα, γιατί γι' αυτό τό διάστημα έχουμε μιά κάποια ένδειξη της αγοραστικής αξίας της τουρκικής λίρας (νομισματος της εποχής), αλλά και γιατί τότε χτίστηκαν τά περισσότερα πέτρινα γεφύρια. Πιό πριν, χρησιμοποιούνταν κυρίως ξύλινες κρεμαστές κατασκευές, ξυλοδεσιές ή λιάσες όπως τις έλεγαν. Τό «μεργιάτικο» αυτό τόν καιρό ήταν 30 παράδες, δηλαδή 0,75 γρόσια¹², και βέβαια όταν λέμε μεροκάματο εποχής, εννοούμε δουλειά «ήλιο με ήλιο», από τό πρωί της ημέρας με άλλα λόγια μέχρι και τή δύση. Τί μπορούσε τώρα νά αγοράσει κάποιος με αυτά τά χρήματα. Μάλλον ασήμαντα πράγματα. Στά 1828 για παράδειγμα, ένα πρόβατο άξιζε 8 ολόκληρα γρόσια. Έπρεπε λοιπόν νά δουλέψεις τουλάχιστον δέκα ημέρες για νά τό αποκτήσεις. Έτσι με μιά δεύτερη ματιά στά νούμερα του πίνακα, αντιλαμβανόμαστε τις υπερβολικές τιμές των γεφυριών ακόμη κι όταν πρόκειται για μικρές κατασκευές με τιμές που κυμαίνονται από 3000 ως 10.000 γρόσια. Φυσικά για τά μεγάλα γεφύρια, τά ποσά είναι υπέρογκα μιά και η δαπάνη τους υπερβαίνει τά 100.000 γρόσια.

Ένας διαφορετικός τρόπος εκτίμησης του κόστους των γεφυριών, ίσως πολύ πιό παραστατικός, είναι αυτός της σύγκρισης με τή δαπάνη άλλων κοινωφελών έργων, όπως είναι τά σχολεία και οι εκκλησίες. Έτσι, για τήν ίδρυση της εκκλησίας των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου στό Σκαμνέλι χρειάστηκαν 50.000 γρόσια (1792), για τό χτίσιμο του σχολείου στό Δίλοφο 65.000 γρόσια (1855), του Παρδεναγωγείου στό Αργυρόκα-

12. Μιά λίρα είχε 100 γρόσια, και κάθε γρόσι 40 παράδες.

στρο 60.000 (1865). Ας σημειωθεί για όλα τα παραπάνω, πώς πρόκειται για μεγάλα έργα. Ακόμη, για την αγορά μιάς οικίας και τη μετατροπή της σε Παρθεναγωγείο στο Μονοδέντρι 10.000 γρόσια (1841), για τη λιδόστρωση των δρόμων στο ίδιο χωριό γρόσια 5.000 (1839), για την κατασκευή υδραγωγείου στη Βίτσα 6.500 (1844). Ενδεικτική τέλος, και η δαπάνη κατασκευής βρυσών, τόσο φροντισμένων σε όλη την περιοχή. Στο Σκαμνέλι γρόσια 3.000 (1807), στους Κήπους 6.000 (1742), στο Δίλοφο 4.000 (1727), στον Καλωτά γρόσια 3.500 (1763).

Γεννιέται λοιπόν δικαιολογημένα το ερώτημα, πώς ήταν μπορετό φτωχά χωριά όπως αυτά της περιοχής, να υποστούν μιά τόσο μεγάλη δυσία! Κάτι τέτοιο φαντάζει σχεδόν αδύνατο. Είχαν ελπίδες να γίνει πράξη το όνειρό τους, μόνο στην περίπτωση που βρισκόταν κάποιος πλούσιος δωρητής, ή το αποφάσιζε ο ηγούμενος ενός μεγάλου μοναστηριού. Σε αυτών τα ποσά έρχονταν να προσδέσουν και τις δικές τους ασημαντες οικονομίες, ή αρκετές φορές και την προσωπική εργασία των κατοίκων τους, απαλλασσόμενα τότε από αναγκαστική συμμετοχή σε δημόσια έργα. Πρώτοι ανάμεσα στους δωρητές, προκειμένου πάντα για γεφύρια, «προκρίνονται», ο Αλέξιος Μισιός από το Μονοδέντρι, ο Νούτσος Κοντοδήμος από το Βραδέτο, ο Γ. Λούλης από το Κατόρτσι που διατηρούσε μάλιστα στα Γιάννενα και δικό του Πανδοχείο, ο μητροπολίτης Βησσαριώνας από την Πόρτα - Παναγιά των Τρικάλων, ο Θόδωρος Πετσιώνης από το Δίλοφο, η Αγγελική Παπάζογλου, και βέβαια ο μεγάλος Αχμέτ Κούρτ Πασιάς, τοπάρχης της επαρχίας Βελεγράδων στην Αλβανία. Αυτοί είναι εκείνοι που έστησαν αρκετά γεφύρια στην Ήπειρο και επισκεύασαν με σημαντικά ποσά περισσότερα.

Μπροστά λοιπόν σε αυτή τη σχεδόν υπεράνθρωπη κατασκευή, τόσο από πλευράς τεχνικής, όσο και χρηματικής, φαντάζει δικαιολογημένος ο λαϊκός λόγος «γεοφύρι δά φκιάσεις αν κάμεις αυτό τό καλό». Υπάρχει μάλιστα και περιεργή παράδοση, κυριολεκτικά απίδανη στην πλοκή της, να «ψάχνει» την πηγή των χρημάτων που δημιούργησαν τό γεφύρι της Άρτας. Δεν δέχεται βλέπεις ο νους του απλού ανθρώπου πώς τέτοια ποσά μπορούν να κερδηθούν με φυσικό τρόπο. Διασώζει λοιπόν ο Ν. Πολίτης...

«... Τό γεφύρι της Άρτας τό χτισε κάπου τριακόσια χρόνια τώρα, ένας Άρτινός μπακάλης, Γιάννης Θιακογιάννης, πού τόν

παρανόμαζαν Γατοφάγο· και δέν εδέχτηκε νά ξεδέψη γι' αυτό κανείς άλλος, ούτε χριστιανός ούτε Τούρκος, αν και τού ζήτησαν νά βοηθήσουν μερικοί πλούσιοι Τούρκοι· παρά αυτός μονάχα έκαμε όλα τά έξοδα. Ο Γιάννης αυτός είχε αγορασμένα από Κουρσάρους Αλτζερίνους μερικοίς Καπάσαις λάδι, πού τούς είχαν αυτοί από ένα πραγματευτή πού σκλάβωσαν και τού πήραν τό πράμα του. Οι καπάσαις όμως εφαινότανε πώς είχαν λάδι, μόνο τό λάδι ήταν ολιγο, και ήταν γεμάταις φλουριά, πού τά κρυβε τό λάδι. Γιατί αυτό είχε στοχαστεί νά κάμει ο πραγματευτής εκείνος γιά νά μὴν τόν καταλάβουν πώς έχει πολλά χρήματα. Και έτσι έγινε πλούσιος ο Γιάννης και γιά τήν ψυχή του νά τόν συγχωράνε έχτισε τό γεφύρι. Πήρε τούς καλύτερους μαστόρους, και τό φτείασε μεγάλο μέ τέσσερες καμάραις, χωρία τή μεσιανή, τήν ψηλότερη¹³».

Αλλά σε μεγάλο και μυστηριώδη δησανυρό, σύμφωνα με άλλη περιεργή παράδοση, ωφείλει τό χτίσιμό του και τό γεφύρι τού Μανώλη στόν Αγραφιώτη...

«... ήτανε λένε κάποιος Μανώλης, από τή Δάφνη, πού ξενητεύτηκε μικρός. Πήγε στή Πόλη. Όμως δέν έκαμε προκοπή. Έφυγε γιά τή Βλαχία. Τό ίδιο και εκεί. Περιπλανώμενος, άκουσε από ένα συμπατριώτη του τήν ιστορία. Εκεί κάτω στό χωριό κατά τού Αγραφιώτη είναι δαμμένος ένας δησανυρός, ακριβώς εκεί πού είναι μιά στρούγγα. Στο μέρος πού είναι τό χρυσάφι κοιμάται πάντα τό γεσέμι. Κι ο Μανώλης έφυγε γιά τόν κρυμένο δησανυρό. Κουβαλώντας εκεί ξύλα, πιάστηκε ένα φύλο από τό αρβάλι της κατασάρολας πού είχε τό χρυσάφι. Γούρλωσαν τά μάτια του. Αφού συνήλθε άρχισε νά χτίζει σε αυτό τό μέρος τό γεφύρι. Οι άλλοι μαστόροι όμως δυσπιστούσαν γιά τήν αμοιβή. Άρπαξε τότε μιά χούφτα φλουριά και τούς τά σκόρπισε. Έτσι χτίστηκε τό γεφύρι και πήρε τό όνομά του¹⁴...».

Χτίρια συνοδευτικά

Συχνά, στό γύρω χώρο ενός γεφυριού, μπορούσες νά δεις χτισμένον ένα μύλο, σπανιότερα μάλιστα και κάποια κούλια (φυλάκιο σε μορφή μικρού πύργου). Τό γιατί, τό συμπεραίνει κανείς εύκολα. Είπαμε πώς οι μαστόροι, προκειμένου νά δεμελιώσουν γεφύρι, προτιμούσαν κάποιο στένωμα τού ποταμού, και εξηγήσαμε τούς λόγους. Τούτο όμως τό στρίμωγμα, ήταν φυσικό νά αυξάνει τήν ορμή των νερών, κάτι πού χρειάζεται ακριβώς και ο μύλος γιά νά λειτουργήσει. Τό σημαντικότερο όμως ήταν, πώς ο μυλωνάς, μπορούσε νά εκμεταλλευτεί τό πέρασμα τού γεφυριού, κερδίζοντας πελάτες και από τά χωριά της απέναντι όχθης. Τέτοιοι μύλοι, δίπλα δηλαδή από γεφύρια,

13. Νικολ Γ. Πολίτου: Μελέται περί τού Βίου και τής Γλώσσης τού Ελληνικού λαού - Παραδόσεις Α'. Εν Αθήναις 1904, σελ. 95, Νο 169.

14. Παναγιώτη Ι. Τσιώνη: Η Γέφυρα Μανώλη και ο δρυλος της, Εφημ. «Εθνικός Αγών» (Λαμίας), Φυλ. 1314, 7.2.1960.

8. Τό πέτρινο γεφύρι, πέρα από τίς δυσκολίες τού χτισίματος του, απαιτούσε καί ένα σημαντικό ποσό χρημάτων πού τά φτωγά ηπειρώτικα χωριά σπάνια μπορούσαν νά διαθέσουν. Εξυπηρετούνταν έτσι, μέ πρόχειρες ξύλινες κατασκευές, τίς «ξυλοδεσιές» ή «λιάσες» όπως τίς έλεγαν. Στο σχέδιο μιά από αυτές στην περιοχή τών Θεοδώριανων Άρτας.

υπήρχαν πολλή στή χαράδρα τού Βίκου (κοντά στά γεφύρια τού Μίσιου, τού Κόκκορου, τού Μύλου, στό Καλογερικό, στού Λαζαρίδη)¹⁵ αλλά συνηθίζονταν καί αλλού (γεφ. Μανώλη, Πάσαινας).

Οι Κούλιες, αποτελούσαν φυσικό επακόλουθο τής στρατηγικής σημασίας πού αποχτούσε η περιοχή από τήν ύπαρξη περάσματος στό ποτάμι. Σφοδρές μάχες γύρω από ένα γεφύρι, μερικές φορές καί ακριβώς πάνω στό καλντερίμι του, έγιναν πολλές. Ας θυμηθούμε τή συμπλοκή τού Κίτσου Μπότσαρη καί τού Κατσαντώνη μέ τούς Αρβανίτες στό γεφύρι τού Μανώλη (Ιούλης 1807), τίς επιχειρήσεις στό γεφύρι τού Παπαστάδη (1912), τίς μάχες τής Πλάκας στό ομώνυμο γεφύρι (1821, 1854, 1878), τή σθεναρή καί πολύχρονη άμυνα τών επαναστατών Ηπειρωτών πάνω στό γεφύρι τού Κοράκου (1866). Αριστερά από τό τελευταίο, σώζεται ακόμη μιά μισοκαταστραμμένη κούλια, από τίς δύο πού υπήρχαν κάποτε από τόν καιρό τής τουρκοκρατίας. Πληροφορίες για μικρά φυλάκια, αλλά καί για πιό ισχυρές οχυρώσεις, έχουμε καί για τά γεφύρια τής Ζέρμας, τής Μέρτζανης καί τής Προμετής, σί-

γουρο όμως είναι πώς καί πολλά άλλα, δέν δά υστερούσαν σέ τέτοιου είδους αμυντικές κατασκευές. Σάν τρίτο χτίσμα πού μέ τή σειρά του ερχόταν νά «εκμεταλλευτεί» τήν παρουσία ενός γεφυριού, μπορούμε νά αναφέρουμε καί τό Χάνι, χρήσιμο πάντα κατάλυμα για τόν ταξιδιώτη τής εποχής. Σ' αυτή τή θέση, χωρίς προβλήματα, διέδετε μέ απλοχεριά τό νερό τού διπλανού ποταμού, τόσο απαραίτητο για τά ζώα αλλά καί για τόν ίδιο τόν Κυραντζή. Θα πρέπει όμως εδώ νά ομολογήσουμε, πώς τέτοια χάνια, συνόδευαν μόνο εκείνα τά γεφύρια πού εξυπηρετούσαν βασικούς δρόμους μεταφοράς. Σημειώνουμε τό Χάνι τού Καμπέραγα, δίπλα από τό ομώνυμο γεφύρι στό δρόμο για τά χωριά τού ανατολικού Ζαγοριού, τό άλλο κοντά στό γεφύρι τού Μανώλη, σταθμό όσων πήγαιναν από τό Καρπενήσι στά χωριά τών Απεραντίων, τόν ξενώνα πού έχτισε ο Μουσταφά Αγάς, αλλιώς Σπανός, ταυτόχρονα μέ τό γεφύρι στό Βενέτικο ποταμό, πάνω στη διαδρομή Γρεβενών - Πίνδου.

15. Βλέπε σχετικά μέ τούς μύλους τού Βίκου, Κώστα Π. Λαζαρίδη: Οι Κουκουλιώτικοι μύλοι στη χαράδρα τού Βίκου, Γιάννενα 1977.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Μέρος Β΄

ΤΑ ΓΕΦΥΡΙΑ

*... μί μέλι τού διμέλιουναν, μί ζάχαρη τού κτίζουν
κί μί τού γάλα τού γλυκό νά τού καλομυστρίσουν...*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιας

Από τα πάρα πολλά γεφύρια του Ηπειρώτικου χώρου¹⁶, τα διασκορπισμένα σε πολυσύχναστα περάσματα αλλά και απομακρυσμένα χωριά, διαλέξαμε συνολικά τριάντα μία αντιπροσωπευτικές κατασκευές και αποφασίσαμε να ασχοληθούμε μαζί τους κάπως πιο λεπτομερειακά. Σπουδάζοντας τα μυστικά τούτων των γεφυριών και το ιστορικό τους, αναπλάθεται στα μάτια μας μία ακόμη τολμηρή προσπάθεια του απλού ανθρώπου, που όπως κάθε πράξη του, ξεκίνησε, λειτούργησε, και έσβησε, εντελώς αδόρυβα, στο περιθώριο της επίσημης δημιουργίας και δράσης. Κριτήρια επιλογής τους στάθηκαν μεταξύ των άλλων, η ιδιαιτερότητα της μορφής, ο αριθμός των πληροφοριών που άφησε ο χρόνος, η λειτουργική και ιστορική τους σημασία, η πετυχημένη ένταξη μέσα στο φυσικό περιβάλλον, και τέλος το πόσο κέντρισαν τη λαϊκή φαντασία γεννώντας παράξενους αλλά όμορφους δρύλους - (φωτογραφικά δίνονται στο Ε' ΜΕΡΟΣ - «ΟΠΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ»).

Τό Γεφύρι της Άρτας

Θά ξεκινήσουμε με τό γεφύρι της Άρτας, που ίσως να μην είναι τό ομορφότερο χτίσμα του είδους - τουλάχιστον για αυτόν που έψαξε την Ήπειρο με επιμονή - αλλά σίγουρα υπήρξε τό πιο φημισμένο. Και βέβαια αυτό τό χρωστάει στον τραγουδιστό δρύλο της δυσιασμένης γυναίκας του Ποταμάστορα¹⁷ που κατάφερε να τό «ταξιδέψει» στις περισσότερες χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης, αλλά και να τό μπιάσει στον χώρο της ελληνικής λογοτεχνίας, της μουσικής και της λαογραφίας.

Εικ. 26.

Βρίσκεται λίγο πιο κάτω από την πόλη, μέσα στην τεράστια πεδιάδα που διασχίζει ο Άραχδος, σε ένα μάλιστα σημείο που κάθε άλλο παρά προσφέρεται για κατασκευή γεφυριού. Τό μαλακό και επίπεδο έδαφος της περιοχής, δά δυσκόλεψε αφάνταστα την πρώτη του δεμελίωση, αλλά και τις πολλές επιδιορθώσεις που επακολούθησαν. Τό σχετικό τραγούδι του δρύλου πρέπει να είχε κάποια αφορμή¹⁸.

Εικ. 27.

Τό συνολικό σημερινό μήκος του γεφυριού φτάνει τα 145 μέτρα, και λέμε σημερινό, γιατί αρκετό τμήμα, κι από τις δύο άκρες του, έχει πιά σκεπαστεί από μεταγενέστερες επιχωματώσεις που ανέβασαν τις όχθες και «συμάζεψαν» την κοίτη. Τό έργο δέν έχει καμιά συμμετρία, γεγονός όμως που αντί να τό μειώνει αισθητικά, αντιθέτα τό προσδέτει. Καμιά από τις

τέσσερις ημικυκλικές καμάρες του δέν έχει ίση διάμετρο με τις υπόλοιπες. Τό ίδιο ποικίλλει και τό μέγεθος των πολλών παραθυρίδων του (ψευτοκαμάρες). Τό οδόστρωμά του, καλντεριμωτό, αλλά με αρκετά λεία στρώση, κορυφώνει και αυτό ασύμμετρα τό ανέβασμά του, στην ακρινή μεγάλη καμάρα, ενώ τό πλάτος του ανοίγει στά 3,75 μέτρα. Εδώ όμως δά πρέπει να τονίσουμε, πώς όλα αυτά, αποτελούν σημερινή μορφολογική κατάληξη του γεφυριού, αποτέλεσμα - τουλάχιστον για τα τελευταία χρόνια - όχι πετυχημένων πάντα επεμβάσεων της αρχαιολογικής υπηρεσίας. Σε φωτογραφία του 1897 για παράδειγμα, παρατηρούμε στό οδόστρωμα περισσότερες από μία κορυφώσεις. Όπως αποδεικνύεται κι από τούς φαντάρους που τό διαβαίνουν, ο καλντεριμωτός διάδρομος διάβασης πρέπει τότε να λειτουργούσε με μεγαλύτερη χάρη, ταλαντευόμενος στη διάθεση των τεσσάρων αποκάτω του ανόμοιων τόξων. Πόσες άραγε επεμβάσεις να καλυτέρεψαν την αρχική κατασκευή, και πόσες άλλες να την κακοποίησαν συνειδητά ή ακούσια; Είναι κάτι που δέν δά μάθουμε ποτέ, μιά και η υποψία της πρώτης-πρώτης δεμελίωσης προεκτείνεται μέχρι την προρωμαϊκή ακόμα εποχή. Πάνω σ' αυτό τό ζήτημα διατυπώθηκαν και εξακολουθούν και σήμερα να διατυπώνονται πολλές ενδιαφέρουσες θεωρίες. Η παράδοση, πλανεμένη από την τελευταία ανακατασκευή της γκρεμισμένης μεγάλης καμάρας, τοποθετεί τό αρχικό χτίσιμο του γεφυριού στά χρόνια της Τουρκοκρατίας και συγκεκριμένα στά 1602 ή 1606. Από τό 1884 κιόλας, ο Μητροπολίτης Άρτας Σεραφείμ Ξενόπουλος, γράφει¹⁹, «... η αρχαιοτάτη και στερεωτάτη γέφυρα της Άρτας χρονολογουμένη από του

Εικ. 28.

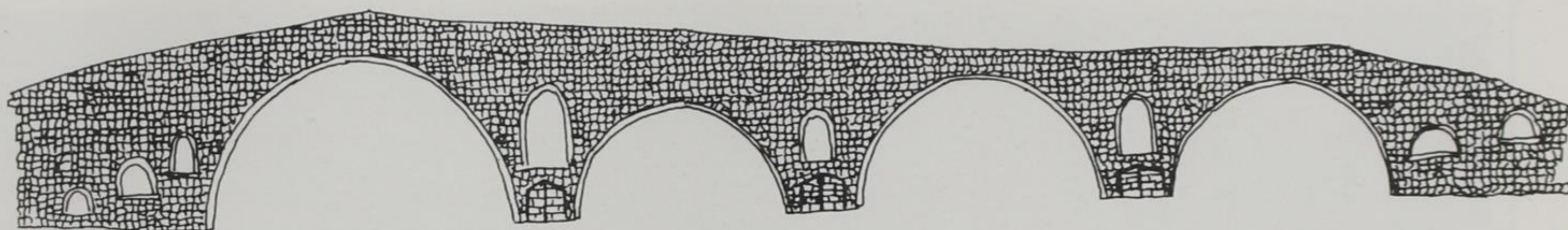
Εικ. 30.

16. Σε μία γενική καταγραφή, μπορέσαμε να εντοπίσουμε συνολικά, 191 γεφύρια, τα οποία και παραδέτουμε αργότερα, στό τέταρτο μέρος του βιβλίου.

17. Θά τόν γνωρίσουμε αργότερα, στό σχετικό κεφάλαιο.

18. Ο ποταμός Άραχδος, Ίναχος κατά τούς αρχαίους, ήταν φοβερός στις συχνές εκρήξεις του και ανάλογες βέβαια και οι καταστροφές που προξενούσε. Θύμα του δά έπεσε αρκετές φορές και τό ίδιο τό γεφύρι. «...κατά τό έτος 1794, κατά την 20 του Δεκεμβρίου μηνός πλημμυρήσας ο ποταμός Ίναχος, πλείστας ζημίας προξένησεν εις τας συνοικίας Ιωάννου Θεολόγου, εις την Εβραϊκήν, και των Βυρσοδεφών (Ταμπακιάδες), κρημνίσας πολλάς οικίας ένεκα της πληθύος των υδάτων, ώστε και αι εκκλησίαι του Θεολόγου, των Αναγύρων, της Ευαγγελιστρίας και Κορωνησίας επληρώθησαν υδάτων, η δέ γέφυρα της Άρτης εκαλύφθη άπασα υπό των υδάτων τόσοσ, ώστε η υψηλότερα αφίς αφαινέτο ως τί μικρόν σημείον, εξέχουσα των υδάτων τοιούτων τί συνέθη και τώ 1856 10/βρίου 14, αλλ' ουχι εις τοιούτον βαθμόν καταστρεπικόν...» (Από τό βιβλίο του Σεραφ. Ξενόπουλου: Δοκίμιον περι Άρτης, 1884, σελ. 7).

19. Σεραφείμ Ξενόπουλου: Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης, Εν Αθήναις 1884, σελ. 378.

ΑΡΤΑΣ

έτους 1606, ως λέγεται, ή κατά τόν Αναγνώστην Γεροστάδην από του 1602, ανηγέρθη υπό τινος ορθοδόξου Αρταίου παντοπώλου τό επάγγελμα, τούνομα Γιάννη Θιακογιάννη, Γατοφάγου τό επίκλην, άνευ τής συμπράξεως τινός άλλου κατοίκου, καίτοι απαιτησάντων πολλών τούτο πλουσίων οδωμανών και μάάλιστα τού πατρός τού πέρισυ θανόντος Αχμέδ Μπειχούτσου, ως αυτός ο ίδιος διηγείτο...». Στή συνέχεια όμως ο συγγραφέας, δέν παράλειψε νά αναφέρει και τή δική του γνώμη, απορρίπτοντας έτσι, έστω και έμμεσα, τήν πληροφορία πού μάς παρέχει η παράδοση, «... τούτο μέν ούτω πιστεύεται και κηρύσσεται υπό τών εντοπίων. Αλλά κατά μέν τόν χρονογράφον τής Ηπειρου αυτή η γέφυρα ωκοδομήθη κατά τούς Ρωμαϊκούς χρόνους πριν Χριστού καθ' ημάς όμως ανηγέρθη, δικαιουμένης τής εικασίας ημών, επί τής Δεσποκρατίας, ότε η Άρτα αποκατέστη πρωτεύουσα πάσης τής Ηπειρωτικής Δεσποτείας και πιθανόν υπό τού πρωτεύουσαν τήν πόλιν ποιήσαντος Δεσπότου Μιχαήλ τού Β'...».

Αλλά και άλλοι συγγραφείς πού έζησαν στόν ίδιο αιώνα (19ος), όπως ο Αθανάσιος Σταγειριώτης²⁰, ο Παναγιώτης Αραβαντινός²¹, ο Ιωάννης Λαμπριδής²², άσχετα άν ανέφεραν ή όχι τό περιστατικό τού Θιακογιάννη, πίστεψαν πώς τό γεφύρι, πρέπει νά ήταν πολύ πιό παλιό, προχωρώντας μάάλιστα και σέ σχετικές υποθέσεις. Οι έρευνήτες τού καιρού μας, επανήλθαν μέ περισσότερα επιχειρήματα, από τα οποία εκείνα τού Γιάννη Τσουτσίνου, ιστορικού τής Άρτας, φαίνεται νά δίνουν τήν πιό σοβαρή απάντηση. Προσπερνώντας τούτος τή ρωμαϊκή εποχή, περίοδο πού υιοθέτησαν οι περισσότεροι, καθορίζει τό σημείο αρχικής δεμελίωσης στους κλασικούς ή ελληνοιστικούς χρόνους. Αξίζει νά παρακολουθήσουμε τόν συλλογισμό του²³...

«... Πρέπει οπωσδήποτε ν' αποκλείσουμε τή ρωμαϊκή περίοδο. Πρώτο, γιατί στην Ήπειρο δέν έχουμε απομεινάρια ρωμαϊκών γεφυριών, ίσως γιατί η διακίνηση εμπορευμάτων και ταξιδιωτών γινόταν κυρίως διά θάλασσης, οι δέ μετακινήσεις τού στρατού δέν είχαν ανάγκη από μεγάλες και μόνιμες γέφυρες. Δεύτερο, γιατί η Ήπειρος καταστράφηκε απ' τούς Ρωμαίους και δέν υπήρχαν πιά αξιόλογες πόλεις, πλην τής ρωμαϊκής Νικόπολης. Η Αμβρακία, πού αυτήν κυρίως δά εξυπηρετούσε μία γέφυρα, ερημώθηκε. Τρίτο, γιατί η ρωμαϊκή τεχνική ήταν τελείως διαφορετική, όπως βλέπουμε σήμερα στά ερείπια τής Νικόπολης, στην

υδατογέφυρα Αγ. Γεωργίου Λούρου κι άλλου.

Συμπεραίνουμε, πώς η Γέφυρα τής Άρτας (βάδρα της και μέχρι λίγο πάνω από τήν επιφάνεια τού νερού) είναι κτίσμα ή τών κλασικών χρόνων ή τών ελληνοιστικών, δηλαδή τής εποχής τού Πύρρου. Στό συμπέρασμα αυτό άλλωστε μάς οδηγεί και τό γεγονός ότι η πέτρα πού χρησιμοποιήθηκε στά βάδρα της, είναι ίδια μ' αυτή πού χρησιμοποιήθηκε στά κτίρια τής κλασικής και τής ελληνοιστικής Αμβρακίας.

Από τίς δύο εκδοχές στις οποίες καταλήξαμε (κλασικής εποχής - ελληνοιστικής εποχής), πιθανότερη φαίνεται η δεύτερη, δηλαδή η Γέφυρα είναι έργο τού Πύρρου. Οι λόγοι πού οδηγούν στην αποδοχή αυτής τής εκδοχής είναι: α) η πρό τού Πύρρου Αμβρακία δέν είχε αξιόλογη ενδοχώρα δυτικά τού Άραχδου, γιατί η σημερινή πεδιάδα τής Άρτας ήταν στό μεγαλύτερο τμήμα της λιμνοθάλασσα ή βάλτος, η δέ επικοινωνία μέ τίς άλλες πόλεις γινόταν κυρίως μέσα απ' τόν Άραχδο πρós τή θάλασσα και από τόν Αμβρακα, β) η μικρή έκταση τής Αμβρακιώτικης πολιτείας και οι συχνοί πόλεμοι μέ τούς γείτονες (Μολοσσούς κλπ.) λογικά δά οδηγούσαν τούς Αμβρακιώτες νά μήν εξασφαλίσουν στους εχθρούς εύκολη τή διάβαση τού φυσικού οχυρού τής πόλης των, δηλαδή τού Άραχδου, γ) ο Πύρρος αντίθετα είχε μεγάλο κράτος, πού ο κορμός του ήταν στά ΒΔ. τής Αμβρακίας κι είχε ανάγκη νά εξασφαλίσει μέ τρόπο μόνιμο τήν επικοινωνία τής πρωτεύουσας (Αμβρακίας) μέ τό κυρίως κράτος του, τήν Ήπειρο, δ) ο Πύρρος στόλισε τήν Αμβρακία μέ μεγάλα κτίρια, άφδονα αγάλματα κλπ. και ασφαλώς δέλησε για εντυπωσιασμό τών επισκεπτών, νά φτιάξει και τό Γεφύρι μεγαλοπρεπές, ε) η άποψη αυτή (ότι τό Γεφύρι είναι έργο τού Πύρρου) δέν έρχεται σέ αντίθεση μέ τήν άποψη τού Φ. Πέτσα (ότι τά δεμέλια είναι κλασικά), γιατί δέν είναι δυνατό νά δεχτούμε πώς μέσα σέ 50-80 χρόνια, σέ μία πόλη πού διατήρησε τόν πληθυσμό της και τόν κλασικό πολιτισμό της, έγινε τόσο αισθητή αλλαγή τεχνικής, ώστε νά μπορούμε νά προσδιορίσουμε άν ένα κτίσμα έγινε λίγο πριν απ' τόν Πύρρο ή επί Πύρρου.

20. Αθανάσιου Σταγειριώτη: Ηπειρωτικά, ήτοι ιστορία και γεωγραφία τής Ηπειρου παλαιά και νέα και θίος τού Πύρρου, Βιέννη 1819, σελ. 410.

21. Παναγ. Αραβαντινού: Χρονογραφία τής Ηπειρου, Αθήναι 1856, τ. Α. σελ. 22.

22. Ιωάν. Λαμπριδού: Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα, Εν Αθήναις 1880, Μέρος Β', σελ. 158.

23. Γιάννη Τσουτσίνου: Πέντε Αρτινά Μελετήματα, Αθήνα 1982, σελ. 29.

ΠΑΛΙΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ...

... μετά από ταξίδι τεσσάρων ωρών φθάσαμε στις όχθες του Αράχθου, ενός ωραίου ποταμού, που γεφυρώνεται από μία επιβλητικά ψηλή και γραφική γέφυρα, της οποίας οι μεγαλοποιετέες γοτθικές καμάρες καθώς διαφέρουν στο ύψος, σχηματίζουν μία μοναδική και κυματοειδή γραμμή...

Thos. Smart Hughes:
Travels in Sicily, Greece and Albania, London 1820.
Tom. I, pag. 431.
(Τό ταξίδι έγινε τό 1813).

... στις 8.15' πέρασα τόν Αραχθό που εδώ είναι περί τά 200 πόδια πλατύς, βαθύς, ελισσόμενος και ορμητικός, επάνω σέ ωραία γέφυρα, που καθώς λέγεται κτίστηκε από ένα τών Παλαιολόγων...

William Leake:
Travels in Northern Greece, Vol. I, page 202, London 1835.
(Τό ταξίδι έγινε τόν Ιούνη του 1805).

... πέρα από τό ποτάμι, στό τέλος της λεωφόρου, υπάρχει ένα πολύ μεγάλο και αρχαίο γιοφύρι που είναι περιεργά κτισμένο. Έχει μήκος τρία τέταρτα του μιλίου, κατασκευασμένο από συνηθισμένα υλικά αλλά καλά επεξεργασμένα, και οι πέτρες της δομής είναι ενωμένες με είδος τσιμέντου, που είναι άγνωστη η σύνθεσή του, καθώς και με σίδερα που έχουν τοποθετηθεί τόσο περιεργά μέσα στην πέτρα, που δέν διακρίνονται εκτός κι αν γίνει προσεκτική εξέταση. Αν και είναι τόσο παλιό, δέν ξέρει κανένας πότε κτίστηκε, εν τούτοις παραμένει πάντα τόσο στέρεο και καλοφτιαγμένο που θαρείς πώς μόλις χθές ακόμη τελείωσε τό κτίσιμό του. Έχει έξη μεγάλες καμάρες με διαφορετικό ύψος η κάθε μία, ενώ ενδιάμεσα

υπάρχουν πολλές άλλες σέ περιεργή διάταξη. Είναι έργο μεγαλόκρεπο και ωραίο που τό θαύμασαν όσοι ξένοι επισκέφθηκαν τόν τόπο. Μπορεί νά σχηματίσει κανείς μίαν ιδέα για τό πόσο μεγάλο είναι τό γιοφύρι, από τό κατακρητικό ύψος της κεντρικής αψίδας, που φαίνεται νά φτάνει τά 150 πόδια πάνω από τήν κοίτη του ποταμού...

J. Stephanini:
The Personal Narrative of the Sufferings of J. Stephanini (I. Στεφανίνης), a Native of Arta... New York 1829.

... η προσέγγιση της Αρτας είναι πάρα πολύ όμορφη. Ένα μίλι πριν τήν πόλη διασχίζεις τόν Αραχθό, ο οποίος σχηματίζει γύρω της μία ημικυκλική καμπή, με ένα γεφύρι αξιοσημείωτης κατασκευής. Μία καμάρα κοντά στο ένα άκρο, εκτοξεύεται σέ τόσο μεγάλο ύψος, ώστε η άνοδος γίνεται υπερβολικά απότομη· μία άλλη καμάρα κοντά στο απέναντι άκρο, προβάλλει παρόμοια πάνω από τις άλλες, έτσι ώστε τελικά νά σχηματίζονται δύο κορυφώσεις στον διάδρομο του γεφυριού... (εικ. 9).

Henry Holland:
Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, London 1815, page 82.
(Τό ταξίδι έγινε τόν Οκτώβρη του 1812).

... προχωρώντας, σ' ένα μίλι απόσταση από τήν πόλη πέρασα ένα ποτάμι που τώρα ήταν στενό, αλλά τό χειμώνα αυξάνει πολύ από τά νερά που κατεβαίνουν από τά βουνά που βρίσκονται γύρω σέ έκταση 20 λευγών. Τό γιοφύρι του ποταμού ήταν πολύ χαριτωμένο, αλλά με μία πολύ έξω από τά συνηθισμένα φόρμα, καθώς αντί νά είναι ομοιόμορφη στό ανέβασμα και τό κατέβασμα της, αρχίζει νά ανυψώνεται ψηλά και περίπου στά μισά κατεβαίνει σέ ένα κοίλωμα, απ' όπου υψώνεται πάλι σέ ένα ασημαντό ανέβασμα. Η ιστορία αυτής της γέφυρας, όπως τή διηγούνται στην Αρτα, είναι ένα τέλειο μυθιστόρημα. Διακόσια πενήντα χρόνια πριν, όταν οι

9. Τό γεφύρι της Αρτας σέ γκραβούρα παλιού περιηγητή.

Τό γεφύρι της Άρτας σέ γκραβούρα
τού W. Turner από τό 1820.

Έλληνες δέν σκέπτονταν νά ασχοληθούν μέ τό ξένο εμπόριο περισσότερο από όσο κάνουν τώρα οι Κινέζοι, ένα αγγερίνικο πλοίο έφερε ένα φορτίο λαδιού νά τό πουλήσει στη Σαλαώρα. Οι κάτοικοι τών γειτονικών πόλεων μαζεύτηκαν για νά τό αγοράσουν και ένας Έλληνας από την Άρτα πού είχε αγοράσει μεγάλη ποσότητα, βρήκε ένα θησαυρό κρυμμένο σ' ένα βαρέλι. Αυτό τό θεώρησε σαν μία γενναιοδωρία τών ουρανόων και αποφάσισε νά τόν χρησιμοποιήσει για τό καλό τών συμπατριωτών του. Έτσι καταπιάστηκε μέ την κατασκευή αυτής της γεφυρας, πού για τό τελειωμά της δέν τού έφτασαν τά χρήματα πού διέθετε και αναγκάστηκε νά δανειστεί χίλια πιάστρα από ένα Τούρκο γείτονά του, πού τού έδωσε τή δυνατότητα νά τελειώσει τό εγχείρημά του. Όταν μάζεψε τά χρήματα πού χρωστούσε, πήγε νά πληρώσει την οφειλή του, αλλά ο Τούρκος είχε τή φιλοδοξία νά έχει τή συμβολή του στο έργο και αρνήθηκε νά πάρει τά χρήματα. Ο Έλληνας πού ήθελε νά έχει μόνο για τόν εαυτό του την αναγνώριση για τό έργο, κατέφυγε στη δικαιοσύνη πού υποχρέωσε τόν Τούρκο νά δεχτεί την επιστροφή τού δανείου... (εικ. 10).

William Turner:
Journal of a tour in the Levant, London, 1820, vol. A,
pag. 113
(Τό ταξίδι έγινε τό καλοκαίρι τού 1813)

... η κεντρική οδός... φέρει μετά 1/4 ώρας εις την επί του Αράχθου λιθινήν γεφυραν, πρό της οποίας δεξιόθεν μέν, κείται τό τελωνειον, αριστερόθεν δέ υψούται γηραιά πλάτανος, υφ' ήν κείται καφενειον και τό φυλακειον του σταθμού. Έναντι τούτου και επί του αντιθέτου άκρου της γεφυρας, όπου χάνια, παντοπωλεία, οικήματα τινα και κλίβανος, κείται ο 96ος οθωμανικός σταθμός Γεφυρας Αράχθου, εν' ω σταθμεύει διοικήσις οθωμανικού λόχου και αξιωματικός της χωροφυλακής μετά χωροφυλάκων. Παρά την γεφυραν ταύτην υπάρχουν τελωνεία, ελληνικόν τε και οθωμανικόν... (εικ. 30).

Νικολάου Θ. Σχινά:
Οδοιπορικαί Σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου,
Εν Αθήναις 1886.

... της αυτής εποχής (11η ή 12η εκατονταετηρίδα) κτίσμα λέγεται και η επί του Αράχθου γεφυρα. Ανάγκη νά υποθέσωμεν ότι δέν εγίνετο και τότε χρήσις αμαξών εις τά μέρη ταύτα, καθότι η επί της γεφυρας διάβασις των δέν είναι εύκολος. Αναβαίνει η γεφυρα, αναβαίνει αποτόμως και πάλιν αποτόμως καταβαίνει πρός την αντίπεραν όχθην... ενώ ήμεθα επί της κορυφής της γεφυρας, επί της γραμμής ακριβώς της χωριζούσης τά δύο όμορα κράτη, και εβλέπομεν εκειθεν την ωραιαν αντικρυ πεδιάδα, υπό δέ τούς πόδας μας τό ορητικόν ρεύμα τού Αράχθου, χωρικοί Αλβανοί πολυάριθμοι εξηγόραζαν εις τό Τουρκικόν άκρον της γεφυρας την άδειαν τού νά διαβώσιν εις τό Ελληνικόν. Τούς επερίμενα μέχρις ού τελειώση η διαπραγματεύσις. Ήσαν Μωαμεθανοί και δέν ωμίλουν Ελληνικά, ενόησαν όμως την ερώτησίν μου, πού πηγαινουν; - Βραχώρι, απεκρίθησαν λακωνικώς. - Και πρός τι; - Εκεί ντουλειά, παράς!...

Δ. Βικέλλα:
Από Νικοπόλεως εις Ολυμπίαν, Αθήναι 1886.

... την Άρταν χωρίζει από της τουρκικής χώρας ημίσεως μόλις λεπτού διάστημα. Πυκνή είναι ημερησίως η διά της γεφυρας επικοινωνία τών εντεύθεν ελευθέρων πρός τούς εκειθεν τού ποταμού δούλους... ομαλή αμαξιτός, βραχυτάτης εκτάσεως, οδηγεί από της «Παρηγορητίας» εις την περιώνυμον της Άρτας γεφυραν, περί τά ευρέα τόξα της οποίας, πολλοί συνυφάνθησαν θρύλοι. Η οδός είναι σύντομος και τερπνή... πέραν της γεφυρας, κατά την αρχήν της πλουτοφόρου πεδιάδος, μυρίας δυσχερείας παρεμβάλλουσιν οι υποδεέστεροι οθωμανοί εις τούς χριστιανούς Αρταίους, τούς εξ ανάγκης διαπεραιουμένους, εκειθεν της γεφυρας, πρός εποπτεϊαν, και ατελή των λαφυραγωγουμένων κτημάτων των καλλιέργειαν...

Σπύρου Παγανέλη:
Πάρεργα Φύλλα από τού Σαρωνικού εις τόν
Αμπρακικόν, Αθήναι 1905, σελ. 34.

Πρέπει λοιπόν να δεχτούμε πώς η Γέφυρα της Άρτας χτίστηκε κατά την πιθανότερη εκδοχή επί Πύρρου (3ος π.Χ. αιώνας) ή στα χρόνια της κλασικής Αμβρακίας (5ος - 4ος π.Χ. αιώνας), κατά τη λιγότερη πιθανή εκδοχή. Κάθε άλλη εκδοχή πρέπει πια ν' απορριφθεί. Βέβαια η σημερινή Γέφυρα δεν είναι η ίδια με την αρχαία. Στηρίζεται όμως στα βάθρα της αρχαίας. Ίσως οι αψίδες της Γέφυρας να γκρεμίστηκαν όχι μία αλλά πολλές φορές. Και το τελευταίο γκρέμισμα και ξαναχτίσιμο να είναι αυτό που αναφέρουν οι ενδυμήσεις, δηλαδή να έγινε μεταξύ 1609-1615...».

Μετά βέβαια από αυτή την πολύ σωστή τοποδέτηση, πιστεύουμε πώς πρέπει να επανεξεταστεί και η μαρτυρία του ρωμαίου Πλίνιου όταν στον 1ον μ.Χ. αιώνα περιέγραψε²⁴: «... στην ακτή της Ηπείρου είναι το κάστρο της Χειμάρας, στα Ακροκεραύνια, και από κάτω η πηγή που λέγεται Βασιλικό Νερό και οι πόλεις Μαιανδρία και Κεστρία, ο Θεσπρωτικός ποταμός Θύαμις, η αποικία Βουδρωτό και ο χιλιοδοξασμένος Αμβρακικός κόλπος, που ο πορθμός του, μισό μίλι πλατύς, συναντάει ένα πλατύ φύλλο νερού, 37 μίλια μακρύ και 15 μίλια πλατύ. Σ' αυτόν τον κόλπο γύρεται ο μεγάλος ποταμός Αχέρων, που πηγάζει απ' την Αχερουσία λίμνη στη Θεσπρωτία, κάνοντας μια διαδρομή 35 μιλίων, και είναι αξιοθαύμαστη για τα μάτια των ανθρώπων που δαυμάζουν τα κατορθώματά τους, η γέφυρά του, χίλια πόδια μήκος. Στην περιοχή του κόλπου βρίσκεται η πόλη Αμβρακία...».

Πρέπει λοιπόν μάλλον να προσκομίσουμε, μπροστά σε μοναδική, τόσο παλιά, μαρτυρία για την ύπαρξη του γεφυριού. Το ότι σαν ποτάμι αναφέρεται ο Αχέροντας και πηγή του η Αχερουσία, αποδίδεται στη σύγχυση που επικρατούσε τότε ανάμεσα στους συγγραφείς ως προς τις ονομασίες, σύγχυση που βασικά οφειλόταν στην καταστροφή της Ηπείρου από τους Ρωμαίους και τη μετακίνηση των πληθυσμών. Ο αναφερόμενος όμως σαν τόπος εκβολής Αμβρακικός κόλπος, δεν αφήνει περιθώρια σοβαρής αμφιβολίας, και είναι αυτό που κυρίως υποψίασε πρώτον από όλους τον Πουκεβίλ²⁵.

Μουδιασμένο σήμερα από την τελευταία του περιπέτεια το γεφύρι της Άρτας²⁶, φαίνεται να παρηγοριέται ανάμεσα στον τεράστιο πλάτανο της αριστερής όχθης²⁷ και τα λίγα χαμόσπιτα της δεξιάς, γνώριμά του απομεινάρια μιάς άλλης εποχής. Ο παραλίγο μοιραίος τραυματισμός του, έγινε τουλάχιστον αφορμή,

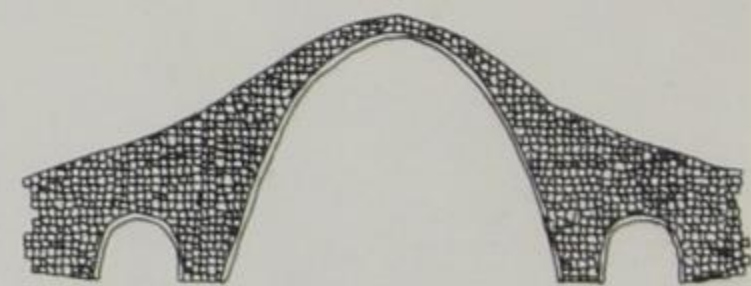
να συνειδητοποιηθεί μιá ανάγκη. Χωρίς πρόσβαση στο χτές, κάθε αυριανή πράξη χτίζεται ερήμην του ανθρώπου. Και για μιá τέτοια ζεύξη, τί τό καταλληλότερο από τό δρυλικό γεφύρι του Άραχδου.

Τό Γεφύρι της Πλάκας

Στό ίδιο πάντα ποτάμι, αρκετά όμως βορειότερα, στό πέραςμα από τό νομό της Άρτας στόν Ιωαννίνων, συναντάμε και τό επιβλητικό μονότοξο γεφύρι της Πλάκας. Καλύτερα ορίζει την τοποδεσία ο Νικ. Παπακώστας²⁸.

«... κατ' εκείνους τους χρόνους, επί Τουρκοκρατίας, οι τών ορέων μετα της πεδιάδος της πόλεως Άρτης συγκοινωνία εγένετο πάντοτε διά βαθής μὲν, αλλά στερεάς και υπό πολλὰς επόψεις ασφαλούς οδού ακολουθούσης τὰς παρά την δεξιάν όχθην του ποταμού κλιτάς τών Ξηροβουνίων και συναντώσης τὰ χωρία Βροδο (σήμερα Μονολίδι), Ραψίστα (Πλατανούσα), Ξουβίστα (Δαφνωτή), Σκούπα, Πιστιανά, και Γραμμενίτσα. Εκεί εις τό βάθος, κάτω από τούς Ραφταναιούς (εκ 5 συνοικισμών αποτελούμενον χωριον Τζουμέρκων), παρά τόν συνοικισμόν «Μουχούστι» (δέση εμποροπανηγύρεων, αγοραπωλησίας ζώων) ένδα και τό Μοναστήριον «Γενέδλιον της Θεοτόκου», συμβάλουσιν οι κυριώτεροι τών βραχιόνων του Άράχδου. Εις την στενωπήν ταύτην, την ιστορικήν και ένδοξον, γνωστή υπό τό όνομα «Πλάκα», υπάρχει λιθινή γέφυρα από παλιά...».

Στό σημείο που βρίσκεται τό γεφύρι, ο Άραχδος κυλάει δίπλα από μιá απότομη πλαγιά, ενώ από την άλ-

ΠΛΑΚΑΣ

24. Πλίνιος: Hist. Nat. Lib. iv, c.i (D. Eicholz, London, Heinemann MCMLXII).

25. F. Rouquerville: Voyage dans la Grèce, V. II, Paris 1820, p. 104.

26. Βλέπε σχετικά στο πρώτο κεφάλαιο του «ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΟΣ».

27. Σεχωριστό τουτο τό πλάτανο μέσα στους αιώνες, συμπλήρωμα ανέκαθεν του γεφυριού, δεν δά παραλείψουν να τό αναφέρουν αρκετοί παλιοί περιηγητές αλλά και νεώτεροι συγγραφείς.

Ο Foucheroi τό 1780 δά τό συγκρίνει με δύο άλλα μεγάλα πλατάνια, της Βοσπίτσας και της Κώ (Κυρ. Σιμόπουλου: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800, Τόμ. Β' Αθήνα 1981, σελ. 443).

Ο Αναστ. Ορλάνδος δά δημοσιεύσει την πληροφορία, πώς στη σκιά του, ο Αλή-Πασσάς έθλεπε κρεμασμένους όσους καταδίκασε σε θάνατο. (Γέφυρα της Άρτης, Αρχείον Βυζ. Μνημείων Ελλάδος, Τόμ. Β', 1936, σελ. 195). Και ο Δημ. Καρατζένης, δά θυμίζει μιá αυθόρμητη πράξη του βασιλιά Γεώργιου του Α', όταν επισκέφτηκε την περιοχή τό 1881, «... εκεί εις την εντεύθεν της γεφύρας προς την Άρταν γηραιάν πλάτανον, έγραψε ιδίαις χερσίν τό όνομά του και έπειτα εις την προσπάθειαν έξ αξιωματικών της ακολουθίας του να αγκαλιάσουν την πλάτανον, προσετέθη και ο ίδιος διά να επαυχθή η περιζώσις της...».

(Η Εκατονταετηρίς της Άρτης 1881-1981, Αθήνα 1982, σελ. 53).

28. Νικ. Παπακώστα: Ηπειρωτικά, Αθήνα 1967, σελ. 428.

ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Εικ. 33.

Εικ. 32, 34.

λη πλευρά το έδαφος απλώνεται αρκετά πεδινό. Δύσκολη περίπτωση, με αποτέλεσμα το γεφύρι να πέσει το 1860 σάν η ορμή του νερού μετακίνησε το βράχο που στηριζόταν. Το 1863 χτίζεται καινούργιο, με πρωτομάστορα κάποιο μαστρο-Γιώργη από την Κόνιτσα. Ο τελευταίος, προκρίθηκε ανάμεσα σε άλλους, μετά από υπόδειξη του κυριότερου χορηγού του έργου Γιάννη Λούλη²⁹. Όμως και αυτού του γεφυριού η μοίρα υπήρξε τραγική. Την ίδια μέρα που τέλειωσε, και ενώ οι μαστόροι σύμφωνα με το έδιμο γλεντούσαν μαζί με τους κατοίκους των γύρω χωριών, η γέφυρα σωριάστηκε με τρομερό δόρυβο μέσ' τ'ά νερά μπροστά στα ίδια τους τ'ά μάτια.

Ξαναρχίζει λοιπόν το μαρτύριο του αποκλεισμού για όλους τους κατοίκους των Τζουμέρκων. Για άλλη μια φορά βλέπουν να αποκόβονται από την Άρτα, το βασικό κέντρο προώθησης των προϊόντων τους. «... προκειμένου να διέλθωσι τόν ποταμόν, μετά βροχήν ή εν ημέραις βροχών, ηναγκάζοντο να παραμένωσιν εις τό υπαίθρον. Εκεί μαστιζόμενοι υπό τής βροχής και του ψύχους επί ημέρας μαρτυρικά ανέμενον τήν πλώσιν τής πλημμύρας. Πεζή δέ και «θαλασσοπνιγόμενοι» μετά των υποζυγίων, φορτωμένων τας απαραίτητους αποσκευάς των ή και συνοδεύοντες τ'ά ποιμνιά των, χιλιάδων αιγοπροβάτων, εκινδύνευον τήν διάβαση των δολών και πλήρη κροκαλών παγερών υδάτων...».

Αναγκαστικά έτσι, επιχειρείται το 1866, και καινούργια κατασκευή, η τρίτη στη σειρά. Ποσό από 38.000 γρόσια ξαναδίνει ο Γιάννης Λούλης, ενώ η κοινότητα των Μελλισουργών προσφέρει 96.000, των Πραμάντων 32.000, των Αγνάντων τή ξυλεία σ'ύν 48.900 γρόσια, μαζί όμως με άλλα γειτονικά χωριά. Τελικά το συνολικό ποσό έφτασε τ'ά 180.000 γρόσια³¹! Τούτη τη φορά, το έργο αναλαμβάνει ο μαστρο-Κώστας ο Μπέκας με ντόπιους μαστόρους. Χτίζει έτσι από τόν Ιούλη μέχρι και τόν Σεπτέμβρη, ένα πανέμορφο και επιβλητικό γεφύρι, μονότοξο με δυό μικρά πλαϊνά ανοιγματα, συμμετρικό, ύψους 20 μέτρων, 40 μήκους και φάρδους στην κορυφή 3,20. Και αυτό όμως, πρέπει να σημειώσουμε, παραλίγο να έχει τήν τραγική τύχη του προηγούμενου. Γιατί πρώιμα πρωτοβρόχια ανάγκασαν σε γρήγορη απομάκρυνση των σκαλωσιών του μπροστά στον κίνδυνο να παρασυρθεί από τόν ρεύμα του ποταμού. Ευτυχώς όμως, τούτη η δικαιολογημένη βιασύνη, ελαφριά μονάχα απόκλιση του προξένησε,

δύσκολα αισθητή με πρώτη ματιά. Τελικά, παρά τούς κόπους και τίς οικονομικές δυσίες τους, πολύ λίγο χάθηκαν τ'ά χωριά τής περιοχής. Από τόν 1881, ο Άραχδος αποτέλεσε τόν σύνορο Ελλάδας - Τουρκίας, με αποτέλεσμα να αχρηστευτεί τόν πέρασμα τουλάχιστον μέχρι τόν 1918³².

Τό Γεφύρι τής Κόνιτσας

Στό γεφύρι τής Κόνιτσας έχουμε κιόλας αναφερθεί. Η μοναδικότητά του, οφειλόμενη στό τεράστιο τόξο αλλά και στό τοπίο, έρχεται σε φοβερή αντίθεση με τή σύγχρονη δίπλα του γέφυρα. Αν και ενοχλητικά απέκεται κοντά του η τελευταία, δέν καταφέρνει να παρασύρει κανένα σε ανώφελες συγκρίσεις. Η απλούστευση και οι τεράστιες αναμφισβήτητα δυνατότητες που έφερε τόν σίδηρο, παρεξηγήθηκαν από μι'ά τεχνική που βιάζεται να «διορθώνει» ή σαδιστικά να «δοκιμάζει». Τόν σίγουρο τής διαδοχής καδιέρωσε τήν επιπολαιότητα και εξαφάνησε τήν έννοια του παλιού. Τήν αντικαταστήσαμε με τήν αναπαλαίωση σάν έκφραση τής τύψης, και τήν ψεύτικη αντίκα για παρηγοριά. Νά... λοιπόν που δέν είναι εύκολο να αποφύγει κανείς τή «σύγκριση». Όσο όμως δά αντέχουν τούτα τ'ά πέτρινα γεφύρια, δά υπάρχει και διεξοδος πρós τήν όχθη τήν απέναντι. Αυτήν που εγκαταλείψαμε, ή μάλλον μάς απήγαγαν³³...

Εικ. 38.

Εικ. 35.

29. Τέσσερις πρωτομάστορες, αντίστοιχα από τ'ά χωριά Πράμαντα, Ραφταναιούς, Σκλάπο (Αμπελοχώρι), και Κόνιτσα, υπέβαλαν σχέδια για τόν γεφύρι με διαφορετικές όμως μορφές και αναλογίες ο καθένας. Τελικά, όπως είπαμε, θάρυνε η γνώμη του Γιάννη Λούλη.

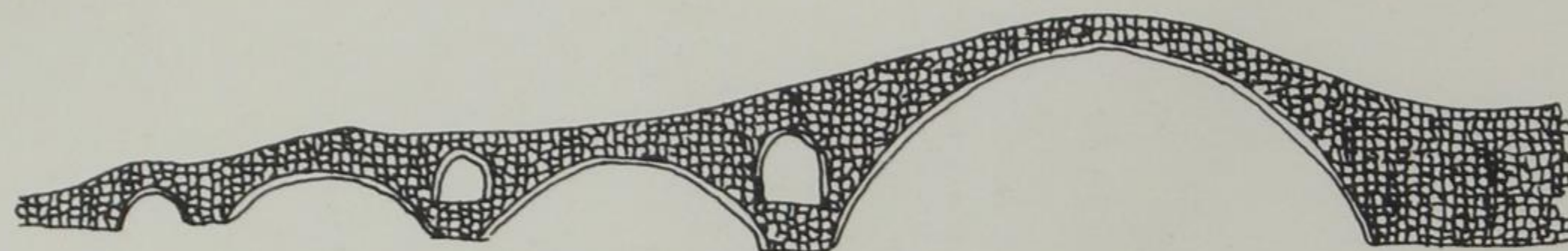
30. Νικ. Παπακόστα: Τόν γεφύρι τής Πλάκας, στό περ. «ΣΚΟΥΦΑΣ», Αύγ. 1959, έτος Ε', τόμ. Β', τχ. 15ον, σελ. 219.

31. Στήν κατασκευή βοήθησαν, με προσωπική εργασία, και όλοι οι κάτοικοι των χωριών. Τ'ά ξύλινα καλούπια κατασκεύασε ο Γιώργος Σκέντος από τούς Μελλισουργούς, ενώ τούς λογαριασμούς κρατούσε ο Χρίστος Μάρος από τόν ίδιο χωριό.

32. Αυτός ο καινούργιος αποκλεισμός, ακόμα πιό οδυνηρός, γέννησε και τόν παρακάτω τραγούδι

Ανάθεμά σε Πιτροπή και σύ βρέ Κουμουνδούρε,
με τόν κακό που κάματε στήν Άρτα, σ'ά Τζουμέρκα,
τό σύνορο που βάλατε στής Άρτας τόν ποτάμι.
Κλείστηκ' η Άρτα, κλείστηκε, κλείστηκε τόν Τζουμέρκο
θά στερηθεί και τόν ψωμί που νάβρη να δουλέψη;
Ο κάμπος έμεινε στήν Τουρκία και τ'ά καλά λιβάδια,
τό βιό, όλο και χάνεται, σ' αγριδία βοσκοτόπια.
(από τή συλλογή του Σπυρ. Λάμπρου).

33. Τόν αισθητικό βιασμό που προκαλεί τόν γειτόνεμα κάποιας σύγχρονης κακόγουστης γέφυρας σε ένα γνήσιο παραδοσιακό γεφύρι (Κόνιτσα, Τσιπιανής, Ζέρμας, κ.λ.π.), επισημαίνει και η 6η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων Ιωαννίνων στήν υπ' αριθμ. 389/7.4.82 εισήγησή της με τήν οποία ζητάει από τόν Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών τήν κήρυξη 22 τοξωτών γεφυριών του νομού σε ιστορικά διατηρητέα μνημεία. Δημοσίευση απόφασης Υπουργείου στο Φ.Ε.Κ. 628/Β/26.8.82.

ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ

Εικ. 37.

Εικ. 36.

Αλλά ας επανέλθουμε. Το γεφύρι λοιπόν της **Κόνιτσας**, με διαστάσεις 20x40 μέτρα, χτίστηκε το 1870 από τον Πρωτομάστορα Ζιώγα Φρόντζο που καταγόταν από την κοντινή Πυρσόγιαννη. Ήταν η δεύτερη σοβαρή προσπάθεια να «ζευχθεί» ο Αώος σ' αυτό το σημείο, γιατί η προηγούμενη απέτυχε. Σώζεται ακόμα, όπως είπαμε, η μικρή καμπάνα που σήμαινε τις επικίνδυνες στιγμές³⁴, αλλά και η ταπεινή κόγχη με τον προστάτη Άγιο. Στην ψηλή κορυφή του τόξου, ο διαβάτης μπορεί να ανέβει με μιά σειρά από ελαφρώς γερά πλατύσκαλα. Από το 1880 εξάλλου, ο Ι. Λαμπρίδης έχει διασώσει ενδιαφέροντα στοιχεία του³⁵. «... συνδρομή των κατοίκων και επιστασία Δημητρίου Λιάμπευ ανηγέρδη (1823) κάτω της πόλεως Κονίτσης ξυλίνη γέφυρα επί του ποταμού της Βωβούσης (Αώου). Παρασυρθείσα δέ αυτή (1833) υπό πλημμύρας επεσκευάσθη κοινή συνδρομή και επιστασία των "Β. Μάσιου και Π. Σκουμπουρδή". Επειδή δέ βραδύτερον κατέπεσεν, από ξυλίνης εγένετο (1870) δι' 120.000 γρ. λιθίνη. Συνήνεγκον δέ οι εξής: Ιωάννης Λούλης γρ. 50.000, αδελφοί Βασιλείος και Αλκιβιάδης Ιωάν. Λιάμπευ γρ. 5000, Αγγελική Παπάζογλου γρ. 2000, Ιωάννης Δ. Λιάμπευ γρ. 1300, Γεώργιος Κ. Ζωίδης 2500 γρ., Μωχαμέτ Μπέυς Σίσκος γρ. 2500, αδελφοί Μπεκιάρη γρ. 1060 κτλ. κτλ...». Ποσά ακόμα διέδεσαν και όλοι οι κάτοικοι της πόλης. Έλληνες και Τούρκοι. Τέλος, ενδιαφέρον κρύβει και το περιστατικό της παράδοσης του γεφυριού στον Πασά των Ιωαννίνων. Ένας γερμανός μηχανικός, τεχνικός σύμβουλος του τελευταίου, έκπληκτος για την πληρότητα του έργου που αντίκριζε, ρωτούσε με αγωνία να μάθει πού σπούδασε ο Πρωτομάστορας γεφυροποιός. Και ο Φρόντζος με αφέλεια αλλά σοβαρός, «στην Πυρσόγιαννη»,... απάντησε³⁶. Έστησε τόσο στέρεα τό γεφύρι, που παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες των Τούρκων να το ανατινάξουν το 1913 που έφευγαν, δεν κατάφεραν ούτε καν να το τραυματίσουν.

Τό Γεφύρι του Παπαστάδη

Στή συνέχεια, ξαναεπιστρέφοντας στον Άραχο, δά μπορούσαμε να γνωρίσουμε από κοντά ένα άλλο σημαντικό γεφύρι, που δυστυχώς φαίνεται να πλησιάζει πιά τό τέλος του. Πρόκειται γι' αυτό του **Παπαστάδη**, ανατολικά από τά Γιάννενα, μέσα στο φαράγγι

που σχηματίζουν ο Δρίσκος και η Πρίξα. Οι μελέτες ανέγερσης κάποιου μεγάλου φράγματος βρίσκονται τώρα (Απρίλης '83) στό τέλος τους και από στιγμή σε στιγμή αναμένεται ολόκληρη η περιοχή να μεταβληθεί σε απέραντη λίμνη παρασύροντας στην υγρή βιωπή και τό γεφύρι³⁷.

Η προσπάθεια προσέγγισης του στάθηκε για μάς αληθινή περιπέτεια, αφού η ερήμωση του γύρω χώρου έχει στερήσει από καιρό τή λειτουργικότητά του. Ακόμα και αυτό τό ίδιο τό ποτάμι, αλλάζοντας τελευταία την κοίτη του, τό έχει αχρηστέψει αφήνοντάς το αριστερά. Αλλά και η κατολίπωση της απόκρημνης όχθης, έστειλε τεράστιες πέτρες μέχρι την άκρη της πρώτης, της μεγάλης του καμάρας, τραυματίζοντας τό μικρό εικονοστάσι του.

Κι όμως, έτσι και έτσι, τραυματισμένο βαριά, τούτο τό γέφυρο γεφύρι μπορεί ακόμα να συγκινήσει με την τέχνη του. Διαδέτει έξυπνα, τρεις μεγάλες καμάρες και μία μικρή, γιά να μπορέσει να καθίσει ομαλά στην απέναντι χαμηλή όχθη. Τό οδόστρωμά του όμως, εντελώς αναπάντεχα, φαίνεται σαν να μή θέλει να υπακούσει την πρόθεση, καμπυλώνοντας κάπου στή μέση αρκετά. Με άλλα λόγια, δέν ακολουθεί τό ανεβοκατέβασμα των τεσσάρων τόξων. Στο τέλος βέβαια πείδεται, σβήνοντας έτσι άδοξα στή λογική του αντικρινού πράσινου επιπέδου.

Τό γεφύρι του **Παπαστάδη**, έχτισε τό 1746, ο ηγούμενος της μονής Βιλζης Αγάπιος, δαπανώντας 175 βενέτικα φλουριά. Γιά να τελειώσει όμως τό έργο, χρειάστηκαν άλλα τόσα χρήματα, που με κόπο συγκέντρωσαν τά γύρω φτωχά χωριά δέλοντας να αποφύγουν την απομόνωση.

34. Στην πραγματικότητα πρόκειται γιά αντίγραφο της παλιάς καμπάνας, τό οποίο τοποθέτησε ο Εξωραϊστικός Σύλλογος της πόλης τό 1975.

35. Ιωάννου Λαμπρίδου: Περί των εν Ηπειρώ Αγαθοεργημάτων, Μέρος Α', Εν Αθήναις 1880, σελ. 150.

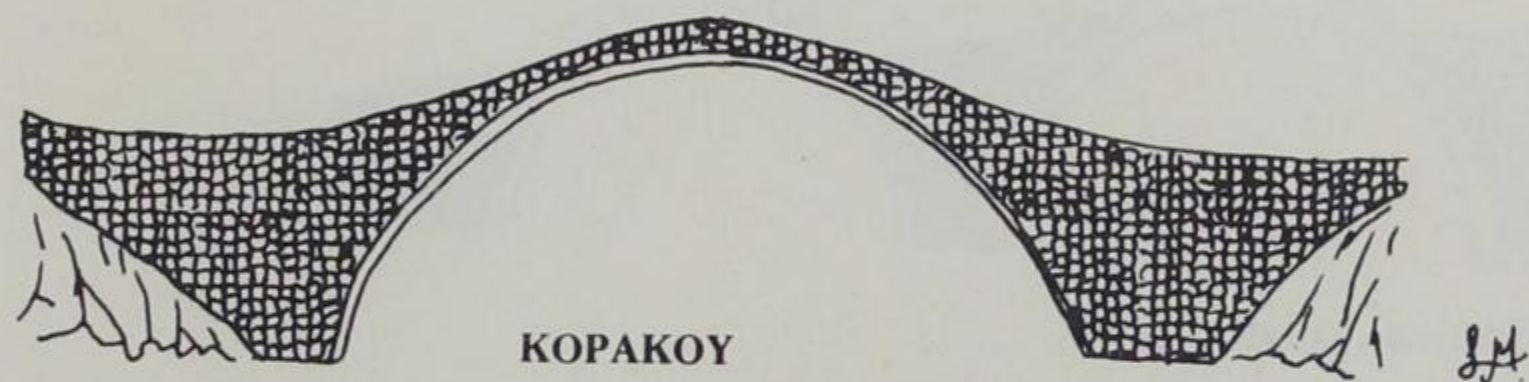
36. Βλέπε, Μιχ. Δωρη: Ανώνυμη Αρχιτεκτονική - Γέφυρες, στό περ. «Αρχιτεκτονική», 13/77, 1969, σελ. 54.

Τό περιστατικό, με μικρή διαφοροποίηση, αναφέρει και ο Σωτήρης Τουφίδης στό βιβλίο του «Η Κόνιτσα και τά χωριά της», 1978 σελ. 33, «... τό έργο προκάλεσε τόν θανατισμό και στους Τούρκους σπουδαγμένους στην Ευρώπη μηχανικούς. Όταν ήλθαν να τό επιθεωρήσουν, από την Πόλη, ρώτησαν «Ποιός έχτισε τό γεφύρι;». Τους παρουσίασαν τόν Ζιώγα (Φρόντζο). Και σε ερώτησή τους σε ποίο Πολυτεχνείο σπούδασε, τούς απάντησε, «Στό Πολυτεχνείο της «Κράπας» τού χωριού μου». Η Κράπα είναι μιά τοποθεσία της Πυρσόγιαννης...».

37. Αυτή την άδοξη κατάληξη, είχαν κιόλας δυό σημαντικά γεφύρια τού Αχελώου, που δά γνωρίσουμε παρακάτω. Ήσαν της Τατάρνας και τού Μανώλη, σήμερα σκεπασμένα από την τεχνητή λίμνη των Κρεμαστών.

Εικ. 39.

Εικ. 40

Τό Γεφύρι του Κοράκου

Για τον ταξιδιώτη της εποχής, το πέρασμα από την Ήπειρο στη Θεσσαλία - φυσικά και το αντίστροφο - υπήρξε πάντα μιά μεγάλη περιπέτεια. Βλέπεις εκτός από τὰ ψηλά απότομα βουνά της Άρτας και την αγριότητα των Αγράφων, είχε νά αντιμετωπίσει και τόν Αχελώο, τὸ μεγαλύτερο μέσα στὸ ελληνικὸ ἔδαφος ποταμὸ. Δεκάδες ἄνθρωποι χάσαν τὴ ζωὴ τους προσπαθώντας νά τὸν διασχίσουν, ἐνῶ ἕνα σωρὸ μύθοι, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς οὐσίους ἐρχοῦνται ἀπὸ τὰ ἀρχαία ἀκόμα χρόνια, δὲν κάνουν τίποτα ἄλλο παρὰ νά τονίζουν περισσότερο τίς επικίνδυνες «ιδιοτροπίες» του³⁸.

Εἶνα ἀπὸ τὰ λίγα γεφύρια πού τούτο τὸ ποτάμι ἀνέχθηκε νά τὸ «ζεῦξουν», ἦταν καὶ τὸ γεφύρι τοῦ Κοράκου, τὸ μεγαλύτερο μονότοξο μέσα σ' ὅλη τὴν Ήπειρο. Χρειάστηκε νά σηκωθεί ἡ καμάρα του 25 ολόκληρα μέτρα πάνω ἀπὸ τὰ νερά καὶ νά ανοιχτεῖ στὰ 45, γιὰ νά μπορέσει ἔτσι νά ἐνώσει τὸ Πετρωτὸ (Λιάσκοβο) τῆς Θεσσαλίας μὲ τίς Πηγές (Βρεστενίτσα) τῆς Άρτας, ἀποκαθιστώντας ταυτόχρονα τὴν ἐπικοινωνία καὶ δεκάδων ἄλλων χωριῶν τῆς περιοχῆς. Μάλιστα οἱ γύρω κάτοικοι, ἦταν τόσο δεμένοι μαζί του, ὥστε σήμερα, τριάντα τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν καταστροφὴ του - τὸ ἀνατίναξαν οἱ ἀντάρτες τὸ Μάρτη τοῦ '49 - νά συνεχίζουν νά ἀναφέρονται σὲ αὐτὸ καὶ νά διηγούνται τοὺς παράξενους δρῦλους του.

Τὸ ἔχτισε τὸ 1514 μὲ 1515, σ' ἕνα φοβερὸ βραχοστῆνωμα τοῦ ποταμοῦ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Λάρισας Βησσαρίωνας, πού ὅπως λέγεται, γιὰ νά ἐξοικονομήσει τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν κατασκευὴ του χρήματα, ἀναγκάστηκε νά περιοδεύσει τὰ Βαλκάνια ἀπὸ ἀκρὴ σὲ ἀκρὴ³⁹. Ἀπὸ ἕνα παλιὸ, σχεδὸν καταστραμμένο χειρόγραφο πού βρήκε κάποιος δάσκαλος τῆς περιοχῆς, μπορέσαμε νά μάθουμε καὶ τὴ συνέχεια τῆς ιστορίας⁴⁰...

«... ὅταν ἐπέστρεψε ὁ Ἅγιος Βησσαρίωνας στὴ γέφυρα τοῦ «Κοράκου» βρήκε τοὺς κτίστες στὸ σημεῖον πού δὰ «κλειδωναν» τὸ τόξο τῆς γέφυρας. Κατὰ σατανικὴ σύμπτωση τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἐγινε τρομερὸς σεισμός καὶ ἡ γέφυρα γκρεμίστηκε συδῆμελα. Ὁ Πρωτομάστορας ἀπογοητεύτηκε ἀλλὰ τοῦ Αγ. Βησσαρίωνος ἡ πίστη δὲν ἐκλονίσθη.

- «ὁ διάβολος ἔκαμε τὴ δουλειά του διὰ νά με κουράσει περισσότερο» εἶπε.

Επλήρωσε στὴ συνέχεια τοὺς μαστόρους καὶ τοὺς συνέστησε νά ξαναρχίσουν καὶ πάλι τὸ κτίσιμο ἀπὸ τὰ δεμέλια. Οἱ κτίστες ὅμως ἦταν διστακτικοί, γιὰ τὴν ἀμφέβαλαν ἂν υπήρχαν χορηγία γιὰ νά ξαναπληρωθεῖ τὸ ἔργο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ. Καὶ τότε ὁ Ἅγιος πού ἀντελήφθη πού ωφείλοντο οἱ δισταγμοὶ των, ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τσέπη του μιά χούφτα χρυσὰ νομίσματα καὶ τὰ πέταξε στὴν κοιλίη τοῦ ποταμοῦ. Αὐτὸ ἦταν ὅλο καὶ τὸ ἔργο ξανάρχισε· ξανάρχισε ὅμως καὶ ὁ πονοκέφαλος τοῦ ἁγίου ὁποῖος δὲν εἶχε οὔτε μιά δεκάρα πέρα ἀπ' ὅσα σκόρπισε στὸ ποτάμι. Καινούργιο ταξίδι ἐπιχειρεῖ ὁ Ἅγιος στὴν Ουγγαρία καὶ Τσεχοσλοβακία ἀπὸ τὴν φορὰ καὶ ὑστερα ἀπὸ μερικὸς μῆνες περιοδεῖ ξαναγυρίζει στὸ γεφύρι. Ἦταν τὴν ὥρην τὸ ἔργο καὶ ἀμέσως ὥρισε μέρα γιὰ τὰ ἐγκαίνια στὰ ὁποῖα καὶ μαζεῦθηκε πλήθος κόσμου ἀπὸ τὰ γύρω χωριά. Καὶ

38. Ὁ Αχελώος (Θῶας, Ἄσπρος, Ἀσπροπόταμος) πηγάζει λίγο πῶ καὶ ἀπὸ τὸ Μέτσοβο γιὰ νά χυθεῖ μετὰ ἀπὸ διαδρομὴ 255 χλμ. στὸ Ἴονιο, κοντὰ στὸ Μεσολόγγι. Γιὰ μεγάλο διάστημα ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸ σύνορο ἀνάμεσα στὴν Ήπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία. Στὴν ἀρχαία ἐποχὴ λατρεύθηκε ὡς Θεὸς, πού μάλιστα εἶχε τὴν ικανότητα νά ἀλλάζει συχνὰ μορφές (ταῦρος, φίδι, κ.λ.π.). Ἦταν ἕνας γιὸς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Γῆς καὶ εἶχε κόρες τὸς Σειρήνες. Σύμφωνα μὲ ἀρχαῖο μῦθο, ἦλθε σὲ ρήξη μὲ τὸν Ἡρακλῆ - ἡ πάλη τους ἀπεικονίστηκε σὲ ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς - γιὰ τὸν ἔρωτα τῆς Δηϊάνειρας, κόρης τοῦ βασιλιά τῆς Καλυδῶνας Οἰνέα. Πανέμορφη ὅμως μέσα στὴν ἀπλοϊκότητά της εἶναι καὶ ἡ νεοελληνικὴ παράδοση, «... τρία ποτάμια ξεκινοῦν ἀπὸ κεῖ (Γαρδίκι), γιὰ τὴν καὶ τρεῖς μαρδάχες (μεγάλες πηγές) θγαίνουν. Τὸ ἕνα πάει κατὰ τὴ Θεσσαλία, τὸ ἄλλο κατὰ τὴν Ἄρτα, καὶ τὸ τρίτο εἶναι τὸ δικὸ μας. Τὰ τρία ποτάμια ἦταν ἀδέρφια γκαρδιακά καὶ κομόντανε. Τὴ νύχτα οἱ δύο ἀδερφεῖς ξύπνησαν. Ἄφησαν στὸν ὕπνο τὸν Ἄσπρο, γιὰ τὸν ἦταν ζαβὸς ἀδερφός κι ἐφυγαν. Ὁ ἕνας πάει κατὰ τὴ Θεσσαλία, ὁ Σαλαμπριάς (Πηνεῖος) αὐτός, ὁ ἄλλος κατὰ τὴν Ἄρτα, ὁ Ἄρτος (Ἄραχθος). Κοντὰ χαραυγὴ ξύπνησε κι ὁ Ἄσπρος, κοιτάζει γιὰ τοὺς δύο ἄλλους ἀδερφούς του, δὲν τοὺς εἶδε. Κατάλαβε πὼς τὸν ἄφησαν. Θύμωσε. Τόδωσε κι αὐτὸς τὸν κατήφορο ἀνάμεσα στὰ βράχια καὶ τὰ βουνά θάζοντας καὶ σκούζοντας. Ὅ,τι ἐβρισκε μπροστὰ του τὸ πταίει. Ἐσκισε βουνά γιὰ νά περάσει καὶ νά πέσει κατὰ τὴν Κατοχὴ, ἐκεῖ πού χύνεται στὴ θάλασσα. Εἶναι μεγάλο θηρίο ὁ Ἄσπρος. Δὲν τὸν ἀκούς, πὼς καὶ τώρα ἀκόμα θράζει; σκούζει ἀπ' τὸ θυμὸ του, καθὼς διαβαίνει τὸν κατήφορο!... γι' αὐτὸ σκούζει, γιὰ τ' ἀδέρφια του. Κάνει γὰ... γάααα... γάου» (βλέπε, Δ. Λουκόπουλου: Στὰ βουνά τοῦ Κατσαντώνη, 1935, σελ. 235).

39. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Βησσαρίωνας, κατὰ κόσμον Βασίλειος Τσιγαρίδας ἢ Γκανάς, γεννήθηκε τὸ 1489 στὸν συνοικισμό τῆς Πόρτα - Παναγίας, κοντὰ στὸ Μουζάκι Θεσσαλίας. Ἀκολουθώντας τὸ ἱερατικὸ στάδιο ἀπὸ νωρὴς, ἐγινε γρηγορὰ ἐπίσκοπος Δομένικου καὶ Ελασσόνας, στὴ συνέχεια ἐκκλησιαστικὸς ἐξαρχὸς Σταγῶν, γιὰ νά χειροτονηθεῖ τελικὰ τὸ 1520 Μητροπολίτης Λάρισας. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση, χρηματοδότησε μιά σειρά κοινωφελῶν ἔργων, ὅπως ἐκκλησίες, δρόμους καὶ κυρίως γεφύρια. Σὰν πῶ σημαντικὰ ἀπὸ τὰ τελευταία, ἀναφέρονται, ἐκτὸς τοῦ Κοράκου, καὶ ἐκεῖνα τῆς Σαρακίνας στὸν Πηνεῖο, καὶ τῆς Πόρτας κοντὰ στὴ πατρίδα του πού διασώζει μάλιστα καὶ τὸ δικὸ του ὄνομα (δὰ τὸ γνωρίσουμε ἀργότερα). Πέθανε τὸ 1540, γιὰ νά ἀνακηρυχθεῖ ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξη ἐκκλησία, ἅγιος (15 Σ/βρίου).

40. Πρόκειται γιὰ τὸν ἱεροδιδάσκαλο Κων/νο Μπαμπάτσινο πού τὴν ἀφηγήθηκε στὸν Βασ. Κωτωῶρη, γιὰ νά τὴν δημοσιεύσει ὁ τελευταῖος τὸ 1972 στὸ βιβλίο του, «Η Ἀργιδέα», σελ. 57.

ο Άγιος αφού επλήρωσε τούς μαστόρους παρουσία του πλήθους, εστάθη εις τό μέσον του τόξου τής γεφύρας... έψαλλε τόν αγιασμό κι έριξε τό σταυρό στό ποτάμι... Στο λόγο του πού εκφώνησε κείνη τήν ώρα απευδύνθηκε ιδιαίτερα πρός τούς κατοίκους τών Πηγών (Βρεστενίτης) Άρτης, πού ήταν οι πλησιέστεροι στό γεφύρι και τούς ειπε:

- «Πάντοτε νά προσέχετε τό γεφύρι, νά επιδιορθώνετε τή φθορά του· καθόλου δέν δέλω από τά έσοδα τής εκκλησίας σας στή Μητροπολή μου. Πάντοτε δά είμαι κοντά σας και δά σας προστατεύω...».

Αλλά μεγάλο ενδιαφέρον, κρύβει και η ονομασία τούτου του γεφυριού. Ο πάντα παρατηρητικός Λαμπριδής, γράφει, πως, «ωνομάσθη δ' ούτως εκ του από τού μέσου ταύτης κρεμαμένου σιδηρού κόρακος⁴¹...», ενώ ο Σεραφείμ Ξενοπούλου πιστεύει ότι, «... εστηριγμένη ούσα παραδόξως επί δύο βουνών, εν τώ μέσω των οποίων ρέει ο μέγιστος τής Ελλάδος ποταμός Αχελώος, καλείται τού **Κοράκου**, διότι, ως λέγεται, ο διερχόμενος αυτήν φαίνεται ένεκα τού υπερβολικού ύψους αυτής, ως τί Κόραξ κάτωθεν⁴²...». Και μέ τις δύο όμως αυτές γνώμες, φαίνεται νά διαφωνεί η παράδοση - τού Λαμπριδία τήν απορρίπτει εντελώς, τού Ξενοπούλου τήν «προεκτείνει» προτείνοντας τις δικές της διαφορετικές εξηγήσεις. Ρίχνοντας ο Βησσαρίωνας τό σταυρό στό ποτάμι - υποστηρίζει η πρώτη εκδοχή - δέλησε νά μάδει πώς φαινόταν ανεβασμένος πάνω στην τεράστια καμάρα.

- «Σάν Κόρακας Δέσποτα», απάντησε γελώντας τό πλήθος, πού έχοντας καλύψει τούς γύρω χώρους παρακολουδούσε τήν τελετή μέ ενδουσιασμό.

- «Άι, γεφύρι τού **Κόρακα** άς είναι τότε τό όνομά του», αποφάσισε και ο Μητροπολίτης. Σέ μιá όμως μάλλον νεότερη παραλλαγή τούτης τής παράδοσης, τήν αφορμή νά βαφτίσει ο Βησσαρίωνας τό γεφύρι μέ τό όνομα «Κόρακας», έδωσε ο ίδιος ο Πρωτομάστορας τού έργου, πού από τήν κοίτη τού ποταμού τόν παρακολουδούσε νά τό επεξεργάζεται μέ σχολαστικότητα. «Σάν Κόρακας φαίνεσαι κεί πάνω Γέροντα», τού φώναξε, για νά ακολουθήσει τό γνωστό «βάφτισμα».

Άς έρδουμε τώρα σέ μιá διαφορετική εξήγηση. Όταν τελείωσε, λέει, τό γεφύρι, όλα τά ξύλα πού είχαν χρησιμοποιηθεί για τήν κατασκευή του (σκαλωσιές, υπο-

στηρίγματα, κρεβάτια, καλούπια) πήραν από άγνωστη αιτία φωτιά, προτού ακόμα προλάβουν οι μαστόροι νά τά απομακρύνουν. Αποτέλεσμα ήταν, ο πολός καπνός νά τό καταμαυρίσει, και έτσι σιγά-σιγά νά τού κολλήσουν και τό παράξενο όνομα⁴³.

Τέλος μιá τρίτη ιστορία, μέ λιγότερη ίσως φαντασία αλλά μεγαλύτερη πειστικότητα, μιλάει για αληθινό τούτη τή φορά κοράκι, πού όταν τελείωσε ο αγιασμός πήγε και κάθισε πάνω στην καμάρα προκαλώντας τήν έκπληξη τού κόσμου και στη συνέχεια τήν αυθόρμητη «αντίδραση» του.

Γ' έχεις καυμένη κόρακα και σκούζεις και φωνάζεις;
Μήνα διπός για αίματα για τούρκικα κεφάλια;
Πέτα ψηλά κατ' Άγραφα στού Άσπρου τό γεφύρι
νά φάς κρέας από κατή και πλάτ' από βοϊθόντα...

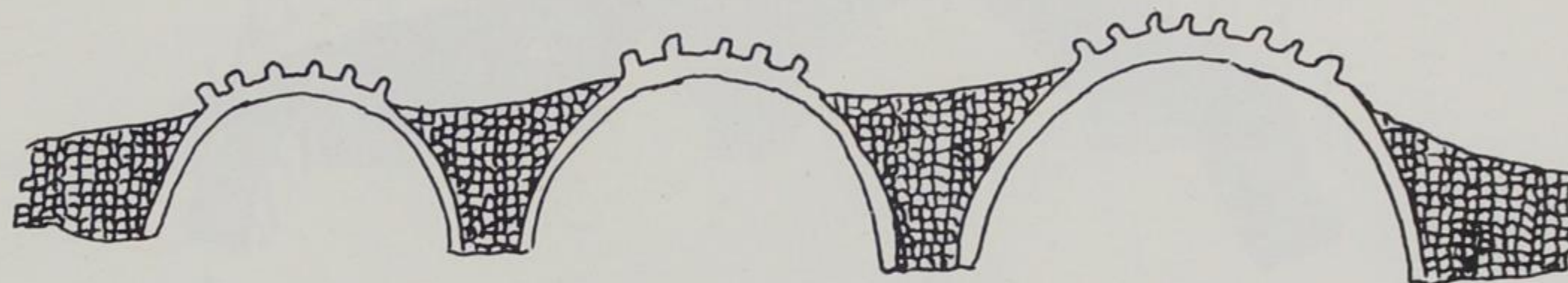
Τό τραγούδι και η μισοκαταστραμμένη σήμερα δίπλα από τό γεφύρι Κούλια, (η μιá από τις δύο πού υπήρχαν άλλοτε), αποτελούν απόηχο και χειροπιαστό σημάδι αντίστοιχα, των γεγονότων πού διαδραματίστηκαν κατά καιρούς πάνω στό σημαντικό αυτό πέρασμα. Από τόν 18ο κιόλας αιώνα, οι δρυλικοί κλεφτοαρματωλοι Μπουκοβαλαιοι, έδωσαν άγριες μάχες στό σκαλοπάτια του, ενώ στην τοπική επανάσταση τού 1866, αποτέλεσε τό μόνιμο θέατρο των συγκρούσεων ανάμεσα στους εξεγερθέντες κατοίκους τού Ραδοβυζίου και τούς Τούρκους. Οι τελευταίοι, μαζί μέ άτακτους Αλβανούς, ζητούσαν όχι μόνο νά αποκαταστήσουν τήν τάξη στην περιοχή, αλλά και νά στείλουν ενι-

41. Ιωάν. Λαμπριδίου: Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα, Μέρος Β', Εν Αθήναις 1880, σελ. 158.

42. Σεραφείμ Ξενοπούλου: Δοκίμιον... κλπ, Εν Αθήναις 1884, σελ. 318.

43. Από τήν ανέκδοτη εργασία τού Δημήτρη Τσιούμα, «Η Παλιά Τοξοειδής δρυλική Γέφυρα τού Κοράκου στόν Αχελώο».

44. Η προσωρινή διοίκηση Ηπείρου και Θεσσαλίας, σέ σύντομη έκθεσή της για τά γεγονότα, ανέφερε κατά λέξη: «Κατά τήν 27ην λήξαντος Οθωμανοί εξ Άρτης τακτικοί και άτακτοι περί τούς 800 μετά τινων πυροβόλων και διοικουμενοι υπό τού Χατζή Εμίν Πασά επέπεσαν εις τήν παρά των ημετέρων κ.κ. Ιωάννου Κουτσονίκα και Γεωργίου Αλεξανδρή, Σωματαρχών, κατεχόντων μετ' αναλόγου στρατιωτικής δυνάμεως γέφυραν Κοράκου και ήρχισαν τόν πυροβολισμόν διά τού πυροβόλου και όπλων. Οι ημετεροι προσποηθέντες υποχώρησιν τινά ενεδάρρυναν τούς Τούρκους και ώρμησαν επί τής γεφύρας, ότε οι εκ των ημετέρων μείναντες εντός τού στρατώνος επυροβόλησαν σφοδρώς κατ' αυτών, εξ ών εφόνευσαν πέντε και επλήγησαν εννέα, εν οίς και έναν αξιωματικόν (Μουζελίμην). Εκ δέ των ημετέρων επληγώθησαν δύο ελαφρώς. Η μάχη διήρκεσεν από τής πέμπτης ώρας τουρκιστί, μέχρι τής δωδεκάτης καθ' ήν οι Τούρκοι ανεχώρησαν εις τά ίδια. Εις τήν προκειμένην μάχην έδειξαν απαραδειγματίστον γενναιότητα και καρτεριαν άπαντες οι ημετεροι - Εν Μοτη Σπηλιάς, 2 Ιανουαρίου 1867. Η Προσωρινή Διοίκησης Ηπείρου - Θεσσαλίας». Περισσότερες λεπτομέρειες για όλες τις μάχες πού δόθηκαν πάνω και γύρω από τό γεφύρι, βλέπε, Δημητρίου Καρατζένη: Αι Επανάστασεις τής Άρτης τού 1866 και 1878, Αθήναι 1974.

ΠΛΑΚΙΔΑ - ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟ

24

σχύσεις στά απέναντι Άγραφα όπου ο αγώνας είχε φουντώσει για τὰ καλά⁴⁴.

Αν τύχει και βρεθείς στις μέρες μας κοντά στο κομμένο πιά γεφύρι του **Κοράκου**, η τραγική εικόνα του αλλά και η αγριάδα του γύρω τοπίου, σου προκαλούν μιὰ πρωτόγνωρη αίσθηση ανασφάλειας, ένα κενό πού με τὴν πρώτη κακοκαιρία μετατρέπεται σέ δέος, γιατί όχι και σέ κάποιο ακαθόριστο φόβο. Τότε είναι ακριβώς πού τὰ τραυματισμένα ἄκρα του προεκτείνονται νοητὰ πάνω από τὸ ποτάμι σέ μιὰ αγωνιώδη προσπάθεια καινούργιας ἐπίστεψης, μιὰ ἐπιθυμία ὅμως πού ἐρχεται πάντα νά νοτίσει ἡ βροχή.

Γεφύρια ἀπὸ τὸ Ζαγόρι

Τὸ Ζαγόρι, βορειοανατολικά ἀπὸ τὰ Γιάννενα, εἶναι μιὰ περιοχή με ἰδιάζουσα εδαφικὴ μορφολογία, «τόπος πέρα ἀπὸ τὸ βουνό» ὅπως ομολογεί και ἡ σλάβικη ονομασία του. Στὰ 46 χωριά του, κατὰ τὴν τουρκοκρατία, εἶχε αναπτυχτεῖ μιὰ υψηλὴ ποιότητα ζωῆς και μιὰ ἐντονη πνευματικὴ κίνηση. Χωρίζεται σέ τρεῖς ομάδες χωριῶν, ἀποτελεσμά εδαφικῆς διαμόρφωσης ἀλλὰ και τῆς καταγωγῆς τῶν ἰδίων τῶν κατοίκων του. Εἶναι τὸ κεντρικὸ Ζαγόρι, τὸ Ἀνατολικὸ ἢ Βλαχοζάγορα, και τὸ Δυτικὸ ἢ Κατούμενη⁴⁵.

Σ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν περιοχή, τὰ γεφύρια εἶναι και πολλὰ και ποικιλόμορφα, ἴσως τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα μέσα σέ ολόκληρη τὴν Ἠπειρο⁴⁶. Ἀρκετὰ δύσκολο ἐδῶ νά διακρίνεις ποιὸς συμμετέχει περισσότερο στὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, ἡ ἀνθρώπινη τέχνη ἢ τὸ ἐπιβλητικὸ πέτρινο τοπίο πού μπορεί νά ἀφομοιώνει πετυχημένα τὸ χτίσμα προεκτείνοντας ἔτσι τὸν εαυτὸ του! Ὁ ντόπιος πού τόσο τὸν ἐξυπηρέτησαν, δικαιολογεῖται νά τὰ λατρεύει... «τὰ γλέπετε; δὲν εἶναι οὔτε τῆς Ἄρτας, οὔτε καμιανῆς ἀλνῆς πολιτείας, οὔτε εἶναι σέ κάμπους, οὔτε ἀπὸ ντερβένια - ἀμαξωτοὺς δρόμους· οὔτε τὰ καναν για στρατιωτικούς, μακάρι για ἐμπορεμβατικούς, ἢ υστερόβουλους ἄλλους σκοποὺς για ἐκμετάλεψι! ὅπως πάλι δὲν εἶναι καμωμένα ἀπὸ τίποτες πασιάδες και ἀφτοκράτορες! κιαφτὰ μαζί με τόσα ἄλλα (καμμιά κατοστή, ποιὸς τὰ μέτρησε; οἱ προκομμένοι μας; δὲν ἀδειάζουν ἀπὸ τῆς Γαζιτικῆς γραμματικῆς πού λέει και ὁ Καψοθηλαράς μας) εἶναι φκιαγμένα ἀπὸ διαλεχτοὺς ξενητεμένους πατριώτες μας για νά περνάει ὁ κόσμος - οἱ ἀνθρώποι ἔτς!⁴⁷».

Εἰκ. 22.

Τὸ Γεφύρι τοῦ Πλακίδα ἢ Καλογερικὸ

Ἀλλὰ ἂς ξεκινήσουμε με ἐκεῖνο τοῦ Πλακίδα ἢ Καλογερικὸ, πού συναντᾶμε δεξιὰ λίγο πρὶν φτάσουμε στοὺς Κήπους (παλιὰ Μπάγια), νά ἐνώνει τῆς ὄχθες τοῦ Βίκου⁴⁸. Εἶναι πού παραστατικός ὁ χαρακτηρισμός πού τοῦ δόθηκε, δηλαδή «κάμπια ἐν κινήσει»⁴⁹, και γίνεται ἀκόμα πιὸ πειστικός ἀν ἀνέβεις και τὸ κοιτάξεις ἀπὸ κάποιο γειτονικὸ ὕψωμα. Ἡ ἐπιφάνεια διαβάσεως του, με τὴ ρυθμικὴ τῆς κίνηση, καθὼς δὲν εἶναι ἐπιπέδη ἀλλὰ ἀκολουθεῖ τὰ ἀνεβοκατεβάσματα τῶν τριῶν τόξων, προσφέρει μιὰ ἀνάλαφρη κομπόζη στὴν ἀρκετὰ ογκώδη κατασκευὴ, κάτι ἄλλωστε πού συμβαίνει και με τὸ τέχνασμα τῶν ὀδοντωτῶν περβαζιῶν του. Μιὰ ωραία πέτρινη και στρωμένη με καλντεριμ «σκάλα», οδηγούσε ἀπὸ τὸ Κουκούλι, στὸ ὁποῖο ἄλλωστε και ἀνῆκε, στὸ γεφύρι και τὸν κοντινὸ μύλο.

Εἰκ. 45.

Ἐὐλινο ἀρχικά, τὸ μετέτρεψε τὸ 1814 σέ πέτρινο με 20.000 γρόσια ἑνας καλόγερος ἀπὸ τὸ μαναστήρι τοῦ Προφήτη Ἡλία τῆς Βίτσας ὀνόματι Σεραφεῖμ. Γι' αὐτὸ βέβαια εἰπώθηκε και **Καλογερικὸ**. Τὸ ἄλλο του ὄνομα, (**Πλακίδα**), ἀρχισε νά συνηθίζεται μετὰ τὸ 1865, χρονολογία ἐπισκευῆς του ἀπὸ τὸν Κουκουλιώτη Ἀλέξη Πλακίδα και τὸν ἀδερφὸ του Ἀντρέα. Ὑπάρχει γι' αὐτὸ σχετικὴ ἐπιγραφή χαραγμένη σέ μιὰ μαύρη πέτρα, «1866 ΙΟΥΛΙΟΥ 15 ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΛΑΚΙΔΑ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΑΠΟ ΚΟΥΚΟΥΛΙ. ΕΟΝΙΑ Η ΜΝΗΜΗ⁵⁰». Σέ ἄλλη πέτρα, ἄσπρη τούτη τῆ φορά, διαβάζεται: «ΙΔΡΥΘΗ Τὸ 1863 ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΛΗ... ΜΝΗΜΗΣ ΑΝΔΡΕΟΥ ΠΛΑΚΙΔΑ ΔΑΠΑΝΗ ΤΟΥ ΦΙΛΟΤΙΜΟΥ ΑΥΤΟΥ ΥΙΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΤΗ 23 Σ/ΒΡΙΟΥ 1912». Πρό-

Εἰκ. 44.

45. Βλέπε, Ἰωάν. Λαμπριδίου: Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα (τεύχος 8/1889 Ζαγοριακὰ Α', τεύχος 9/1889 Ζαγοριακὰ Β').

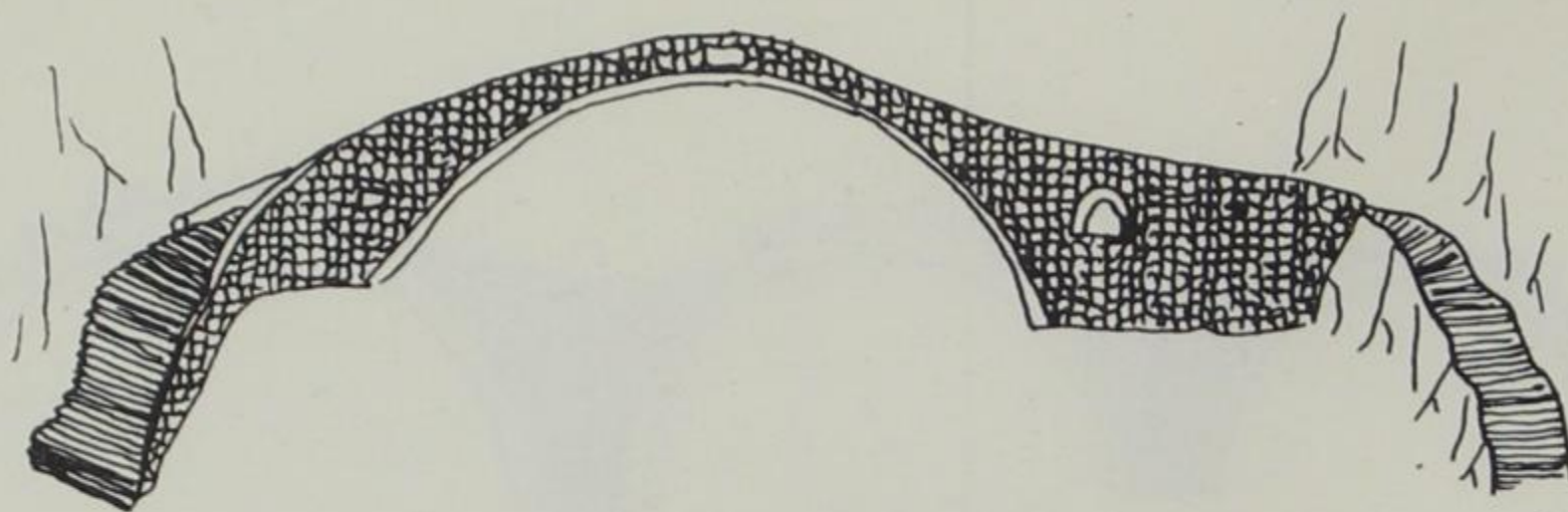
46. Βλέπε και, Μ. Ἀράπογλου: Γεφύρια τοῦ Ζαγορησίου Χώρου, Δελτ. Κέντρου Ἐρευνῶν Ζαγορίου, τχ. 1, 1981, σελ. 33. Ἐπίσης, Ἰ. Λαμπριδίου: Περί τῶν ἐν Ἠπειρῷ Ἀγαθοεργημάτων, Μέρος Β', Ἐν Ἀθήναις 1880, σελ. 80.

47. Βασ. Φανίτσιου: Ἀπ' τὸ Βλασιδὶ τ' Ἰ. Λαμπριδίου, Βιβλιοθήκη τοῦ 2 (Γεωγραφία τοῦ Λαμπριδίου) 1966, σελ. 132.

48. Ἄγριο φαράγγι με πλούσια πανίδα και χλωρίδα, και γι' αὐτὸ ἀνακηρυγμένο ἀπὸ τὴν πολιτεία σέ ἐθνικὸ δρυμὸ (1973). Τὸ μήκος του φτάνει και ξεπερνάει τὰ 20 χιλιόμετρα, τὸ πλάτος κυμαίνεται ἀπὸ 50 ὡς 400 μέτρα, ἐνὼ τὸ ὕψος ἀνεβαίνει σέ μερικὰ σημεῖα μέχρι και τὰ 1000 μέτρα. Κοντὰ στοὺς Κήπους, ηρεμεῖ κάπως, και ἀκριβῶς ἐκεῖ, εἶναι χτισμένα μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ ὁμορφα γεφύρια τοῦ Ζαγορίου.

49. Ἀλέξ. Μαμμόπουλου: Λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ - Ἠπειρώτες μαστόροι και γεφύρια, Ἀθήναι 1973, σελ. 34.

50. Κώστα Λαζαριδίου: Ἐλάτε στὸ Ζαγόρι νά θαυμάσετε τοῦ Βίκου τὴν χαράδρα, Ἀθήναι 1970, σελ. 52.

ΝΟΥΤΣΟΥ - ΚΟΚΚΟΡΟΥ

ΣΗ.

κείται βέβαια για υπενθύμιση της μεταγενέστερης, νέας επισκευής, που επιβαρύνθηκε ο Ευγένιος Πλακίδας αρχές του αιώνα μας⁵¹.

Τούτο το γεφύρι, εξυπηρέτησε παλιά, κυρίως τους Κουκουλιώτες, που το χρησιμοποιούσαν για να πηγαίνουν τα γίδια τους πέρα στα «κεφάλια της Μπικαινας» και να φέρουν ξύλα από την «πετούρα». Αλλά και τα αντικρινά χωριά Σωποτσέλι (Δίλοφο), Ντοβρά (Ασπράγγελοι) και Μπούλτσι (Ελάτη), μπορούσαν να περνούν με τα φορτωμένα ζώα τους στον Καλογερικό μύλο και να αλέθουν. Σήμερα, μετά την άσχημη δοκιμασία του '77, έχει περάσει πιά στο περιδώριο, όχι όμως και στη λησμονιά. Τουλάχιστον για τους ντόπιους⁵²...

Τό Γεφύρι του Νούτσου ή Κόκκορου

Κατεβαίνοντας την κοιτή του Βίκου, λίγο πιο κάτω, συναντάμε και το γεφύρι του Νούτσου ή Κόκκορου. Εδώ, βρισκόμαστε μπροστά σε έναν εξυπνο ελιγμό του λαϊκού τεχνίτη, προκειμένου να «δέσει» καλύτερα τό έργο του και να τό σιγουρέψει. Θέλοντας να εκμεταλλευτεί τό στένεμα του ποταμού από δύο διπλανούς μεγάλους βράχους, παρακάμπτει λίγο από την ευθεία του δρόμου και λόγω έλλειψης τόρα χώρου, χτίζει τά καλντερίμια που οδηγούν στην κορυφή του τόξου παράλληλα προς την κοιτή.

Πρωτοκατασκευάστηκε τό 1750 με έξοδα του Νούτσου Κοντοδήμου⁵³ από τό χωριό Βραδέτο, για να ανακατασκευαστεί τό 1768 από τόν Καπεσοβίτη Νούτσο Καραμεσίτη. Επεκράτησε όμως να λέγεται και «γιοφύρ' του Κύρ-Αλέξη» επειδή αργότερα τό επισκεύασε και ο γιός του τελευταίου Αλέξης Νούτσος. Στά 1910 έπαδε σοβαρή ζημιά που ανέλαβαν να επιδιορθώσουν τά γύρω χωριά Κουκούλι, Καπέσοβο, Βραδέτο, Τσεπέλοβο, μαζί με τό τούρκικο δημόσιο. Τότε ήταν που διέδεσε μικρό ποσό και κάποιος Γρηγόρης Κόκκορος από τό χωριό Κουκούλι, ο οποίος μάλιστα τύχαινε να είναι και ιδιοκτήτης ενός νερόμυλου δίπλα από τό γεφύρι. Έτσι, από την εισφορά του αυτή, από διάφορες μικροδιορθώσεις που του έκανε συχνά, αλλά κυρίως λόγω της δέσης του μύλου του, τό γεφύρι έγινε περισσότερο γνωστό σαν Κόκκορου.

Εντοιχισμένη επιγραφή, δέν μπορεί να μάς δώσει περισσότερες πληροφορίες, γιατί χτυπημένη από όπλο, έχουν αχρηστευτεί τά γράμματα ή οι αριθμοί της. Άλλη όμως, στη δυτική πλευρά, μνημονεύει καθαρά τη

μικρή συντήρηση που έκανε τό 1960 ή « Ένωση Ζαγορισιών Αθηνών». Τέλος, τό 1977, τό γεφύρι έπεσε δύμα και μιάς επίμονης φήμης που κυκλοφορούσε στην περιοχή. Για να βρουν τάχα κάποιο δησαυρό που από τόν εμφύλιο ήταν θαμμένος κοντά του, άγνωστοι κατέστρεψαν τμήμα του καλντεριμιού του, που ευτυχώς διόρθωσε ή αρχαιολογική υπηρεσία⁵⁴.

Τό Γεφύρι του Μισίου

Συνεχίζοντας πάντα μέσα στο Βίκο, ύστερα από πορεία μισής περίπου ώρας, θα φτάσουμε στο επόμενο γεφύρι, εκείνο του Μισίου. Βρίσκεται ακριβώς στο σημείο που η χαράδρα, μετά ένα πρόσκαιρο χαλάρωμα, αρχίζει και πάλι να γιγαντώνει. Εξυπηρέτησε βασικά, επιτρέποντας τους την επικοινωνία, τό Κουκούλι και τή Βίσα, χωριά που κυριολεκτικά κρέμονται στις δύο πλευρές του φαραγγιού.

Τό έχτισε τό 1748, ο άρχοντας Αλέξιος Μίσιος από τό κοντινό Μονοδέντρι, και έχει δύο τόξα. Ένα μεγάλο κεντρικό, για να περνάει ο κύριος όγκος του ποταμού, και ένα μικρότερο, βοηθητικό. Εκείνο όμως που του χαρίζει το δικό του ιδιαίτερο τύπο, είναι μιά ξαφνική «στροφή» του κορμού του, προτού ακόμα προλάβει να σβήσει στη δεξιά όχθη. Μιά δοκιμασία άλλωστε που πέρασε τούτο τό γεφύρι τό Νοέμβρη του 1910, πιστοποίησε τη μεγάλη του αντοχή και δικαίωσε τόν τεχνίτη του.

Οι βροχές κείνο τό φθινόπωρο ήταν και πολλές και δυνατές, με αποτέλεσμα τά νερά του Βίκου, μέρα με τή μέρα, να φουσκώνουν επικίνδυνα και να γίνονται όλο και πιο ορμητικά. Παράσερναν στη διάβα τους

ΜΙΣΙΟΥ

Εικ. 49.

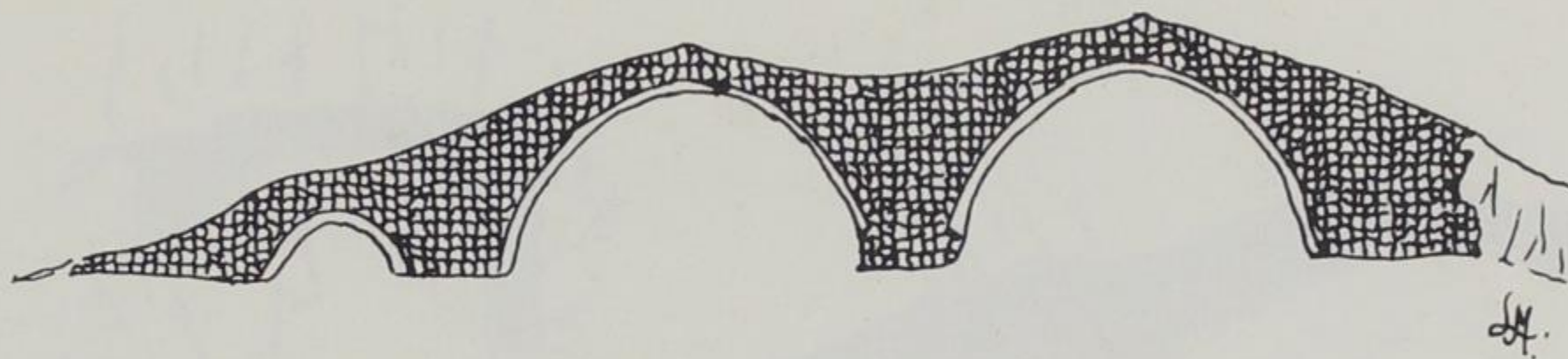
Εικ. 48.

51. Επισκευές έκαναν και η κοινότητα Κουκουλιού τό 1950, και η Αρχαιολογική Υπηρεσία αργότερα.

52. Αν και τό γεφύρι είχε χαρακτηριστεί από τό 1964 διατηρητέο ιστορικό μνημείο (ΦΕΚ 239/30-6-1964), κανείς δέν εμπόδισε κάποιους επιτήδειους να εγκαταστήσουν δίπλα του, εντελώς ανενόχλητα, έναν σπαστήρα και να ξεκινήσουν τή λειτουργία λατομείου χαλικιού. Ο κίνδυνος καταστροφής από τίς χρησιμοποιούμενες εκρηκτικές ύλες ήταν άμεσος. Διαμαρτυρήθηκαν τότε έντονα στίς τοπικές εφημερίδες μεταξύ των άλλων, ο Φ. Κακριδής, καθηγητής του Πανεπιστημίου στα Γιάννενα («Παρατηρητής», 9-7-77), ο Δημ. Τριανταφυλλόπουλος, προϊστάμενος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας («Παρατηρητής», 16-7-77), ο Κώστ. Λαζαρίδης, λαογράφος και μελετητής του Ζαγοριού («Ηπειρωτικός Αγών», 30-9-77). Τελικά, τό ότι επέζησε τό ταλαιπωρο γεφύρι, μόνο σε θαύμα μπορεί να αποδοθεί. Λεπτομέρειες βλέπε, Κ. Λαζαρίδης: Οι Κουκουλιώτικοι Μύλοι στη Χαράδρα του Βίκου, Γιάννενα 1977, σελ. 33.

53. Γενικός Πρόξενος του Ζαγοριού, «Ευφής, αγαθός... και δραστηριώτατος» κατά τόν Λαμπριόδη. Δολοφονήθηκε τό 1787 από τή σύζυγο του Σουλεϊμάν Πασά.

54. Περισσότερα για τό γεφύρι του Νούτσου ή Κόκκορου, βλέπε, Κώστα Λαζαρίδης: Τό Τσουμπάρι της Αγίας Παρασκευής και η περιοχή του, Γιάννενα 1977, σελ. 21.

ΜΥΛΟΥ

πέτρες, κλαδιά, αλλά και μεγάλους κορμούς δέντρων που έριχνε ο δυνατός αέρας. Κάποια στιγμή, ένας από αυτούς, μη καταφέροντας να περάσει μέσα από την καμάρα του γεφυριού, έφραξε το δρόμο και σ' ό,τι άλλο ακολουδούσε. Το νερό, χωρίς πιά διέξοδο μέσα στη στενή χαράδρα, άρχισε να ανεβαίνει και να πλημμυρίζει ολόκληρη την ποταμιά, μέχρι πίσω στο γεφύρι του **Κόκκορου**. Όταν κάποτε ο μοιραίος κορμός γλίστρησε και το νερό απελευθερώθηκε, το γεφύρι του **Μισίου** είχε πιά αποδείξει τη δύναμή του.

ΠΙΤΣΩΝΗ

Τό Γεφύρι του Μύλου

Τό γεφύρι του **Μύλου**, βρίσκεται μπροστά στους **Κήπους**, κάτω στο **Μπαγιώτικο** ποτάμι, ένα χιλιόμετρο περίπου πριν πέσει το τελευταίο στο **Βίκο**. Χτισμένο τό 1748, πήρε τό όνομά του από τόν εκκλησιαστικό μύλο που στέκει απομονωμένος στην απέναντι όχθη. Τό χρησιμοποιούσαν όσοι βέβαια πήγαιναν να αλέσουν, ή και να καλλιεργήσουν τούς ποτιστικούς τους κήπους, αλλά και αυτοί που τραβώντας για τά **Γιάννενα** ήδελαν να κόψουν δρόμο. Από τήν κορυφή του, κάθε **Θεοφάνια**, δά ρίξει κι ο παπάς τό σταυρό στά νερά, εκμεταλλευόμενος μιά οβίρα του⁵⁵.

Η γύρω περιοχή, τουλάχιστον σ' αυτό τό σημείο, μπορούμε να πούμε πως παράμεινε ήρεμη. Έτσι και τούτο τό γεφύρι, ακολουθώντας τό ρυθμό της, δέθηκε μαζί της ταμιαστά, μήν έχοντας τίποτα τό κοινό μέ τά άλλα παρακάτω, τόσο άγρια στην όψη και στό δεμέλιωμα. Δύο οι βασικές καμάρες του, ζεύγουν τό ποτάμι χωρίς πρόκληση, ενώ μιά μικρή τρίτη, βοηθητική αυτή στά δεξιά του, ολοκληρώνει τήν προσπάθεια συνετά.

Εικ. 50.

Ενδιαφέρον κρύβει και μιά μικρή επιγραφή, εντοιχισμένη ανάμεσα στά δύο μεγάλα τόξα, προς τήν ανατολική πλευρά. Είναι γραμμένη μέ τό σύστημα «βου-στροφηδόν», ακριβώς όπως κι οι νόμοι του **Σόλωνα**. Δηλαδή τά γράμματά της, ξεκινώντας αρχικά από δεξιά καταλήγουν αριστερά, για να συνεχίσουν στη δεύτερη σειρά κανονικά τούτη τή φορά, από αριστερά προς τά δεξιά. Είναι η διαδρομή που κάνουν τά βόδια οργώνοντας τά χωράφια, από τά οποία πήρε άλλωστε και τό όνομα. Γράφει λοιπόν:

Υ Ο Τ Σ Η Η Θ Ε Ξ Η Η Α
Ε Τ Ο Σ 1748 Ι Ο Υ Ν Ι Ο Υ

Τό Γεφύρι του Πιτσώνη

Στό ίδιο τό ποτάμι, τό **Μπαγιώτικο**, ανατολικά τώρα από τούς **Κήπους**, στη δέση «**Ριζιανά**», βρίσκεται και τό γεφύρι του **Πιτσώνη**, βυθισμένο τούτο σ' ένα οργιαστικό και σχεδόν μόνιμο πράσινο. Είναι μονότοξο κι όπως μαρτυρεί και τό όνομά του, χτίστηκε από τό **Σωποτσελιότη** **Θόδωρο Πετσιώνη** τό 1830, χρονιά που κινούνεψε να πνιγεί στά φουσκωμένα νερά του ποταμιού. Χαρούμενος τότε για τήν τύχη του και μη δέλοντας να γευτεί άλλος τήν περιπέτειά του, δώρισε να χτιστεί τό γεφύρι πέτρινο, προνοώντας μάλιστα και για τήν ετήσια επισκευή του. Για τό σκοπό αυτό, άφησε στην κοινότητα τών **Κήπων**, **Μπάγιας** τότε, ένα ποσό από 1.200 γρόσια.

Εικ. 51, 52.

Αλλά τέτοιες δωρεές, από κείνους δηλαδή που γλύτωσαν τήν τελευταία στιγμή τόν πνιγμό, έγιναν πολλές στην περιοχή⁵⁶. Βλέπεις εδώ τά ποτάμια, παρ' όλο που τό καλοκαίρι ξηραίνονται και γίνονται ακίνδυνα, τό χειμώνα διέκοπταν τήν επικοινωνία κι αλίμονο σ' αυτόν που δά τ' αψηφούσε. Οι γεροντότεροι, δυνούνται αρκετούς να πνίγηκαν στά φουσκωμένα τους νερά⁵⁷. Άλλωστε αυτός ήταν και ο λόγος που, πιό παλιά, οι κάτοικοι είχαν έλθει σέ ρήξη μέ τόν περιδεύοντα τά χωριά τους **Κοσμά** τόν **Αιτωλό**. Συγκεκριμένα στόν **Καλωτά**, στην πιεστική προτροπή του να ιδρυθεί σχολείο, οι ντόπιοι αντέδρασαν προτιμώντας «συνδρομήν περι ανυψώσεως κατά τά **Ριζιανά** γεφύρας, επειδή πολλοί κατά διαφόρους καιρούς διερχόμενοι τόν ποταμόν επνίγοντο⁵⁸...». Τελικά, αυτή τους η επιθυμία, έμελλε να εκπληρωθεί από τόν **Πετσιώνη**, εκατό χρόνια αργότερα.

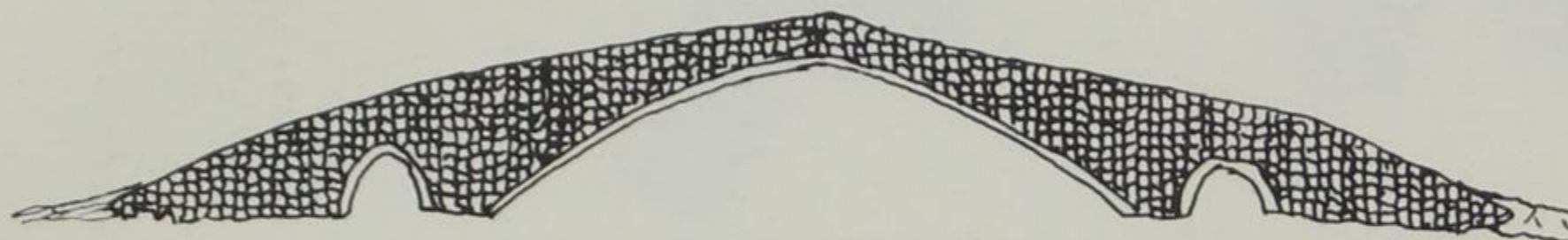
Έξι ακόμα γεφύρια από τό Ζαγόρι

Αλλά για να ολοκληρώσουμε τήν περιήγησή μας στό **Ζαγορίσιο** χώρο, μπορούμε έστω και περιληπτικά, να αναφέρουμε μερικά ακόμη γεφύρια, τό ίδιο σημα-

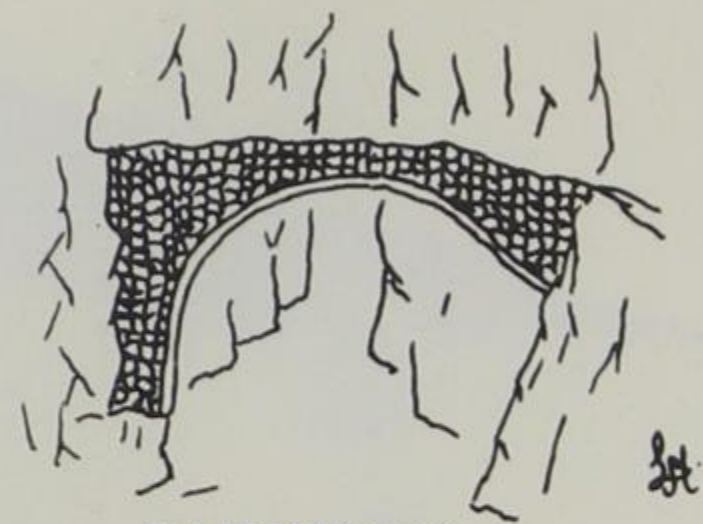
55. Μεγάλος λάκκος στην κοίτη του ποταμού όπου μαζεύεται πολύ νερό.
56. Αναφέρουμε τυχαία του εβραίου έμπορου **Σολομώντα Ματσιλή** από τά **Γιάννενα**, μέ τήν οποία χτίστηκε κάτω από τό **Δίλοφο**, στόν **Σηροπόταμο**, δίτοξο πέτρινο γεφύρι (1806). Βλέπε, **Κωνσ. Στεργιόπουλου**: Συμβολή εις τήν Έρευναν τών **Ηπειρωτικών Τοπωνυμίων**, στά «**Ηπειρωτικά Χρονικά**», τ. 8 (1933), σελ. 107.

57. Ο **Κώστας Λαζαρίδης**, αναφέρει επώνυμα μερικούς, στό βιβλίο του «**Μπάγια, η πρωτεύουσα του Ζαγοριού**», **Γιάννινα** 1975.

58. Βλέπε τό περιστατικό αναλυτικά στό, **Ι. Λαμπριδίου**: **Περί τών εν Ηπειρώ Αγαθοεργημάτων, Μέρος Α'**, **Εν Αθήναις** 1880, σελ. 118. Επίσης, **Κ. Κώνστα**: **Λαογραφικά περί τόν Άγιο Κοσμά τόν Αιτωλό**, στην «**Λαογραφία**», τόμ. **KZ** (1971), σελ. 236.

ΚΑΜΠΕΡΑΓΑ

ΠΑΛΙΟΓΕΦΥΡΟ

νικά με τὰ μέχρι τώρα εξετασθέντα. Γιατί τὸ κάθε ἓνα, διατηρεῖ τὸν δικὸ του χαρακτήρα, τόσο ἀπὸ αισθητική, ὅσο καὶ ἀπὸ τεχνική ἀποψη.

Τὸ Παλιογέφυρο, σὲ παλιὸ καὶ ἄγνωστο χρόνο χτισμένο - ὅπως ἄλλωστε ομολογεῖ καὶ ἡ ονομασία του - βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ Τσεπέλοβο στὴ δέση «στενά», στὸ σημεῖο δηλαδή πού ὁ Βίκος (εδῶ Βικάκης ἢ Πάνω Βίκος) στριμώγνεται ἀνάμεσα σὲ δυὸ κατακόρυφα πέτρινα βουνά. Ὁ τεχνίτης εκμεταλλεύτηκε τέλεια τούτη τὴν υπερβολικὴ προσέγγιση, δημιουργώντας ἓνα πέρασμα τολμηρὸ καὶ ἐξυπνο.

Εἰκ. 53.

«Ἀξιοθαύμαστη ἀπὸ καλλιτεχνικὴ ἀποψη ἡ τοιχοποιία του...», γράφει ὁ Κώστας Λαζαρίδης⁵⁹, «... γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν καὶ ἔχει χαρακτηριστεῖ διατηρητέο ἱστορικὸ μνημεῖο (ΦΕΚ 239/30-6-1964). Ἄξιο παρατήρησης εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καλλιτεχνία του, μὲ τὴν ὁποία εἶναι αὐτὸ κατασκευασμένο καὶ τὸ ὅτι ἀπὸ τὴ μιὰ του πλευρὰ, τὴν ἀριστερὴ, πρὸς τὸ ρέμα τοῦ ποταμοῦ, ὑπάρχει σκαλισμένος βράχος σὰν μισοτούνηλ πρὶν μπεῖ κανένας στὸ τόξο τοῦ γεφυριοῦ. Αὐτὸ τὸ μισοτούνηλ ἦταν κάποτε ἀσβεστοχρισμένο καὶ ζωγραφισμένο (ἴσως ἀγιογραφημένο). Τί παρίσταναν αὐτὲς οἱ ζωγραφιές δὲν ξέρουμε, γιὰτὶ μονάχα ἰχνη τους φαίνονται τῶρα πάνω στὸν ἀσβεστωμένο βράχο. Πάνω δὲ στὰ ἰχνη ἀπὸ τὶς παλιές αὐτὲς ζωγραφιές βλέπει κανένας πληθώρα ἀπὸ ονόματα καὶ χρονολογίες σκαλισμένες μὲ σκληρὰ μυτερὰ ἀντικείμενα πάνω στὸ ἀσβέστωμα αὐτὸ...».

Ἀχρησιμοποίητο πιά ἀπὸ καιρὸ τοῦτο τὸ γεφύρι, μπερδεῖς νὰ πείς πὼς ἐνσωματώθηκε σιγά-σιγά στὸ πέτρινο σκηνικὸ πού τὸ περιβάλλει. Τὸ τυλίγει ἄλλωστε μιὰ τόση πυκνὴ καὶ ἀγρία βλάστηση, πού ὑποχωρεῖ καὶ τὸ τελευταῖο ἶχνος τῆς ἀνθρώπινης ἐπέμβασης⁶⁰.

Τὸ γεφύρι τοῦ Χάτσιου, γύρω στὰ ἑκατὸ μέτρα πρὶν τὰ «στενά» καὶ τὸ Παλιογέφυρο, προλαβαίνει τὸ Βικάκη ἀκόμη ἀνυποψίαστο καὶ τὸν ζεύγει στέρεα καὶ μὲ σιγουριά. Τὸ ἔχτισε τὸ 1804 ὁ Τσεπελοβίτης Λάμπρος Χάτσιος, ἀνοίγοντας τὸ δρόμο γιὰ τὴν Μπάγια καὶ ταυτόχρονα ἀνακουφίζοντας τοὺς συγχωριανοὺς του ἀπὸ τὸ προηγούμενο επικίνδυνο πέρασμα. Φαίνεται αὐτὸ - λές ἀπὸ ἀντίδραση - στὸν ἀσυνήθιστα ευρύχωρο διάδρομο διάβασης καὶ στὶς ξεδοντιασμένες σήμερα, ἀρκάδες του.

Εἰκ. 54.

Τὸ γεφύρι τοῦ Κοντοδήμου ἢ Λαζαρίδη, κι αὐτὸ πάνω στὸ Βικάκη - λίγα μέτρα προτοῦ σμίξει μὲ τὸ Μπαγιώ-

τικο γιὰ νὰ συνεχίσει σὰν Βίκος - ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα παραδείγματα πετυχημένης συνεργασίας ἀνθρώπου καὶ φύσης. Ἡ ὅλη εἰκόνα ομολογουμένως ἐντυπωσιάζει, χωρὶς τὸ ἴδιο τὸ χτίσμα νὰ διαδέτει κάτι τὸ ξεχωριστό. Δημιουργὸς του - στὴ δέση «κάντηλα» πιὸ συγκεκριμένα, ἀνάμεσα Κήπους καὶ Κουκούλι - ὁ Τόλης Κοντοδήμος ἀπὸ τὸ 1753, ἀπερμηνέας τῆς γαλλικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη. Τὴ δευτέρη ονομασία του (Λαζαρίδη) τὴν χρωστᾷ στὸν ἰδιοκτήτη κάποιου μύλου πού λειτουργοῦσε δίπλα του.

Εἰκ. 55, 56.

Στὸ ἀνατολικὸ Ζαγόρι τὰ γεφύρια δὲν εἶναι οὔτε πολλὰ, οὔτε καὶ ἐπιβλητικὰ στὴν ὄψη, παρ' ὅλο πού τὸ τραχὺ ἔδαφος ἐννοοῦσε κάτι τέτοιο. Τρία ὅμως ἀπὸ αὐτὰ, ξεχωρίζουν ἰδιαίτερα, πηγαινόντας πέρα ἀπὸ τὸ συνηθισμένο.

Τὸ γεφύρι τοῦ Καμπέραγα, στὸ Ζαγορίτικο ποτάμι κοντὰ στοὺς Μηλιωτάδες, ἀποφεύγοντας τὴν ἐπίδειξη σὲ ὕψος καὶ προωδώντας τούτο τὸ «συγκράτημα» στὰ ἀκρὰ του, πέτυχε νὰ διαμορφώσει μιὰ παράξενη μορφή πού δὲν μοιάζει μὲ καμιὰ ἄλλη

Εἰκ. 57.

Τὸ γεφύρι τῆς Τοῖπιανης, μερικὰ χιλιόμετρα πιὸ πάνω ἀπὸ τὸ προηγούμενο, ἀν καὶ βιάζεται ἀπὸ τὴν σὲ ἀπόσταση ἀναπνοῆς σύγχρονη γέφυρα, δὲν συμβιβάζεται, ἀλλὰ ἀπεναντίας μὲ τὴν ἰδιορρυθμία τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας καὶ τὴν οξυκόρυφη ἀνάτασή του, ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη. Τὸ ἔχτισε πάνω στὸν ποταμὸ Βάρδα, τὸ 1875, ὁ Ἀναστάσης Πασπαλιάρης δαπανώντας, μαζί καὶ μὲ ἄλλους κατοίκους τοῦ Γρεβενήτι, 1040 τούρκικες λίρες.

Εἰκ. 58, 59, 60.

Τέλος ψηλά στὴν Πίνδο, στὴ Βωβοῦσα, ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα βλαχοχώρια στὰ χρόνια τοῦ Ἀλη-Πασιά, βρίσκεται καὶ τὸ ομώνυμο γεφύρι πού ἔχτισε ὁ Ἀλέξιος Μίσιος τὸ 1748. Μονότοξο ἀλλὰ ἐντυπωσιακὸ, ζεύγει ἀφοβα τὸν Ἀῶ, ἀκόμα στὶς ἀρχές του, πού ἄς σημειωθεῖ χωρίζει τὸ χωριὸ σὲ δυὸ γειτονιές. Ἀνέκαθεν χρησιμο στοὺς κατοίκους, ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα νὰ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς καθημερινῆς ζωῆς τους. Σῦλινο περβάζι, καμωμένο μὲ τέχνη περισσή, ἀσφαλίζει τοὺς διαβάτες καὶ τὸ ὁμορφαίνει.

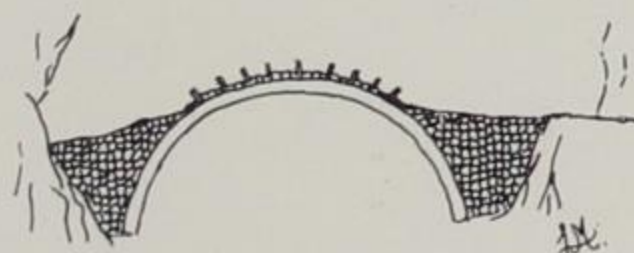
Εἰκ. 61, 62.

59. Κ. Λαζαρίδη: Ἐλάτε στὸ Ζαγόρι νὰ θαυμάσετε τοῦ Βίκου τὴ χαράδρα, Ἀθῆναι 1970, σελ. 59.

60. Ἀκριβῶς τὰ ἀγριόχορτα καὶ τὰ δέντρα πού τὸ ἔχουν ἀγκαλιάσει ἀσφυκτικά, κάνουν ἀδύνατη καὶ τὴ φωτογράφησή του. Γεύση του, δίνει ἓνα πρόχειρο σχεδιάσμα μάς.

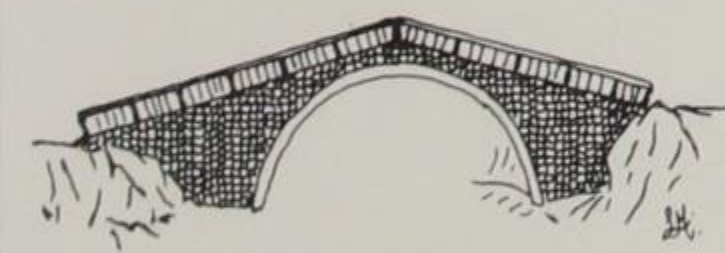
ΧΑΤΣΙΟΥ

ΚΟΝΤΟΔΗΜΟΥ - ΛΑΖΑΡΙΔΗ

ΤΣΙΠΙΑΝΗΣ

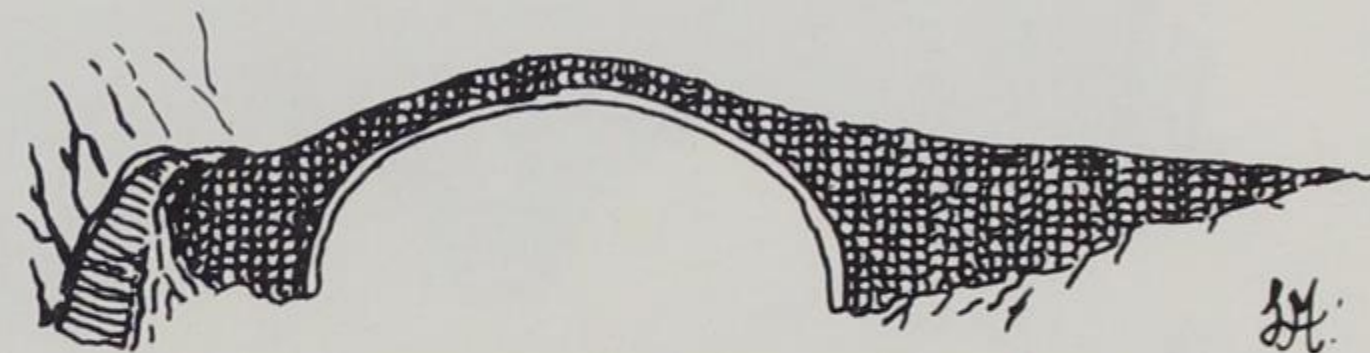

ΒΩΒΟΥΖΑΣ

Τό Γεφύρι του Λυκόστομου

Τις περιπέτειες ενός άλλου γεφυριού, αυτού του **Λυκόστομου**, εντελώς εξαφανισμένου σήμερα, δά αφήσουμε αποκλειστικά νά μάς διηγηθεί ο Ι. Λαμπριδής. Από τά λόγια του, φαίνεται καθαρά ο κόπος τής συγκεκριμένης κατασκευής, η σημασία της, αλλά και η πονηρή συμπεριφορά ορισμένων επιτήδειων πού έβλεπαν στην ανέγερση τέτοιων έργων ευκαιρία για προσωπικό πλουτισμό. Τό γεφύρι βρισκόταν βόρεια τής γιαννιώτικης λίμνης, πρὸς τούς Αμπελόκηπους, και βοηθούσε νά αποφεύγονται τά λιμνάζοντα νερά και τά έλη.

«... η του **Λυκοστόμου** περίπυστος γέφυρα, δι' ης η πρωτεύουσα συγκοινωνεί μετά πάσης τής Δυτικής Μέσης και Άνω Ηπείρου, κείται εν τή περιφέρειά του τμήματος Κουρέντων. Περί τής γεφύρας ταύτης πλέον η άπαξ ήδη κτισθείσης εξηκριβώσαμεν τά επομένα. Τῷ μὲν 1550 έκτισε ταύτην ο τοπάρχης Ιωαννίνων Λουφτή Πασάς· εν πολλοίς δέ καταστραφείσαν σπουδαιώς επεσκεύασε και δι' επαρκούς κληροδοτήματος ο Πασσό Μπέυς Τζιαλά Πασάς τῷ 1643. Εις αχρηστίαν δέ σχεδόν εν ώρα χειμῶνος μάλιστα περιελθούσαν ανωκοδῶμησε (1861) δια 477.000 γρ. ο εκ Τσεπελόβου μέγας του έδνους ευεργέτης Γεώργιος ο Μπίκας. Λέγουσιν, ότι ούτος εκ τής Ηπείρου εις τήν αλλοδαπήν απερχόμενος και διακινδυνεύσας αυτόδι, ηυχήθη τῷ Υψιστῷ, ινα τόν καταξιώση πρὸς ανακαινήσιν ταύτης. Η δέησις του δικαίου εισηκούσθη και τό όνειρον αυτού μετά πολλά έτη εξεπληρώθη, τής περι τούτου αδειας παρά τών απογόνων του Πασσό-Μπευ και τής κυβερνήσεως ληφθείσης. Αλλά τό έργον αναλόγως του δαπανηθέντος ποσού και κατά τήν επιθυμίαν του ευεργέτου δέν εξετελέσθη. Τοίχος εξ αμφοτέρων τών πλευρών μετά χωμάτων και πετρών εν τῷ μέσῳ συσσωρευθέντων εγερθείς και επί τών παναρχαίων εκείνων και κατερειπωμένων δεμελίων στηριχθείς απετέλεσε τήν περι ού ο λόγος στενήν και πανταχόθεν πάλιν φθειρομένην και καταρρέουσαν ταύτην γέφυραν. Και ημίονοι δύο μετά συνήθως φορτίου αντιπροαγόμεναι επικινδύνως ταύτην πολλαχού διέρχονται. Αλλ' ει και η περι ης ο λόγος γέφυρα τοιαύτη ανωκοδομήθη, ούχ ήττον όμως οι εις τό έργον τούτο επιστατούντες εφρόντισαν και ανήγειραν περι τό τέλος αυτής άκομφον μὲν, ασφαλή δέ στήλην, εφ' ης εχάραξαν χρυσοίς γράμμασι πρὸς αίδιον μνήμην και τά εαυτῶν ονόματα. Ταύτα πάντα μαδών ο αοίδιμος

ΚΛΕΙΔΟΝΙΑΒΙΣΤΑΣ - ΒΟΪΔΟΜΑΤΗ

Γ. Μπίκας κατέλιπε δια διαθήκης του εν τή εθνική τής Ελλάδος Τραπέζη δρ. 30.000, όπως οι τόκοι αυτών χρησιμεύωσι πρὸς επισκευήν του σπουδαιου τούτου κατά πάσαν σχεδόν τήν Ηπειρον αγαθοεργήματος, όταν τό απαιτήσουν οι προεστώτες του Ζαγοριου και Ιωαννίνων εγγράφως και κατ' έγκρισιν του εν Ιωαννίνοις Έλληνας Προξενου και καταδείξωσι τήν ανάγκην εις τούς εν Αθήναις εκτελεστάς· όταν δέ οι τόκοι περισσεύωσι, νά προσδέτωνται εις τά κεφάλαια, άπερ δέλουν μείνει αιωνίως απείρακτα. Ελπίσωμεν δέ, ότι η αι εν Αθήναις και περι τής Ηπείρου μεριμνώντες δια τών ετησίων τόκων και του ανατοκισμού του ειρημένου κεφαλαίου, ως σμικροτάτου ήδη έσθ' ότε πρὸς διόρθωσιν τής γεφύρας ποσού δαπανωμένου, δά ανακαινίσωσι ποτε ταύτην στερεωτέραν και πλατυτέραν, διατηρούντες σῶα τά πρὸς επισκευήν κεφάλαια, η έτερός τις ζάπλουτος ομογενής δέλει ανακαινίσει ποτε τήν γέφυραν ταύτην, ζηλωτής του αοιδίμου Γ. Μπίκα γινόμενος και ανατιθέμενος τήν επιτροπείαν και επιτηρήσιν τής εργασίας εις άνδρας καταλλήλους⁶¹...»

Τό Γεφύρι τής Κλειδονιάβιστας ή του Βοΐδομάτη

Εγκαταλείποντας τό Ζαγόρι και τήν ανάμνηση του χαμένου γεφυριου του **Λυκόστομου**, προχωράμε τώρα και πάλι πρὸς τήν Κόνιτσα. Δεκαεφτά χιλιόμετρα πριν τήν φτάσουμε, κοντά στο χωριό Κλειδωνιά, δά συναντήσουμε τό περίφημο γεφύρι τής **Κλειδονιάβιστας**, ονομαστό τόσο από τήν πετυχημένη του ένταξη μέσα σ' ένα πανέμορφο τοπίο, όσο κι απ' τήν ανάμνηση κάποιας αιματηρής συμπλοκής πάνω στη μοναδική καμάρα του.

Τό γεφύρι στέκεται ακριβώς στο σημείο πού εκφυλίζεται τό τρομερό φαράγγι του Βίκου κι ανοίγεται απλόχερα η πεδιάδα τής Γλιτονιάβιστας, στο σύνορο μέ άλλα λόγια τής άγριας ομορφιάς και του γαληνεμένου πράσινου. Βρισκόμαστε πραγματικά μπροστά σε μιá καταπληχτική εναλλαγή τής φύσης, σ' ένα ντεκόρ στο οποίο τό γεφύρι παίζει απλά αλλά πειστικά τό δικό του ρόλο χωρίς νά ενοχλεί, δίχως νά διαταράσσει τήν ισορροπία του ιδιόμορφου τοπίου. Προτιμάει μιá σεμνή αλλά στιβαρή επιμήκυνση του τόξου του, και όχι τό σήκωμά του, που εδώ δά σημαίνει τό λιγότερο αυθάδεια. Έχει για φόντο τις απόκρημνες πλα-

61. Ιωάν. Λαμπριδίου: Περί τών εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων, Μέρος Β, Εν Αθήναις 1880, σελ. 8.

γιές του φαραγγιού, των οποίων μιμείται την κορυφογραμμή και πρώτο πλάνο υπεραιώνobia πλατάνια που ποτίζει ο Βοϊδομάτης. Είναι ουσιαστικά η μικρή αλλά σοφή συμβολή του ανθρώπου στην αλάνδαστη σκηνοθεσία της φύσης.

Εικ. 64.

Πάνε αρκετά χρόνια από τότε, που ένα σοβαρό περιστατικό καταμάτωσε το στενό διάδρομο του γεφυριού. Δυό μεγάλες και πλούσιες οικογένειες, από το διπλανό χωριό του Αγίου-Μηνά, σφάχτηκαν άγρια για ζήτημα τιμής ακριβώς πάνω στην καμάρα. Νύφη η κόρη του Γεραίνη, πρόκριτου του χωριού, περνούσε μαζί με την οικογένειά της και τους συγγενείς τους σε γαμήλια πομπή το γεφύρι, όταν ρίχτηκαν πάνω τους ο Σταμάτης, κι αυτός πρόκριτος, με συντροφιά του πολλούς φίλους. Στη μάχη που ακολούθησε, σκοτώθηκαν μεταξύ των άλλων, και ο Γεραίνης με τη γυναίκα του, καθώς και δυό ξαδέρφια της νύφης.

Εικ. 63.

Τό γεφύρι έχτισε, με 37.000 γρόσια, η Μπαλκίξ Χανούμ του Μαλήκ Πασσά τό 1853. Μέχρι τότε, αρκετοί άλλοι προσπάθησαν να γεφυρώσουν τό Βοϊδομάτη⁶² σ' αυτό τό κρίσιμο σημείο, αλλά απέτυχαν. Η ονομασία **Κλειδονιάβιστα**, οφείλεται σέ ένα χωριό εγκαταλειμμένο σήμερα, που βρισκόταν πάνω στό βουνό. Λέγεται όμως ακόμη και γεφύρι του **Βοϊδομάτη**, από τόν ποταμό που ζεύγει, αλλά και της **Γλιτονιάβιστας**, από τόν κάμπο που ξανοίγεται μπροστά από την Κόνιτσα.

Αμίλητο σήμερα τούτο τό γεφύρι, συνεχίζει να συμβιβάζει θαρρετά την αγριαία με τή γαλήνη, καθρεφτίζοντας την ημέρα την προσπάθειά του στα πράσινα νερά, και παγώνοντας τή νύχτα στό μοιρολόγι της κόρης του Γεραίνη...

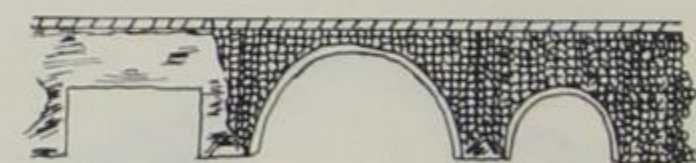
Κοράσιο ετραγούδαε, πέρδικα, περδικούλα μου,
λέει ς' ένα ψηλό γεφύρι, 'γιάς Γεραίνη μ', κόρη μ' γιάς
και τό στοιχειό του ποταμού
λέει κι' αυτό ς' την άκρα 'βγήκε.
Κι' ένας διαβάτης χούϊαζε
λέει 'πού πέρ' από τή 'ράχη.
Γιά πάψε, κόρη μ', τόν αχό,
λέει πάψε και τό τραγούδι
Γιά να κινήσ' ο ποταμός
νά σμίξη τό γιοφύρι.
Και τό στοιχειό του ποταμού
ς τόν τόπο του να πάη.
'Αχ δέν αλλάζω τόν αχό
λέει να 'πώ άλλο τραγούδι
έχασα κύριον και κυρά
λέει και δυό πρώτα 'ξαδέλφια.

Εικ. 65.

Μεσογέφυρα

Ξεφεύγοντας ο Βοϊδομάτης τό ασφυχτικό αγκάλιασμα του Βίκου, συνεχίζει να κυλάει αδιάφορα πιά, μέσ' την ευρύχωρη πεδιάδα της Γλιτονιάβιστας, όπου δά συναντήσει στη δέση «Σμείξι» τόν Αώο και δά του παραδοθεί αδιαμαρτύρητα. Ισχυρότερος τώρα ο τελευταίος, μπορεί να επιταχύνει ακόμα περισσότερο την πορεία του προς την Αλβανία, στην οποία δά μπει, αφού πρώτα «νικήσει» άλλο ένα σημαντικό ποτάμι που έρχεται αυτό από δεξιά του, τό Σαραντάπορο. Λίγα μέτρα όμως πριν τούτη τή δεύτερη συμβολή, αναγκάζοταν ως πριν μερικά χρόνια, σε μιά πρόσκαιρη υποχώρηση, «υποκύπτοντας» σ' ένα παμπάλαιο αλλά συχνοδιάθατο γεφύρι.

Μιλάμε βέβαια για τό λεγόμενο «**Μεσογέφυρα**», που η παράδοση θέλει να στήνει σ' αυτό τό ίδιο τό σημείο, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ο Πρωγωνάτος από τό 673. Ο Ζώτος - Μολοσσός, από νωρίς, νιώθει την ανάγκη να επεξηγήσει την πράγματι περίεργη σέ πρώτο άκουσμα ονομασία του. «... είναι τό ήμισυ μέχρι των πηγών (από εκβολές), διό τό μέσον κατέχουσα εκλήθη μεσογέφυρα» γράφει⁶³. Υπάρχει όμως και δεύτερη εκδοχή, που εντοπίζει την αιτία στό γεγονός, ότι τούτο βρίσκεται χτισμένο ανάμεσα σε σπουδαία άλλα γεφύρια της περιοχής, πάνω στό Βοϊδομάτη, τό Σαραντάπορο και φυσικά τόν Αώο. Μέχρι τό 1940, χρονιά που ανατινάχτηκε από την υποχωρούσα ελληνική προκάλυψη, έβλεπε αριστερά του την Οσανίτσα (σήμερα Αηδονοχώρι) και δεξιά τή Μελισσόπετρα, μπροστά του απλωνόταν η Νέα 'Ηπειρος⁶⁴ και πίσω η Παλιά, δέση δηλαδή που τό έκανε πολύ σημαντικό, τόσο σε ειρηνικούς καιρούς όσο και σε περίοδο αναταραχής. Ειδικά για την δεύτερη περίπτωση, πάλι ο Ζώτος-Μολοσσός μάς πληροφορεί, «... ο Αώος έχει μόνον 5 γέφυρας, δι' ών περιορίζεται η είσοδος Αλ-

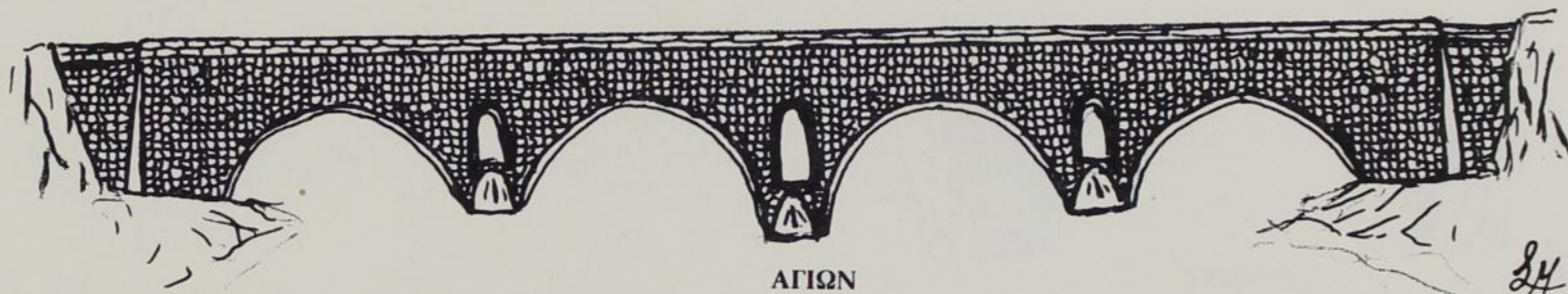

ΜΕΣΟΓΕΦΥΡΑ

62. Εσφαλμένα θεωρούν πολλοί τό Βοϊδομάτη σαν τό ποτάμι που διασχίζει τή χαράδρα του Βίκου. Στην πραγματικότητα λέγεται και κείνο Βίκος, ενώ ο Βοϊδομάτης πηγάζει κάπου στό τέλος του φαραγγιού, οπότε και ενώνεται μαζί του. Ενδιαφέρον εξ άλλου παρουσιάζει και η προσπάθεια ετυμολόγησής του: «άλλοι θεωρούν τό πρώτο συνθετικό ως ξενικό κατάλοιπο, σχετιζόμενο με τή λ. voda = νερό. Σε άλλους τό όνομα θυμίζει τό συνώνυμο επίθετο της 'Ηρας «βοώπις» = μεγαλόφθαλμη. 'Αν τό όνομα έχη τόσο μακρυνή τήν προέλευση, τότε μπορεί να προήλθε και από απεικόνισή του με μορφή βωδιού...». (Από τό, 'Αγγ. Ν. Παπακώστα: Ο Βοϊδομάτης και τά μνημεία του, Αθήναι 1961, σελ. 45).

63. Β.Δ. Ζώτου - Μολοσσού: Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου, Εν Αθήναις 1878, Τόμος Δ', Τεύχος Α', σελ. 93.

64. Νέα 'Ηπειρος λεγόταν η σημερινή Αλβανία από τούς Ρωμαίους. Οι Αρχαίοι Έλληνες τήν αποκαλούσαν ελληνική Ιλλυρία, οι Βυζαντινοί Αρβανιτιά, οι Τούρκοι Αρναούτ Μεμλεκέτ, και οι Αλβανοί Σκηπηρία.

ΑΓΙΩΝ

ΖΕΡΜΑΣ

βανών Τόσκιδων και Γέγιδων εις την Ήπειρον προς λεηλασίαν, όπως εγένετο εσχάτως και εσώθη η Ήπειρος από την λεηλασίαν των Γέγιδων, ην υπέστη η τάλαινα Θεσσαλία και η Μακεδονία εν μέρει, και τούτο διότι οι Ηπειρώτες κατέλαβον τας γεφύρας και εμπόδισαν τούς Γέγιδας ν' απεράσουν δι' τής Ηπείρου εις Θεσσαλίαν⁶⁵...».

Η Μεσογέφυρα, θυμούνται οι κάτοικοι των γειτονικών χωριών, είχε ένα μεγάλο τόξο στο κέντρο απ' όπου μπορούσε να περνάει άνετα ο κύριος όγκος του ποταμού, και δυο μικρότερα, βοηθητικά αυτά, στα άκρα της. Εκείνο όμως που την διαφοροποιούσε από τα άλλα γεφύρια της περιοχής, ήταν ο επίπεδος διάδρομος διάβασής της. Βέβαια τούτη η σοβαρή για τα ηπειρώτικα δεδομένα ιδιομορφία, υπήρξε μετατροπή των τελευταίων χρόνων, αναβιώνοντας έτσι αδέλφια την αρχική βυζαντινή της μορφή. Πιο συγκεκριμένα, μετά από πολλές επιδιορθώσεις και αναπόφευχτες ανακατασκευές - κείνη που χρηματοδότησε ο Αλή-Πασσάς πρέπει να λογαριάζεται σαν η πιο εκτεταμένη - βρέθηκε το 1913 με χαρακτηριστικό καμπυλωτό οδόστρωμα, φανερό ένδειξη λαϊκής επέμβασης. Ήταν ακριβώς η χρονιά που οι Τούρκοι, εγκαταλείποντας την Ήπειρο, την μισοκατέστρεψαν. Γρήγορα το ελληνικό κράτος, εκτιμώντας τη μεγάλη της χρησιμότητα, αποφάσισε να την ξαναστήσει (1914), απασχολώντας μάλιστα για το σκοπό αυτό τον γερμανό μηχανικό ΚΟΥΜΙ. Ενώ όμως τούτος ακολούθησε στο σχέδιο πιστά την προηγούμενη μορφή, οι διαμορφούμενες νέες συγκοινωνιακές απαιτήσεις, τον ανάγκασαν να αλλάξει το κατάστρωμα από καμπυλωτό σε επίπεδο, με τη βοήθεια σιδερένιων δοκών που είχε φέρει από την Τεργέστη. Το 1924, το αριστερό τόξο καταστράφηκε από πλημμύρα του Αώου, για να ξανακατασκευαστεί το 1926 τσιμεντένιο ευθύγραμμο και μεγαλύτερο σε άνοιγμα. Το 1940, κατά την εισβολή των Ιταλών, η γέφυρα καταστράφηκε από τον ελληνικό στρατό που την ξανάστησε πρόχειρα, για να εξαφανιστεί οριστικά πια το 1944 (12 Οκτώβρη) από τους αποχωρούντες Γερμανούς⁶⁶.

Εικ. 66.

Τό Γεφύρι των Αγίων

Τό γεφύρι των Αγίων (στους Αγίους), από τα μεγαλύτερα στην Ήπειρο, βρισκόταν κοντά στο χωριό Κάτω Ραβένια των Δολιανών, στη δέση «Αγίους» πιο συγκεκριμένα, απ' όπου πήρε άλλωστε και την ονο-

μασία του⁶⁷. Κατάφερε εκεί, μέσα σ' ένα εντυπωσιακά όμορφο τοπίο, να δένει τις όχθες του Γορμού, προτού καλά-καλά προλάβει τούτος να βγει από το άγριο φαράγγι του. Επιβλητικό λόγω του μεγέθους του - γύρω στα 120 μέτρα μήκος, 17 ύψος στο μέσο της κοίτης, και με 4 ημικυκλικά τόξα - δεν διέδετε ωστόσο τη γνωστή μας αντίθεση των ηπειρώτικων γεφυριών, επειδή και αυτό το οδόστρωμα, όπως τής Μεσογέφυρας, παρέμενε επίπεδο. Η ακριβής ημερομηνία κατασκευής του δεν είναι γνωστή, τοποθετείται όμως στο πρώτο ήμισυ του περασμένου αιώνα⁶⁸. Λέγεται πως στο σχεδιασμό του συμβούλεψαν και γερμανοί αρχιτέκτονες, ενώ στην περίοδο που χτιζόταν, οι Τούρκοι είχαν υποχρεώσει τους κατοίκους των γύρω χωριών να φέρουν ένα μεγάλο αριθμό αυγών για να ριχτούν στη λάσπη και έτσι να δέσουν οι πέτρες του καλύτερα. Εξυπηρέτησε βασικά τους ταξιδιώτες από τα Γιάννενα που κατευθύνονταν στο Αργυρόκαστρο ή στους Άγιους Σαράντα.

Και αυτή η γέφυρα ανατινάχτηκε στις 28 Οκτώβρη του 1940, «... υπό αποσπάσματος του γενναίου Ανδ/στου Μηχαν. Τσεκένη Ανδρ. καταστραφείσα σχεδόν ολοκληρωτικώς⁶⁹».

Εικ. 67.

Τό Γεφύρι της Ζέρμας

Ακολουθώντας το δρόμο Κόνιτσας - Κοζάνης, λίγο πριν αφήσουμε την Ήπειρο για να περάσουμε στη Μακεδονία, στέκει δεξιά μας, ξεχασμένο σήμερα, το δίτοξο γεφύρι της Ζέρμας. Σ' όλη τη διαδρομή ο Σαραντάπορος, κυλούσε ανέκαθεν ξένοιαστος μέ-

65. Β.Δ. Ζώτου - Μολοσσού: Δρομολόγιον τής Ελληνικής Χερσονήσου, Εν Αθήναις 1878, Τομ. Δ', Τεύχ. Α', σελ. 99.

66. Πολλές πληροφορίες για τη Μεσογέφυρα, οφείλω στον Απόστολο Ριστάνη, δάσκαλο στο χωριό Μολυβδοσκεπάστο της Κόνιτσας, τον οποίο και ευχαριστώ.

67. Την ονομασία της Αγίους (στους Αγίους), η τοποθεσία οφείλει στο γεγονός, ότι εδώ από τα παλιά ακόμη χρόνια, εγκαταστάθηκαν μοναχοί χτιζοντας μάλιστα και μοναστήρι (8ον αιων. μ.Χ.). Λέγεται ότι αυτό καταστράφηκε από δυνατό σεισμό και άλλες καταστρεπτικές αιτίες, πλημμύρες κλπ. Παρ' όλα αυτά, μερικοί καλόγεροι εξακολούθησαν να ασκητεύουν στις γύρω σπηλιές. Αλλά και στην αρχαιότητα, φαίνεται πως υπήρχε στην περιοχή ειδωλόλατρικός Ναός, που κατέστρεψε το 168 π.Χ. ο στρατηγός των Ρωμαίων Αμίλιος Παύλος.

68. Ο Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος (Λαϊκή Αρχιτεκτονική - Ηπειρώτες Μαστόροι και Γεφύρια, Αθήναι 1973, σελ. 29) γράφει πως χτίστηκε μετά το 1823, χωρίς όμως και να δικαιολογεί τούτο το συμπέρασμά του. Αντίθετα ο Χαράλαμπος Πλόσκας (Τό χωριό μου Κάτω Ραβένια Πωγωνίου, Πάτρα 1979, σελ. 213) πιθανολογεί την κατασκευή του «... το 1869 που έγινε η σκυρόστρωση του αμαξωτού δρόμου Ιωαννίνων - Αργυροκάστρου και Αγ. Σαράντα».

69. Αντιστρ. Κατομήτρου Χαρ.: Η Ήπειρος Προμαχούσα, Αθήναι 1982, σελ. 110.

σα σέ μία ευρύχωρη σχετικά κοιλάδα τής Πίνδου, και μόνο εδώ, ανάμεσα στά χωριά Πλαγιά και Δροσοπηγή, στενεύει τόσο πολύ, ώστε νά βρουν τήν ευκαιρία οι μαστόροι και νά τόν γεφυρώσουν. Πότε έγινε αυτό, κανένας δέν μπορεί νά τό βεβαιώσει με σιγουριά, πάντως η όλη του μορφή, με τήν οξυκόρυφη απόληξη τού μεγάλου αλλά και τού μικρότερου τόξου του, μαρτυράει πολύ παλιά προέλευση. Πληροφορίες άλλωστε αξιόπιστες, δέλουν από τότε επάλξεις και άλλου είδους οχυρώσεις, νά τό οπλίζουν και νά τό προστατεύουν. Έτσι είναι σίγουρο πώς δά εξυτηρέτησε και τούς πολλούς προσκυνητές τού διπλανού μοναστηριού τής Παναγίας πού ιδρύθηκε και λειτουργήσε σ' αυτό τό χώρο από τόν 15ο κιόλας αιώνα. Σοβαρή επισκενή όμως φαίνεται νά τού έγινε και πριν εκατό περίπου χρόνια, κάτι πού θυμούνται, έστω και αμυδρά, οι γύρω κάτοικοι⁷⁰. Άς σημειώσουμε τέλος, πώς τό όνομά του, γεφύρι τής Ζέρμας ή Κάντσικου, ωφείλεται στις παλιές ονομασίες τών πλησιέστερων χωριών Πλαγιάς και Δροσοπηγής.

Εικ. 68.

Τό Γεφύρι τού Μανώλη

Αλλά είναι καιρός νά αφήσουμε πιά τήν Ηπειρο μέ τά σημερινά της όρια - κάτι άλλωστε πού είχαμε υποσχεθεί - για νά γνωρίσουμε γεφύρια τού γειτονικού χώρου, πού οι πληροφορίες και η τεχνοτροπία τους δείχνουν καθαρά τήν ηπειρωτική καταγωγή. Ξεκινώντας από νότια, τήν περιοχή τής Ευρυτανίας, δά περάσουμε από τ' Άγραφα, τά δυτικά άκρα τών νομών Τρικάλων και Γρεβενών, και δά καταλήξουμε στην Αλβανία, τουλάχιστον μέχρι τό Ελμπασάν. Είναι μέρη πού έζησαν και δούλεψαν για αιώνες ένας μεγάλος αριδμός Ηπειρωτών.

Τό γεφύρι τού Μανώλη, βρισκόταν χαμηλά στον Άγραφιώτη, λίγο πριν πέσει τούτος στον Αχελώο. Και λέμε βρισκόταν, γιατί με τήν κατασκευή εκεί τού μεγάλου φράγματος, η λίμνη τών Κρεμαστών πού δημιουργήθηκε, τό κράτησε ζηλότυπα στον πυθμένα της, μουσκεύοντας ταυτόχρονα και τούς πολλούς του δρυλους πού χρόνια ολόκληρα συμμερίζονταν τά γύρω χωριά. Σήμερα, τή μορφή του μάς θυμίζουν μερικές σπάνιες φωτογραφίες, και τήν ατμόσφαιρά του μία παραστατική γραφή τού Στέφανου Γρανίτσα⁷¹.

«... όλο τό κάτω μέρος τού τόξου τού πολυμυδικού

«Γεφυριού τού Μανώλη» είνε κατάστικτον από φωλιές πετροχελιδονιών. Εισ τό άκρον τού γεφυριού υπάρχει ένα χάνι, όπου δ' ακούσετε χιλιόρουθμον τήν παράδοσιν τού στοιχειωμένου γεφυριού. Είχα κοιμηθή εκεί προπέρσι, αφού επί ώρας ήκουσα τήν παράδοσιν τής εύμορφης Πρωτομαστόρισσας η οποία εξυπνά τήν νύχτα «με τήν ρόκκα της, όπως τής επήραν τόν ίσκιο» και φωνάζει για τόν άντρα της. Κατά τά μεσάνυχτα η ως τάφος σιωπηλή ροματιά εγέμισεν από μίαν χιλιόστομον ακατάληπτον κραυγήν.

- Δέν είναι η Πρωτομαστόρισα... μου είπεν ο Χατζής. Είνε η αγριόγατα. Έρχεται για τά πετροχελιδονα...».

Τούτο τό γεφύρι, μ' ένα και μοναδικό τόξο ύψους 22 μέτρων και ανοίγματος 30, χτίστηκε τό 1659 και κατά τήν παράδοση βαφτίστηκε στό όνομα τού Πρωτομάστορα τού Μανώλη, σέ μιά σπάνια όπως έχουμε ξαναπεί περίπτωση. Σέ εντοιχισμένη του μάλιστα επιγραφή, μπορούσε κανείς νά διαβάσει, με αρκετή δυσκολία, τήν παρακάτω υπενθύμηση:

ΕΚΤΙΣΘΗ ΤΟ 1659

ΟΙ ΚΤΙΤΟΡΕΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΙ ΜΑΝΩΛΗΣ

Εικ. 69.

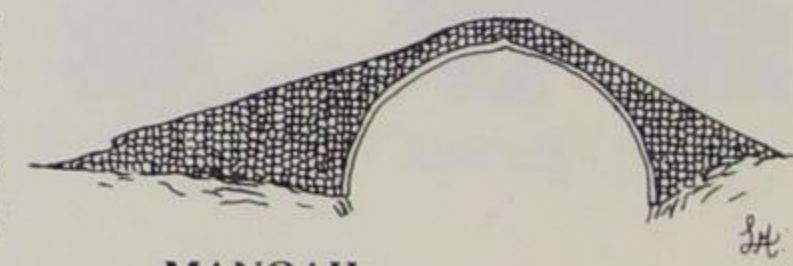
Εικ. 70.

Τό όνομα όμως «Μανώλης», είναι κάτι τό πολύ συνηθισμένο στις παραδόσεις τών χωρών τής Βαλκανικής, ιδιαίτερα σέ αυτές τής Ρουμανίας. Αναφέρεται εκεί, σχεδόν σ' όλες τις παραλλαγές τού δρυλικού «τού γιοφυριού τής Άρτας», καταλήγοντας τελικά «σύμβολο τού ιδεατού αρχιτέκτονος». Ο Ν.Γ. Πολίτης θεωρεί υπαρκτό τό πρόσωπο, υποστηρίζοντας μάλιστα τήν ελληνική καταγωγή του και ταυτίζοντάς το με τόν κατασκευαστή τού γεφυριού στον Άγραφιώτη, «... ο Μανώλης ο αναφερόμενος ως πρωτομάστορης εν τή ρωμουνική παραδόσει... ήτο Έλλην τό γένος, ζήσας κατά τό ΙΖ' αιώνα ως τρανώς μαρτυρεί επιγραφή ελληνική σωζομένη επί τινος τών κτισμάτων⁷²...». Στο ίδιο συμπέρασμα φαίνεται νά καταλήγει και ο Γ.Α.

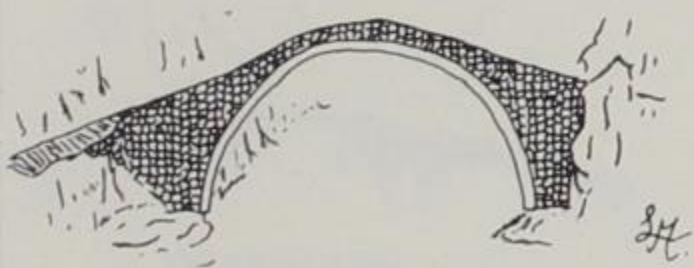
70. Σέ αυτή τήν επισκενή πρέπει νά αναφέρεται και ο Κώστας Φρόντζος, πρόεδρος τής Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, όταν με αφορμή μιά δημοσίευσή μου στο περιοδικό «Ταξιδεύοντας» (Ιούνης '82, Τεύχ. 55) μου έγραψε: «... τό άρθρο σας προσωπικά με συγκίνησε ιδιαίτερα, γιατί αναφέρεστε σ' αυτό και στον πρόγονό μου τόν Πρωτομάστορα Γεώργιο Φρόντζο πού έκτισε τό γεφύρι τής Κόνιτσας και τής Ζέρμας...».

71. Στέφανου Γρανίτσα: Τά άγρια και τά ήμερα τού βουνού και τού λόγγου, 6' έκδοση 1956, σελ. 45 (α' έκδοση 1921).

72. Νικ. Γ. Πολίτου: Μελέται περί τού Βίου και τής γλώσσης τού Ελληνικού λαού - Παράδοσεις Β'. Εν Αθήναις 1904, σελ. 775.

ΜΑΝΩΛΗ

ΤΑΤΑΡΝΑΣ - ΜΑΡΔΑΧΑΣ

Εικ. 71, 72.

Μέγας, γράφοντας πώς, «... τό πιθανώτερον είναι, ότι τό όνομα «Μανώλης» δέν έφθασεν εις τήν Ρουμανίαν μετά του άσματος (Του γιοφυριού της Άρτας), τό οποίον, ως είπομεν, εφέρετο ανωνύμως, αλλά συνεδέθη εκεί τό πρώτον μετά του άσματος εκ περιφήμου καταστάντος Έλληνος Πρωτομάστορα, δράσαντος ευρέως εν Ρουμανία... ότι έλληνες μαστόροι και πρωτομαστόροι ειργάσθησαν ευρέως εις τās σλαβικάς και ρουμανικάς χώρας τής ΝΑ Ευρώπης είναι ήδη γνωστόν εκ τής ιστορίας τής λαϊκής αρχιτεκτονικής⁷³...». Παρ' όλα αυτά, η καλύτερη μαρτυρία, αυτή πού κάνει τήν υποψία πεποίδηση, έρχεται μέσα απ' τήν αφήγησή του ανώνυμου ντόπιου πού απονήρευτα θυμάται, «... ήταν λένε κάποιος Μανώλης πού ξενητεύτηκε μικρός. Πήγε στην Πόλη. Όμως δέν έκαμε προκοπή. Έφυγε για τή Βλαχία... κλπ⁷⁴ 75». Τέλος ως σημειωθεί πώς στό χωριό Δάφνη (τότε Κουφάλια), πού φέρεται σάν πατρίδα του Μανώλη, υπάρχει ακόμη γειτονιά πού ακούει σ' όνομα «Μανωλεϊκά».

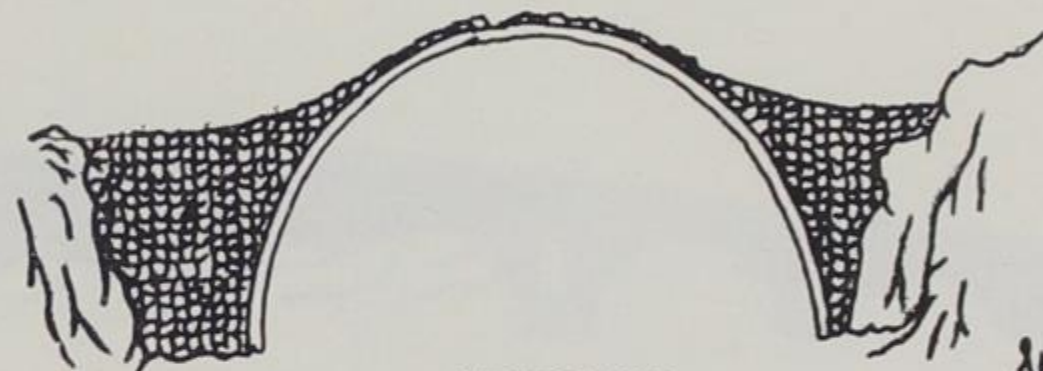
Τό Γεφύρι τής Τατάρνας ή Μαρδάχας

Στήν ίδια λίμνη, αυτή των Κρεμαστών, είναι βουλιαγμένο και τό γεφύρι τής Τατάρνας ή Μαρδάχας. Τό πρώτο του όνομα, τό όφειλε στό ομώνυμο ιστορικό μοναστήρι πού βρισκόταν δίπλα του σέ πολύ κοντινή απόσταση, ενώ τό δεύτερο, στή μεγάλη και ονομαστή πηγή πού χρόνια τροφοδοτούσε ανεξάντλητα τόν Αχελώο. Αντίθετα μέ τή «φλυαρία» του γεφυριού του Μανώλη, τούτο δέν μίλησε ποτέ για τόν εαυτό του, παρασύροντας έτσι στό βυθό όλα του τά μυστικά. Και είχε δει τόσα πολλά κι ακούσει...

Πουλί μου πούδεν έρχεσαι, και πούδε κατεβαίνεις;
Μήν' έρχεσ' από τ' Άγραφα κι' από τόν έρμο Βάλτο;
Μήν' είδες κλέφτες πουθενά, μήν' είδες χαραμίδες;
Μήν' είδες τά Κοντόπουλα, τό Γιώργη Ζαρναβέλα;
- Εφές, προφές επέρασα Τατάρνας τό γιοφύρι,
κι' ακούονταν ο πόλεμος τό κλέφτικο ντουφέκι,
κούονταν και πολλαίς φωναίς και χονγιατά μεγάλα
και μία ξεχωριστή φωνή, φωνή του καπετάνου.
«Τρέξε, Γιωργάκη μ' αδερφέ, πάρε μου τό κεφάλι,
μή μου τό πάρ' η παγανιά κι ο σκύλος ο Τσαβέλας,
και μου τό πάη 'ς τά Γιάννενα, 'ς τ' Αλή Πασά τό κάστρο,
τό ιδούν οχτροί και χαιρονται και φίλοι και λυτιώνται⁷⁶.

Δυό γεφύρια από τήν Αργιδέα (Τριζώλου, Μεζήλο)

Στ' Άγραφα, είναι τέτοια ή μορφολογία του εδάφους, πού τό χειμώνα σχεδόν ολόκληρη η περιοχή

ΤΡΙΖΩΛΟΥ

Εικ. 20.

απομονώνεται. Ειδικά τά χωριά τής Αργιδέας, στά Θεσσαλικά Άγραφα, χωρίς κάποιο μεγάλο αστικό κέντρο κοντά τους, αντιμετώπιζαν, και εξακολουθούν και σήμερα νά αντιμετώπιζουν, τά πιο σοβαρά προβλήματα. Έτσι από παλιά, στήν προσπάθεια αποκατάστασης κάποιας στοιχειώδους μεταξύ τους αλλά και πρós τά έξω επικοινωνίας, έχτισαν ένα σημαντικό αριθμό τοξωτών γεφυριών μέ τολμηρό πολλές φορές εξ ανάγκης μέγεθος.

«Η κατασκευή των γεφυριών γινόταν από μαστόρους Τζουμεικιώτες...» γράφει η Σούλα Τόσκα - Κάμπα⁷⁷, «... πού έρχονταν κομπανίες ή μπουλουκία όπως τούς αποκαλούσαν και στέριωναν σ' ένα χωριό, ως ότου ολοκληρώσουν τήν εργασία πού είχαν αναλάβει. Η δαπάνη για τήν κατασκευή των γεφυριών, γινόταν ή από τήν κοινότητα ή από ορισμένους ιδιώτες πού είχαν τήν οικονομική δυνατότητα νά χρηματοδοτήσουν τήν κατασκευή και νά συνδέσουν έτσι τό όνομά τους μ' ένα όμορφο και χρήσιμο για τό χωριό τους έργο. Η ηπειρωτική αυτή κομπανία συχνά πλαισιώνονταν από ντόπιους μαστόρους και τεχνίτες πού γνώριζαν και τήν ιδιομορφία του εδάφους και τίς πηγές απ' όπου δά έπαιρναν τά απαραίτητα υλικά. ... Χρησιμοποιούσαν υποστρώματα και τό κερέτσι ή κρισίνοι πού ήταν ασβέστης καλά ψημένος στις ασβεσταριές, ποταμίσιος άμμος, και ορισμένες φορές ανακάτευαν σ' αυτό μαλλιά ζώων και ασπράδια αυγών...».

Θά σταδούμε σέ δυό από τά τόσα γεφύρια τής Αργιδέας, τό ένα ξεχωριστό για τήν τολμηρή του διάσταση, τό άλλο αποτέλεσμα έξυπνου ελιγμού του τεχνίτη του. Τό πρώτο, τό γεφύρι του Τριζώλου, χτίστηκε κατά τήν παράδοση τό 13ο αιώνα, κοντά στό ομώνυμο χωριό (σήμερα όμως Καρυά), για νά εξυπηρετεί τή διαδρο-

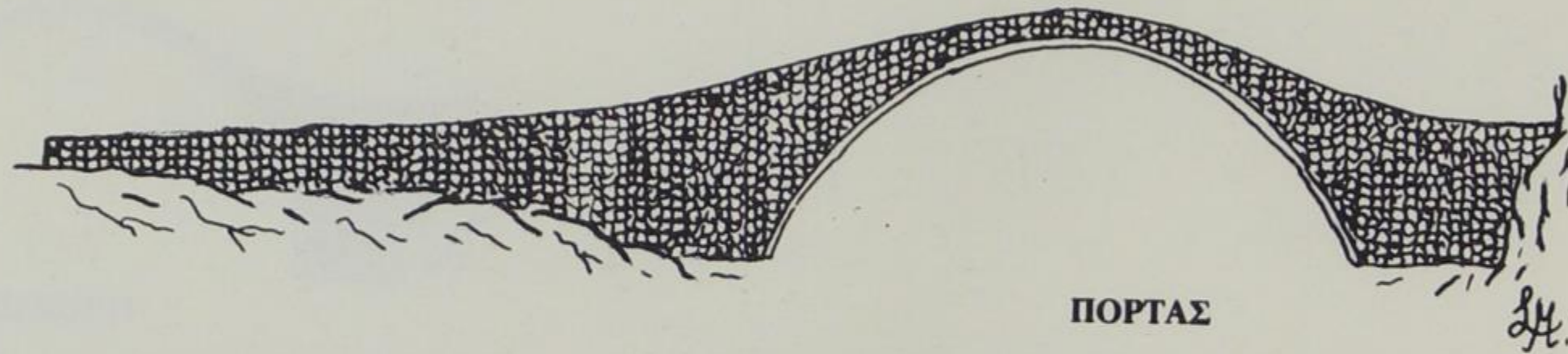
73. Γ.Α. Μέγα: Τό τραγούδι του γεφυριού τής Άρτας, στή «Λαογραφία», Τόμ. ΚΖ', Εν Αθήναις 1971, σελ. 91.

74. Τήν παράδοση ήδη αναφέραμε σέ προηγούμενο κεφάλαιο, βλέπε σελ. 20

75. Παραλλαγές του «μύθου», δίνουν πρόσθετες πληροφορίες και αληθοφάνεια στην παράδοση. Έτσι ο Δ. Καραπιτέρης (Ξενάγους στην Ευρυτανία, 1974, σελ. 18) γράφει, πώς ο Μανώλης βρήκε τόν θησαυρό, στό κάστρο τής Τσοούκας ή Παλιοκατούννας, κοντά στην Τατάρνα, μέσα σ' ένα κιούπι κρυμμένο μέ μία μεγάλη πέτρα. Εξ άλλου, ο Σεραφείμ Τσιτσάς (Τ' Άγραφα τής Πίνδου, 1981, σελ. 55) υποστηρίζει, πώς ένα μέρος του θησαυρού, ο Μανώλης τό ξόδεψε για νά χτίσει μία εκκλησία στην οποία λειτούργησε η περίφημη σχολή του «Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού».

76. Π. Αραβαντινού: Συλλογή Δημωδών Ασμάτων τής Ηπείρου, Εν Αθήναις 1880, σελ. 48, Νο. 56.

77. Σούλας Τόσκα - Κάμπα: Λαογραφικά Αργιδέας Θεσσαλικών Αγράφων, Αθήνα 1981, σελ. 206.

Εικ. 73.

μή Κνίσσοβου - Πετρίλου. Πέρα όμως από την πολύ παλιά «αφετηρία» του, θεωρείται και το πιο μεγάλο τέτοιο χτίσμα μέσα σ' ολόκληρη την περιοχή. Σήμερα, παρ' όλο που η φιγούρα του με κανένα λόγο - τουλάχιστον γι' αυτά τα μέρη - δεν μπορεί να θεωρηθεί φολκλορική πολυτέλεια, έχει πάψει να λειτουργεί από κάποια τυχαία ζημιά του δρόμου. Το επισημαίνει από το 1971 κιόλας, ο Γ. Στάδης⁷⁸, «... το γεφύρι αυτό, το μεγαλύτερο όλων των άλλων της Αργιδέας που στέκουν ακόμα όρθια, έχει αχρηστευθεί, καιτοι διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση. Η αιτία της αχρηστεύσεώς του έγινε απ' την κατάρρευση του δρόμου απ' τα δεξιά της ροής του ποταμού, που ήταν φτιαγμένος σε ασταδές έδαφος το οποίο παρασυρδέν απ' τα νερά του ποταμού, εξαφάνισε εντελώς αυτόν και τώρα έμειναν απότομοι και κάδτοι, προς τον ποταμόν, βράχοι...».

Τό άλλο γεφύρι, τού **Μεζήλο**, κάτω από τό σημερινό Δροσάτο προς τό Πετρίλο, είναι άγνωστο πότε χτίστηκε. Βλέπεις όμως τό δρόμο νά τό «αναζητεί» μέ αγωνία, αντίθετα μέ ότι συνέβαινε μέχρι τώρα, τό γεφύρι δηλαδή υπάκουα νά υπηρετεί. Τουλάχιστον αυτή η εντύπωση δίνεται, καθώς παρατηρείς τό μονοπάτι νά κατεβαίνει προσεχτικά τήν πέτρινη πλαγιά τού φαραγγιού και λίγο πριν τήν κοιτή γά εκκλιπαρεί τή μεσολάβιση γιά τήν απέναντι όχθη. Μονότοξο τό γεφύρι, χωρίς προφυλαχτικά πεζούλια (κανόνας στην Αργιδέα μέ τά περιορισμένα μέσα), έχει γιά βάσεις τού τόξου τά ίδια τά πέτρινα κοιλώματα τού Λιασκοβίτικου ποταμού. Είναι η έξυπνη «οικονομία» τού λαϊκού τεχνίτη, πού πέτυχε, τοποδετώντας τό διάδρομο διάβασης στό κατάλληλο ύψος.

Εικ. 75, 74.

Τό Γεφύρι τής Πόρτας ή τού Αγίου - Βησσαρίωνα

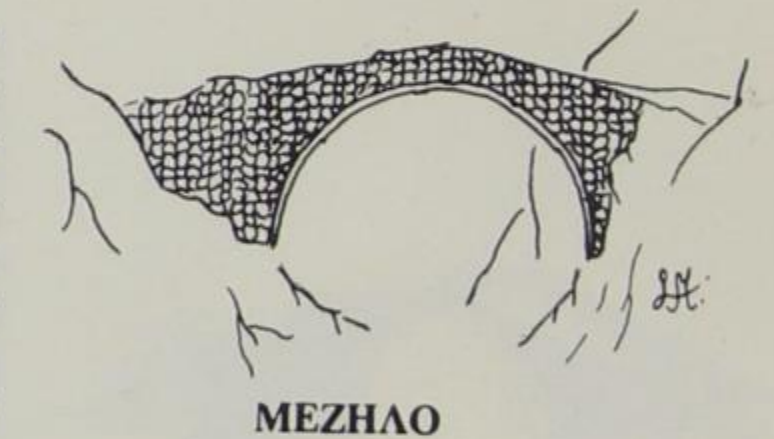
Πάνω από τό Μουζάκι, στό χωριό Πύλη, άκρη τού νομού Τρικάλων τώρα πιά, συναντάμε και τό λεγόμενο γεφύρι τής **Πόρτας** ή τού Αγίου **Βησσαρίωνα**. Όπως δείχνει και η ονομασία του, πρόκειται γιά τό δεύτερο μεγάλο έργο τού γνωστού μας μητροπολίτη Λάρισας, χτισμένο τό 1519 πάνω στον Πορτιάτη, παραπόταμο τού Πηνειού.

Εικ. 76.

Είναι μονότοξο μέ άνοιγμα 34,5 περίπου μέτρα και χτισμένο μέ πελεκημένες πέτρες αντί σχιστόλιθων πού συνηθίζονταν στή σημερινή Ηπειρο. Η τεχνοτροπία

του όμως, δέν αφήνει περιδωριά αμφιβολίας γιά τήν καταγωγή τών μαστόρων του. Ο διάδρομος διάβασης του έχει επιστρωση καλντεριμιού, ενώ στηθαία ύψους 0,85 μ. προστατεύουν τούς διερχόμενους. Άς σημειώσουμε ακόμα, πώς στην ανατολική του πλευρά, σώζεται ψηλά, μικρή κόγχη, μέ μόλις διακρινόμενα πιά ίχνη αγιογράφησης.

Γιά τήν αισθητική γραμμή τού γεφυριού, αλλά και τόν ευρύτερο χώρο μέσα στον οποίο εντάσσεται, μάς μιλάει μέ πολύ ευαισθησία κι ο Κίτσος Μακρής⁷⁹. «... βρίσκεται σ' ένα τοπίο άφθαστης ομορφιάς. Ανάμεσα στους τεράστιους όγκους τής Πίνδου ανοίγεται μία μαγευτική δίοδος από τή Θεσσαλική πεδιάδα προς τήν Άρτα, περνώντας ανάμεσα στά βουνά Ξεροβούνι και Βουτακιάκι. Λίγο μετά τήν είσοδο στό στενό τής Πόρτας, μέσα στην κοιτή ποταμού, βρίσκεται η εκκλησία τής Παναγίας, βυζαντινό χτίσμα τού 13ου αιώνα. Στή φαρδιά κοιτή τού ποταμού τό νερό έφερε από απρόσιτες βουνοκορφές κι από σκιερά φαράγγια και απόδωσε αμέτρητα χρωματιστά βότσαλα. Πράσινα, κοκκινωπά, γαλάζια, καφεδιά, άσπρα, μαβιά, γκριζα, σε πλήθος αποχρώσεις... Σε μικρήν απόσταση τεντώνει τό πέτρινο τόξο τού τό γεφύρι. Η καμάρα του, σε σχήμα ενός τρίτου κανονικού κύκλου, υπογραμμίζεται από τή ζώνη τών λαξευτών σφηνόλιθων, ενώ τό υπόλοιπο χτίσιμο είναι ακανόνιστο. Η γραμμή τού καταστρώματος, ελαφρά σπασμένη στό κέντρο ανοιχτή καμπύλη, προς τή δυτική πλευρά κατεβαίνει περισσότερο γιά νά συναντήσει τό έδαφος σε χαμηλότερο σημείο, σύμφωνα μέ τή διαμόρφωση τού εδάφους. Οι πέτρες τού χτισίματος σχηματίζουν χαμηλότονο ψηφιδωτό μέ ποικίλες αποχρώσεις πού γίνονται εντονότερες μετά από βροχή. Τό κατάστρωμα είναι καλντερίμι μέ ελαφρές βαθμίδες. Δέντρα και δάμνοι κρύβουν τίς βάσεις τού γεφυριού. Κάδτοι γκριζοβράχοι, μέ λίγες πράσινες τούφες στίς σχισμές τους, υψώνονται και από τίς δύο πλευρές. Λίγο πιο πέρα καταπράσινες πλαγιές και στό βάθος περήφανες βουνοκορφές. Σε τέτοιο μυστικό τόπο έκρυσαν οι παλιοί τά δύο πολύτιμα κειμήλια, τήν εκκλησιά - μαλαματένια εικόνα τής Παναγίας, και τό γεφύρι - σμαλτωμένη πόρπη πού ενώνει τίς ασημένιες καδένες τών μονοπατιών...».

ΜΕΖΗΛΟ

ΣΠΑΝΟΥ

Εικ. 77.

78. Γεωργίου Δ. Στάδη: Από τ' Άγραφα, β' έκδοση 1971, σελ. 206.

79. Κίτσου Μακρή: Ο τόπος μας - Τά Ελληνικά Γεφύρια, στό «Βήμα» 6.2. 1966.

ΚΟΥΡΤ - ΠΑΣΣΙΑ

Σκ.

Όμως η περιοχή, πέρα από την αναμφισβήτητη φυσική της ομορφιά, διέδετε από πάντα και στρατηγική σημασία. Εξασφαλίζοντας από τό εσωτερικό της χώρας διέξοδο πρὸς τό Ιόνιο, χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς από τούς Ρωμαίους, τούς Δεσπότες τῆς Ηπείρου, τούς Μακεδόνες, τούς Αρβανίτες και άλλους επίδοξους μὰ πάντα πρόσκαιρους κατακτητές⁸⁰.

ΣΟΥΜΠΑΣΗ

ΠΕΤΡΑΣ

Τὸ Γεφύρι τοῦ Σπανοῦ

Προχωρώντας στή συνέχεια ακόμα βορειότερα, στην περιφέρεια τῶν Γρεβενῶν, διαλέγουμε τό δρόμο πού ανεβάζει στήν Πίνδο απ' τὴν ανατολική τῆς τούτῃ τῆ φορὰ πλευρὰ. Κάποια στιγμή, λίγο πρὶν φτάσουμε στό χωριό Κηπουρειό, δά χρειαστεί νὰ διασχίσουμε τόν ποταμό Βενέτικο πού ανυπόμονος τρέχει κάτω στήν πεδιάδα νὰ συναντήσει τόν Αλιάκμονα. Τὸ γεφύρι τοῦ Σπανοῦ, παρὰ τό μέγεθός του (πεντάτοξο), ἀναλαμβάνει χωρὶς στόμφο νὰ μᾶς ἀλλάξει ὄχθη.

Τὸ ἐχτίσε πληρώνοντας 50.000 γρόσια, ὁ Μουσταφά Αγάς ἀπὸ τό Αργυρόκαστρο, πού τὸν λέγαν και Σπανό. Ὁ ἴδιος, ἀκριβῶς δίπλα του, δημιούργησε κι ἓναν ευρύχωρο ξενώνα γιὰ νὰ χρησιμοποιούνται τὰ ἔσοδα στήν ετήσια ἐπισκευή του. Τούτα τὰ δυὸ χτίσματα, ἀποτελέσαν τό καλύτερο δῶρο στοὺς τσελιγκάδες τοῦ κάμπου, πού στή μακρυνή τους πορεία γιὰ τὰ βοσκοτόπια τῆς Πίνδου ἀντιμετώπιζαν χίλιους δυὸ κινδύνους και ἄλλα τόσα εμπόδια. Μπορούσαν πλέον νὰ διαβαίνουν τόν ποταμό ἀφοβα και νὰ διανυκτερεύουν στό διπλανό χάνι μοιράζοντας τὴ διαδρομὴ. Δέν παράλειπαν ἔτσι νὰ ἐπισκέφτονται τόν τάφο τοῦ Μουσταφά Αγά, πού βρισκόταν ἐκεῖ κοντὰ σύμφωνα μὲ δικιά του ἐπιθυμία. Τὸ γεφύρι εξακολουθεῖ και σήμερα νὰ ἐξυπηρετεῖ τὰ χωριά Κηπουρειό, Λαγκαδιά, Βελόνι, Μηλιά και ἄλλα, συνδέοντάς τα μὲ τὰ Γρεβενά.

Τέσσερα γεφύρια ἀπὸ τὴ νότια Ἀλβανία

Τὰ γεφύρια στή νότια Ἀλβανία κατασκευάστηκαν κυρίως ἀπὸ ντόπιους Ἕλληνες ἀλλὰ και ἀπὸ συντεχνιακά μπουλούκια πού ἀνέβηκαν ἀπὸ χαμηλά, τὴν Πυρσόγιαννη, τὴ Βούρμπιανη, και τὰ ἄλλα μαστοροχώρια τῆς λεγόμενης Παλιάς Ηπείρου. Καλοὶ χτίστες ὅμως, υπῆρξαν και πολλοὶ Ἀλβανοί, πού μάλιστα συμμετείχαν σὲ μικτὰ συνάφια τοῦ Αργυρόκαστρου, τῆς

Κορυτσάς, τῆς Μοσχόπολης, τοῦ Ελμπασάν, και μερικῶν ἀκόμη αστικῶν κέντρων τῆς ἐποχῆς. Εἰδικὰ οἱ ομάδες πού ἀναλάμβαναν τό χτίσιμο γεφυριῶν, ἔπρεπε νὰ ἦσαν πολυάριθμοι, μὰ και ἐδῶ οἱ κοίτες τῶν ποταμῶν εἶναι κατὰ κανόνα πλατειές, ἀπαιτώντας γι' αὐτό και μεγάλες κατασκευές. Τούρκοι δέν ἀκολούθησαν ποτέ τό ἐπάγγελμα τοῦ οἰκοδόμου.

Τὰ περισσότερα γεφύρια σὲ τούτῃ τὴν περιοχή, βρέθηκαν στὶς τρεῖς παράλληλες κοιλάδες πού διασχίζουν ἀντίστοιχα ὁ Αῶος, ὁ Δρίνος, και ὁ Καλάσι. Ἀλλὰ και πρὸ πάνω, στὸν Ἄψο ποταμό, ὅπως και στὸ Σκούμπη, χρειάστηκαν αρκετὰ ἄλλα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν γύρω χωριῶν. Πολλὰ απ' αὐτὰ τὰ γεφύρια, χτίστηκαν στὰ χρόνια τοῦ Ἀλή - Πασά, ὁ ὁποῖος μάλιστα συνῆδιζε και νὰ χρηματοδοτεῖ τέτοιες κατασκευές, χαρίζοντάς τες μετὰ σὲ πιστοὺς τοῦ φίλους πού ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή τους κέρδιζαν πολλά. Τὸ γεφύρι τοῦ Limar γιὰ παράδειγμα, ὅπως και τό δρόμο μέχρι τό κοντινὸ ομώνυμο χωριό, εἶχε δωρίσει στὸν ἐμπιστὸ του δερβίση Χασάν, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἐπιβολὴ διοδίων στοὺς διερχόμενους, κατάφερε κυριολεκτικὰ νὰ δησαυρίσει.

Ενδεικτικὰ δά γνωρίσουμε ἀπὸ τὴ νότια Ἀλβανία τέσσερα ὀνομαστὰ γεφύρια. Εἶναι τοῦ Σούμπαση, τῆς Πέτρας, τοῦ Μπερατιοῦ και τοῦ Κούρτ-Πασσιά ψηλά στό Ελμπασάν.

Τὸ γεφύρι τοῦ Σούμπαση βρισκόταν πάνω στό Δρίνο, λίγο πρὶν τό Τεπελένι, ἀνάμεσα στὰ χωριά Λέκλη και Λεκντούσι. Εντυπωσιακὴ κατασκευὴ, ὀφείλε τὴν ἰδιαιτερότητά της, πέρα ἀπὸ τό μεγάλο τῆς μέγεθος, σ' ἓναν ἐντονα κυματιστὸ διάδρομο διάβασης πού τὴν ἐσωζε ἀπὸ τὴ στυλιζαρισμένη και γι' αὐτό ἀνιαρὴ ἐπανάληψη. Πράγματι, ἓνα βαθὺ κοίλωμα στό δεξιὸ ἄκρο, χάριζε ἀνάλαφρη κίνηση στό γεφύρι, ἐνῶ τό ἀριστερό, κατὰ τὰ συνηθισμένα, εξακολουθοῦσε νὰ κατεβαίνει ὀμαλά. Ἀπὸ κάτω τὰ τόξα, ἀδιάφορα γιὰ ὅλη τούτῃ τὴν πρωτοτυπία, παράμεναν συμμετρικὰ τόσο στό μέγεθος ὅσο και στή διάταξη. Υπήρχε δηλαδὴ ἓνα κεντρικὸ (27 μ. ἀνοιγμα, 13 μ. ὕψος) πού ἀπὸ μέσα του περνοῦσε τό περισσότερο νερό, και ἄλλα μικρότερα στὰ ἄκρα, μὲ σημαντικὴ και αὐτὰ λειτουργικὸ-

80. Περισσότερα γιὰ τό γεφύρι τῆς Πόρτας ἢ Αγίου - Βησσαρίωνα, βλέπε, Μιχ. Δωρῆ: Ἀνώνυμη Ἀρχιτεκτονικὴ - Γέφυρες, περ. «Ἀρχιτεκτονικὴ», 13/77, 1969, σελ. 51.

Εικ. 78.

Εικ. 11.

Εικ. 12.

Εικ. 23.

ΜΠΕΡΑΤΙΟΥ

84.

Εικ. 79.

τητα. Ενδιαφέρον ακόμα στοιχείο αποτέλεσε η εμφάνιση και μικρότερων - εκτός των συνηθισμένων - παραθυρίδων, που εντάσσονταν στην όλη κατασκευή αρκετά έξυπνα. Ήταν τέτοιο το μεγαλείο τούτου του γεφυριού, αλλά και η τολμηρότητά του, που περνώντας από εδώ το 1810 ο J. Hobhouse, συνιστούσε στον ταξιδιώτη να επιχειρήσει τη διέλευση αφού πρώτα κατέβει από το άλογο⁸¹.

Τελικά μπορούμε να υποστηρίξουμε, πώς το γεφύρι του Σούμπαση, πήγε την ηπειρώτικη τεχνοτροπία ένα βήμα πιο μπροστά, τόσο από τεχνική όσο και από αισθητική άποψη. Σήμερα, έχει καταρεύσει πιά το μεγάλο τόξο, αλλά σώζονται τα άκρα, «γαντζωμένα» πεισματικά στις δύο όχθες του ποταμού.

Ανεβαίνοντας από την Κόνιτσα για την Πρεμετή, ακολουθώντας παλιά, τη δεξιά όχθη του Αώου, τουλάχιστον μέχρι το χωριό Πέτρα (Petranj) όπου ο δρόμος περνούσε απέναντι, και συνέχιζε πλέον στα αριστερά του ποταμού. Το πέρασμα είχε αναλάβει το τεράστιο γεφύρι της Πέτρας ή αλλιώς Πέτραϊνας, μία ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονικά σιλουέτα, επιβλημένη από το ανώμαλο επίπεδο των οχθών. Σήμερα δυστυχώς το γεφύρι δεν υπάρχει πιά, αλλά η μορφή του διασώζεται με τη βοήθεια μία παλιάς φωτογραφίας. Τα βασικά τόξα ήταν τρία (10 μέτρ. άνοιγμα το κεντρικό, 5 μέτρ. καθένα από τα δύο διπλά του) αλλά υπήρχαν και άλλα επτά βοηθητικά ανοίγματα, πολύ μικρότερα αυτά. Η όλη κατασκευή έδενε πετυχημένα με το γύρω εντυπωσιακό τοπίο, για το οποίο ο Β. Ζώτος - Μολοσσός έγραφε⁸², «... εκ της γεφύρας Πέτρας φαίνεται το μεγαλείο του Αερόπου ή Νεμέρτσικας ή Ντεμπέλη από της Πεστανής της Πρεμετής μέχρι Πωγωνιανής και Κονίτσης εκτεινομένου, ού η κλημακοειδής κορυφή ομοιάζει με κτένιον, έχον αραιούς οδόντας...».

Εικ. 80.

Το γεφύρι του Μπερατιού, τεράστιο αλλά συνάμα και τόσο όμορφο, βρισκόταν στα νότια της πόλης και ένωνε τη συνοικία Γορίτσα με τη συνοικία Μαγγαλεμίου. Τα οκτώ δολωτά τόξα του, δάμαζαν με σιγουριά την ορμή του Αψου, που εδώ λέγεται και Οζούμ. Γκραβούρα του 1820, δίνει πολύ γραφικά το δέσιμο των δύο οχθών, γεμάτες από σπιτία της εποχής. Αρχικά ήταν ξύλινο, αλλά το έχτισε πέτρινο το 1776 ο τοπάρχης της επαρχίας πολὺς Αχμέτ Κούρτ Πασσιάς. «Ευρὺ καὶ μεγαλοπρεπές» τὸ περιγράφει ο Ι. Λαμπριδής, ο οποίος διασώζει και σημαντικές πληροφορίες για τὸν χορηγό του.

Εικ. 81

«... τὸν Αχμέτ Κούρτ Πασσάν οἱ χριστιανοὶ τῆς επαρχίας Μπερατιού διὰ τὰς πολλὰς πρὸς αὐτοὺς ενεργεσίας ἅγιον ἀποκαλοῦσι. Λέγεται, ὅτι ὁ Αχμέτ Κούρτ Πασσάς οἰκία προαιρέσει καὶ ἰδίαις δαπάναις τινὰς μὲν τῶν γεφυρῶν ἐκτίσεν ἐκ θεμελίων, ἄλλας δὲ ἐπισκεύασεν, ἐπιστατῶν πολλὰκις αὐτός, καί οἱ οὐ μόνον οὐδένα οὐδέποτε ἠγγάρευσε, ἀλλὰ τὸναντίον ἀντήμειβε πάντας τοὺς ἐργαζομένους πρὸ τῆς δύσεως τοῦ Ἡλίου. Ἴνα δὲ καὶ τὴν φθορὰν τῶν ἰδρυμάτων τούτων τῆς κοινῆς ωφελείας ἀναστείλῃ κατέλιπε τὰς προσόδους υδρομύλων τινῶν καὶ ξενῶνων⁸³...».

Τὸ γεφύρι ὅμως ποὺ θεμελιώθηκε στὸ ὄνομα τούτου τοῦ γενναϊόδωρου Πασά (γεφύρι τοῦ Κούρτ-Πασσιά), εἶναι κείνο ποὺ ἐχτίσε τὸ 1778 κοντὰ στὸ Ελμπασάν, πάνω στὸν ποταμὸ Σκούμπη ἢ Γενούσο. Τὸ ἔργο υπῆρξε μὴ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀληθινὸ τεχνικὸ κατόρθωμα, μὴ καὶ χρειάστηκαν, γιὰ νὰ ἐνωθοῦν οἱ δύο μακρύνες μεταξύ τους ὀχθες, δώδεκα διαδοχικὰ τόξα. Ἡ αισθητικὴ κούραση ποὺ μπορούσε νὰ προκαλέσει μὴ τόσο μεγάλη σὲ μήκος κατασκευὴ, ἀπεσοβήθηκε ἐξυπνα μὲ τὸ νὰ διατηρήσει ἡ κάθε καμάρα τὴ δική της «προσωπικότητα», ἀξομειώνοντας δυσανάλογα πρὸς τὴ διπλανή, τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος της. Ἐξ ἄλλου, τὴν ἀναπόφευκτη στατικὴ ελαφρυναν δύο σειρὲς ἀνόμοιες σὲ μέγεθος παραθυρίδες, θυμίζοντας σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πολὺ τὸ γεφύρι τοῦ Σούμπαση.

Εικ. 82.

81. J.C. Hobhouse: A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810 (second edition), Vol I, pag. 104, London 1813.

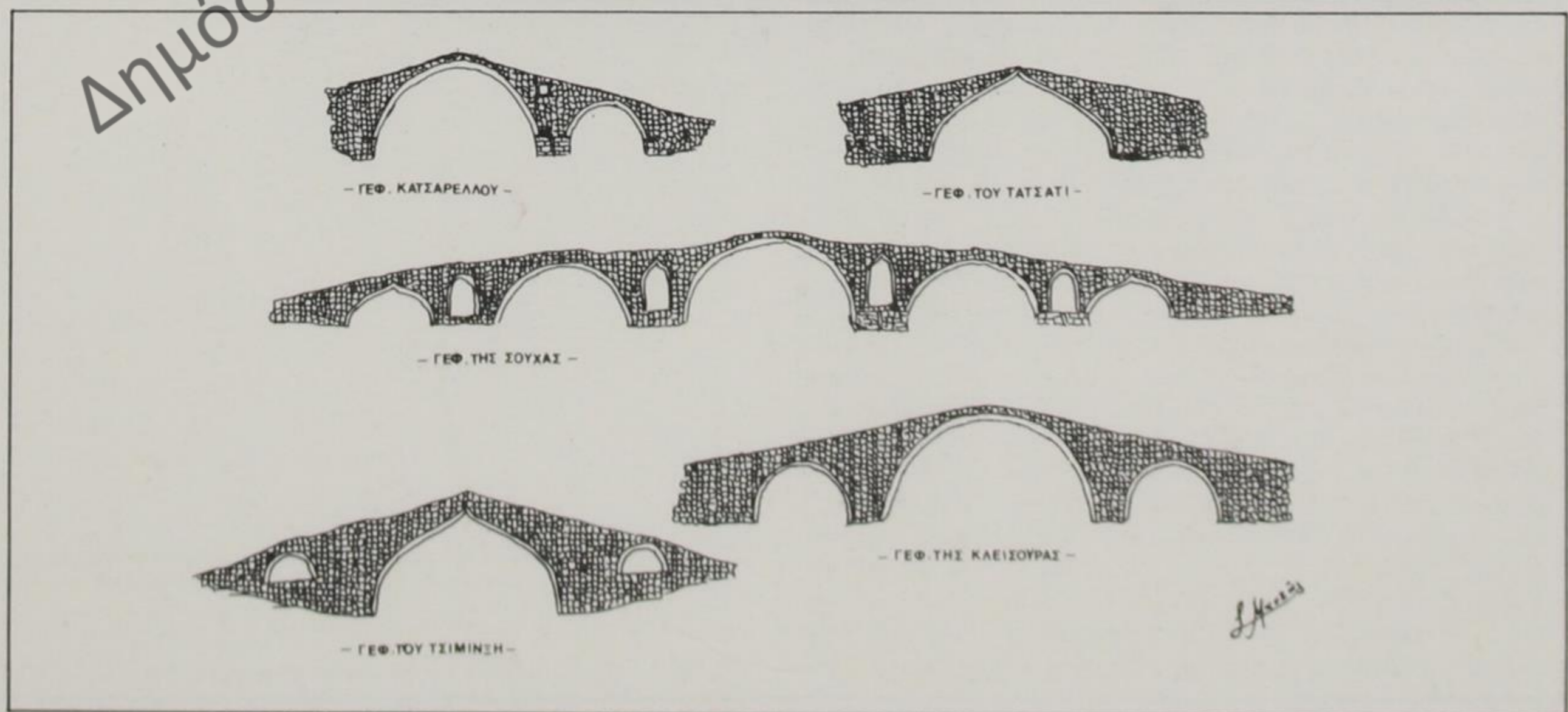
82. Β.Δ. Ζώτου - Μολοσσού: Δρομολόγιον τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, Ἐν Ἀθῆναις 1878, Τόμος Δ', Τεύχος Α', σελ. 92.

83. Ἰωάν. Λαμπριδίου: Περί τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἀγαθοεργημάτων, Μέρος Β', Ἐν Ἀθῆναις 1880, σελ. 227, σημ. 1.

11. Εκτός από τούς Έλληνες Ηπειρώτες, καλοί χτίστες υπήρξαν και πολλοί Αλβανοί, που μάλιστα συμμετείχαν σε μικτά συνάφια τού Αργυρόκαστρου, τής Κορυτσάς, τής Μοσχόπολης, τού Εμπρασάν, και μερικῶν ἀκόμη αστικῶν κέντρων τῆς ἐποχῆς. Στῆ φωτογραφία, Αλβανοί μαστόροι Γκέκηδες, ψάχνουν γιά δουλειά γύρω στὰ 1930.

12. Μορφές Ηπειρώτικων γεφυριῶν στῆ νότια Αλβανία. Τὰ περισσότερα γεφύρια σέ τούτη τὴν περιοχή, στήθηκαν στὶς τρεῖς παράλληλες κοιλάδες πού διασχίζουν ἀντίστοιχα ὁ Λῶος, ὁ Δρίνος, καὶ ὁ Καλάσι.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Μέρος Γ΄

Ο ΑΝΤΙΧΤΥΠΟΣ

*... γιοφύρι πέτρινο τηράς νά κρέμεται 'ς τό ρέμα
κι' ακόμη και τώρα τὰ βιολιά από τήν σταιχειωμάδα
όταν περάσουν παίζοντας, τρέμ' όλη η καμάρα...*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τό Διαβολογέφυρο

Ήταν μιὰ φορά ένας πασιάς 'ς τό Δαμαλά και αυτός ηδέλησε νά γεφυρώση τόν Κρεμαστό για νά πηγαίνη 'ς τό κυνήγι. Ήσαν πολλοί άξιοι τεχνίταις από διάφορα μέρη, αλλ' αυτοί ζητούσαν χρήματα πολλά, γιατί η δουλειά ήταν πολύ δύσκολη. Παρουσιάστη όμως ένας φτωχός τεχνίτης από τού Δαμαλά και αυτός είπε πώς μπορεί νά κάμη τό γεφύρι με τά μισά χρήματα. Ο πασιάς εδέχτηκε, τού είπε όμως πώς άν δέν επιτύχη και δέν τό κάμη στερεό τό γεφύρι δά τού κόψη τό κεφάλι.

Ο τεχνίτης αυτός έχτισε τό γεφύρι εκεί κάτω πού είναι οι μύλοι. Αλλά τή νύχτα έπεσε βροχή και κατέβασε τό ποτάμι και επήρε τό γεφύρι. Για νά μη χάση τό κεφάλι του παρακάλεσε κλαίοντας τόν πασιά νά τόν αφήση νά φτειάση άλλο γεφύρι. Τού έδωσε τήν άδεια ο πασιάς, τό έφτειασε πάλι τό γεφύρι, αλλ' όταν ήρθαν τά πρωτοβρόχια, επλημμύρησε τό ποτάμι, κ' έχάλασε πάλι τό γεφύρι και δέν έμεινε πέτρα 'ς τήν άλλη πέτρα. Και πάλι παρακάλεσε τόν πασιά, και πάλι εκείνος για τελευταία φορά τόν άφησε νά ξαναχτίση, κ' έβαλε αυτός μεγάλους βράχους και τό φτειασε, αλλά καθώς κατέβασε τό ποτάμι, επέταξε τούς βράχους 'ς τούς γκρεμούς σά χαλίκια.

Ο τεχνίτης είδε πλέον πώς δέν είχε σωτηρία και κατόταν απελπισμένος 'ς τό σπίτι του, και περίμενε τήν άλλη μέρα νά στείλη ο πασιάς νά τού πάρουν τό κεφάλι. Όταν άξαφνα παρουσιάζεται εμπρός του ένας μαυροφόρος και τού λέει πώς αυτός μπορεί νά τόν βοηθήση και νά τού φτειάση ως τό πρωί τό γεφύρι στερεό και ακούνητο. Ένα πράμα μόνο τού ζήτησε, νά τού δώση τήν ψυχή του σάν πεδάνη, και αυτός όχι μόνο τό γεφύρι νά τού φτειάση αλλά και ότι άλλο τού ζητήση νά τού τό κάμη. Γιατί αυτός ο μαυροφόρος ήταν ο διάβολος.

Ή τήν απελπισία πού βρισκότανε ο τεχνίτης αναγκάστη κ' εδέχτηκε, και τού ζήτησε ακόμη νά τόν κάμη πλούσιο και νά τόν βοηθήση νά πάρη γυναίκα τού προεστού τή θυγατέρα και νά τόν αφήση νά ζήση τρία χρόνια νά χαρή τή ζωή. Ο διάβολος όχι μόνο αυτά τού υποσχέθηκε, αλλά τού είπε και πώς αντί για τρία νά ζήση έξι χρόνια.

Τήν άλλη ημέρα τό λοιπόν τό πρωί πήγε νά ιδή για τό γεφύρι, και εκεί πού έχτιζε δέν είδε τίποτα. Κάνει έτσι και ψηλά 'ς τό βουνό, όπου και κατακλυσμός νά εγι-

νονταν δέν δά μπορούσε ποτέ νά φτάση τό ποτάμι, βλέπει ένα γεφύρι στεριωμένο. Έτρεξε νά τό ιδή από κοντά, και εκεί πού τό περιεργαζότανε εγλύστησε κ' έπεσε 'ς τόν γκρεμό. Άλλος άν ήτανε δά κατασκακιζότανε, και δέ δά τού μενε κόκκαλο γερό. Αυτός όμως δέν έπαδε τίποτα, και καθώς επιάστη από μιὰ πέτρα ν' ανέβη, τήν εκύλισε, και ηύρε αποκάτω ένα πιδάρι δεώρατο, όλο φλωρί. Χωρίς νά χάση καιρό έκρυψε τό πιδάρι για νά μην πάρη κανείς είδηση και έτρεξε 'ς τόν πασιά για νά τού παραδώση τό γεφύρι. Έτσι και τό γεφύρι έχτισε, και πλούσιος έγινε, και τή θυγατέρα τού προεστού πήρε γυναίκα, καθώς τού έταξε ο διάβολος. Και όταν εσφάλισαν τά έξι χρόνια, πήγε μιὰ ημέρα 'ς τό γεφύρι, καθώς εσυνείδιζε νά πηγαίνη από καιρό εις καιρό, για νά πάρη άλλα φλωριά από τό πιδάρι. Αλλ' από τότε δέν ξαναγύρισε. Τόν είδαν μερικοί βοσκοί 'ς τό γεφύρι, αλλά σηκώθη μιὰ μεγάλη ανεμοζάλη με βρονταίς και αστραπαίς, και όταν εξαστέρωσε αυτός δέν ξαναφάνη. Η ανεμοζάλη έφτασε κι' ως κάτω τό χωριό και έπεσε αστροπελέκι και σκότωσε τή γυναίκα τού τεχνίτη κ' έκαψε και τό σπίτι του⁸⁴...

Μέσα από τήν ευκολοχώνευτη πλοκή τού παραπάνω μύθου, εκείνο πού τελικά απομένει, είναι ο απόηχος τής σύγκρουσης ανάμεσα στην επιθυμία και τήν ενοχή. Από τή μιὰ μεριά, η φιλόδοξη τάση τού ανθρώπου νά εξουσιάσει τή φύση, τόν πρώτο του βασικά αντίπαλο, από τήν άλλη, η τύψη για τούτη τήν παρέμβαση, ο φόβος τής εκδίκησης πού με σιγουριά κάποτε δά ρδει.

Όσο κι άν η νέα κατάκτηση τόν εξυπηρετεί, όσο κι άν καμαρώνει για τήν πράξη του, στό βάθος παραμένει η ανάμνηση τής «συμμαχίας» με τίς δυνάμεις τού κακού. Αποκαλεί τόν κόπο του «διαβολογέφυρο», αντίθετα με κάποιο άλλο γεφύρι, ψηλά στόν Καλαμά, πού είχε τήν τύχη νά σκαλιστεί στό βράχο μοναχό του, από τήν ορμή τού ποταμού. Αυτό δά τό βαφτίσει «θεογέφυρο» και δά τό δεχτεί χωρίς καμμία αναστολή.

Γέννημα τούτης τής παράξενης σχέσης ανάμεσα στόν δημιουργό - κατακτητή και στό έργο του, σχέσης φόβου και περηφάνειας, δέους και ευγνωμοσύνης, είναι οι χίλιες δυό ιστορίες και μύθοι πού στήθηκαν υπό-

84. Νικ. Πολίτου: Μελέται περί τού Βίου και τής Γλώσσης τού Ελληνικού Λαού - Παραδόσεις Α', Εν Αθήναις 1904, σελ. 520, No. 852.

κρουση στην αγωνία του. Πρώτος και καλύτερος, ο δρύλος «τού γιοφυριού της Άρτας». Είναι καιρός νά ασχοληθούμε μαζί του, γιατί τό συγκεκριμένο τραγούδι, πέρα από την αναμφισβήτητη λογοτεχνική του αξία, μάς αποκαλύπτει και αρκετές ενδιαφέρουσες πληροφορίες.

Τού «Γιοφυριού της Άρτας»

Σαράντα πέντε μάστοροι κ' εξήντα μαθητάδες
γιοφύρι νεδεμέλιωναν 'ς της Άρτας τό ποτάμι
ολημερίς τό χτίζανε, τό θράδυ εγκρεμιζόταν.

Μοιρολογούν οι μάστοροι και κλαίν οι μαθητάδες:

«Αλίμον 'ς τούς κόπους μας, κρίμα 'ς τίς δούλεψές μας,
ολημερίς νά χτίζουμε τό θράδυ νά γκρεμίζεται».
Πουλάκι εδιάθη κ' έκατσε αντίκρυ 'στό ποτάμι,
δέν εκελαΐδε σάν πουλί, μηδέ σά χιλιδόνι,
παρά εκελαΐδε κ' έλεγε, ανθρωπινή λαλίτσα:
«'Αν δέ στοιχειώσεται 'άνθρωπο, γιοφύρι δέ στεριώνει
και μη στοιχειώσεται 'ορφανό, μη ξένο, μη διαβήτη,
παρά τού πρωτομάστορα τήν όμορφη γυναίκα,
πόρχεται αργά τ' αποταχύ, και πάρωρα τό γιόμα».
Τ' άκουσε ο πρωτομάστορας και τού θανάτου πέφτει.
Πάνει, μηνάει τής λυγερής μέ τό πουλί τ' αηδόνι:
Αργά ντυδή αργά αλλαχτή, αργά νά πάη τό γιόμα,
αργά νά πάη και νά διαβή της Άρτας τό γιοφύρι.
Και τό πουλί παράκουσε κι αλλιώς επήγε κ' είπε:
«Γοργά ντύσου, γοργά άλλαξε, γοργά νά πάς τό γιόμα,
γοργά νά πάς και νά διαβής της Άρτας τό γιοφύρι».
Νά τηνε κ' εξανάφανεν από την άσπρη στράτα.
Τήν είδ' ο πρωτομάστορας, ραγίζεται η καρδιά του.
Από μακριά τούς χαιρετά κι από κοντά τούς λέει:
«Γειά σας, χαρά σας, μάστοροι και σεις οι μαθητάδες,
μά τί έχει ο πρωτομάστορας κι είναι θαρρωμισμένος;
- Τό δαχτυλίδι τόπεσε 'στην πρώτη τήν καμάρα
και ποιός νά μητή και ποιός νά βγή τό δαχτυλίδι νάβρη;
- Μάστορα, μήν πικραίνεσαι κ' εγώ νά πά' σ' τό φέρω
εγώ νά μπώ, κ' εγώ νά βγώ, τό δαχτυλίδι νάβρω».
Μηδέ καλά κατέβηκε, μηδέ 'ς τή μέση επήγε,
«Τράβα καλέ μ', τόν άλυσο τράβα τήν αλυσίδα,
κι 'όλον τόν κόσμο ανάγειρα και τίποτε δέν ήύρα».
Ένας πιχάει μέ τό μυστήρι, κι άλλος μέ τόν ασθέστη,
παιρνει κι 'ο πρωτομάστορας και 'ρίχνει μέγα λίθο.
«Αλίμονο 'ς τή μοίρα μας, κρίμα 'ς τό ριζικό μας!
Τρεις εδερφάδες ήμαστε, κι 'οι τρεις κακογραμμένες,
η μία 'χτισε τό Δούναβη, κ' η άλλη τόν Αφράτη
κ' εγώ η πλιό στερνότερη της Άρτας τό γιοφύρι
κι 'ως πέφτουν τά δεντρόφυλλα νά πέφτουν οι διαβάτες.
- Κόρη τόν λόγον άλλαξε, κι 'άλλη κατάρα δώσε
πόχεις μονάκριβο αδελφό, μη λάχη και περάσει».
Κι 'αυτή τόν λόγον άλλαξε, κι 'άλλη κατάρα δίνει:
«'Αν τρέμουν τ' άγρια τά βουνά, νά τρέμη τό γιοφύρι,
κι 'άν πέφτουν τ' άγρια τά πουλιά, νά πέφτουν οι διαβάτες,
κι έχω αδερφό 'ς τήν ξενιτειά, μη λάχη και περάση».

Οι κόποι, τό άγχος, η σκληρή δουλειά, οι άσχημες καιρικές συνθήκες - ήταν υποχρεωμένοι νά δουλεύουν στην ύπαιθρο και μάλιστα μακριά από κατοικημένους τόπους - αλλά προπάντων ο φόβος της επέμβασης στη φύση πού κατείχε μαστόρους και λαό, εκφράστηκαν κατά τόν καλύτερο τρόπο μέ τόν παραπάνω τραγουδιστό δρύλο αναφορά στό γεφύρι της Άρτας.

Η απήχηση πού είχε τούτο τό τραγούδι, όχι μόνο στον ελληνικό χώρο - υπάρχουν 333 παραλλαγές σ' αυτόν - αλλά σ' ολόκληρη τή νοτιοανατολική Ευρώπη, δείχνει ακριβώς τό δέος πού αισθάνθηκε ο απλός άνθρωπος μπροστά στη δύσκολη για τήν εποχή κατασκευή.

Εικ. 13, 14.

Βασικό στοιχείο πάνω στό οποίο πλέχτηκε όλος ο μύθος, είναι η παμπάλαιη δοξασία, πώς για νά στεριώσει ένα χτίσμα απαιτείται η θυσία «ζώου ευγενικού». Ο Ν. Πολίτης έχει γράψει σχετικά: «... πρός στερέωσιν και προφύλαξιν από οιουδήποτε κινδύνου παντός κτίσματος απαιτείται νά προσηλωθή εις αυτό ζώον, κατορυττόμενον εις τά δεμέλια ή εντειχιζόμενον· όσον δ' ευγενέστερον είναι τό ζώον, τόσον μεγαλυτέραν θεωρείται ότι έχει δύναμιν προς προστασίαν τού κτίσματος⁸⁵...».

Εικ. 29.

Δέν είναι όμως σπάνιο, τή δέση ενός ζώου, νά παίρνει κάποτε ο άνθρωπος, νά έχουμε δηλαδή πραγματική ανθρωποθυσία. Αυτό συμβαίνει σέ μεγάλα και σημαντικά έργα. Ο Γ. Μέγας μάς γνωρίζει περιπτώσεις παρμένες από τήν παγκόσμια μυθολογία⁸⁶. Έτσι, για νά χτιστεί ένα γιαπωνέζικο τείχος έπρεπε νά δανατωθεί κάποιος υπηρέτης, για τή δημιουργία της Ρώμης χρειάστηκε ο θάνατος τού Ρέμου, η κτήση μιάς καινούργιας φοινικικής πόλης άρχιζε μέ τήν εγκατόρυξη ανδρώπων στην πύλη της, οι Σέρβοι στά δεμέλια τού κάστρου τού Σκούταρι έδαψαν κατά απαίτηση της νεράϊδας Wila τά δυό συνωνόματα παιδιά Στογιάν και Στογιάνα, δυό αδελφια ενταφιάζονται επίσης ζωντανά στη δεμελίωση της Μητρόπολης τού Στρασβούργου⁸⁷.

Εικ. 15.

Βλέπουμε λοιπόν, πώς και τό γεφύρι της Άρτας, τό ηπειρώτικο γεφύρι γενικότερα, θεωρείται από τόν

85. Νικ. Πολίτου: Εκλογαί από τά τραγούδια τού Ελληνικού λαού, Εν Αθήναις 1914, σελ. 131.

86. Γ.Α. Μέγα: Τό τραγούδι τού Γεφυριού της Άρτας, στη «Λαογραφία» τόμος ΚΖ', Εν Αθήναις 1971, σελ. 36.

απλό λαό μεγάλο έργο. Τήν έννοια βέβαια εδώ του μεγάλου, καθορίζει όχι τό μέγεθος, αλλά ο απαιτούμενος κόπος. Είδαμε δυό και τρεις προσπάθειες προκειμένου νά «σταθεί» τελικά ένα γεφύρι (Πλάκας, Κόνιτσας κ.ά.). Κατά την ερμηνεία του Ν. Πολίτη, «... η ψυχή του δύματος υπετίδεται ότι δια των υπερφυσικών δυνάμεων, τάς οποίας έχουν αι επιγής απολελυμένα των δεσμών του σώματος ψυχαί, ηδύνατο νά προσλαμβάνη κατά βούλησιν παντοίας μορφάς, και ειχεν ρώμην υπεράνθρωπον, προωρισμένη δέ νά φυλάττη και περιέττη τό οικοδόμημα, εις τό οποίον προσηλώθη, ήτο φοβερά εις τούς επιχειρούντας νά τό παραβλάψωσι και ικανή ν' αποτρέπη τούς απειλούντας αυτό κινδύνους. Τό δύμα εγίνετο τό στοιχείο του οικοδομήματος, διό στοιχειώσεις ελέγετο υπό των βυζαντινών ή διά θυσίας οικοδόμησις⁸⁸...».

Τήν εξήγηση όμως τούτης τής παράλογης για τόν καιρό μας θυσίας, μπορούμε νά ψάξουμε και σε κάποια άλλη δοξασία, λιγώτερο περίπλοκης και μάλλον πιό κοντά στη λογική τής εποχής. Ο άνθρωπος θυσιάζεται όχι για νά στεριώσει τό χτίσμα και στη συνέχεια η ψυχή του σαν στοιχείο πλέον νά κρατήσει μακριά κάθε εχθρό (α' δοξασία), αλλά για νά εξιλεωθούν οι «δαιμονικές» δυνάμεις τής φύσης, οι θεοί των ποταμιών στη συγκεκριμένη περίπτωση, επιτρέποντας έτσι την παρέμβαση στην περιοχή που εξουσιάζουν (β' δοξασία)⁸⁹.

Της Άρτας τό Γιοφύρι
Ήχος Γ' <Ρυθμός δίστημος>

Από την αρχαία ακόμη εποχή, τά ποτάμια είχαν λατρεύεται σαν θεοί και είχαν παρασταθεί με μορφή ταύρου, ή ταύρου με κεφάλι ανθρώπου. Σώθηκε μάλιστα σχέδιο με τόν Αχελώο προσωποποιημένο κατά αυτό τόν τρόπο. Από τότε ο απλός λαός, με διάφορες εκδηλώσεις μυστικισμού, επεδίωκε τήν ευνοιά τους για νά πετύχει τήν ευφορία τής γής αλλά και τή δικιά του ευγονία. Για παράδειγμα, κανένας δέν τολμούσε νά περάσει ποτάμι χωρίς νά προσευχηθεί και χωρίς νά βρέξει τά χέρια του στό νερό, ενώ ο στρατός τό διέσχιζε μόνο έχοντας προηγουμένως θυσιάσει. Μετά τόν βον αιώνα π.Χ. πάντα, συνηθίζονταν πολύ, ονόματα παρμένα από ορισμένα ποτάμια, όπως Κηφισόδοτος (Δώρο του Κηφισού). Τέλος ο έφηβος, όταν έκοβε τά μακριά μαλλιά του, αφιέρωνε τίς μπούκλες του στό πιό κοντινό ποτάμι⁹⁰.

Εικ. 16.

87. Φαίνεται όμως πώς αυτές οι παραδόσεις δέν είναι δημιουργήματα αποκλειστικά τής ανθρώπινης φαντασίας, αλλά έχουν τήν αρχή και τή γέννησή τους στην πραγματικότητα. Έτσι, πάντα κατά τόν καθηγητή Γ. Μέγα αλλά και τόν Lajos Vargyas, (Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad. Chapter III (173-233): The origin of the "walled-up Wife", Akadémia Kiado Budapest 1967), δυτικά τής Βαϊκάλης (Ρωσία), πλησίον τής Μπάλαγκανσκ, ανεσκάφη τά τελευταία χρόνια ένας χωματόπυργος του βου μέχρι 7ου αιώνα. Στη βάση του Πύργου βρέθηκε ο σκελετός μιάς γυναίκας. Η όχι φυσική στάση του σώματος, τά χέρια που ήταν υψωμένα προς τό κεφάλι με τά δάχτυλα λυγισμένα, σαν νά είχε ξεσχίσει με τά νύχια τό πρόσωπό της, είναι πειστική μαρτυρία ότι η γυναίκα είχε ταφεί ζωντανή.

88. Νικ. Πολίτου: Εκλογαί από τά τραγούδια του Ελληνικού λαού, Εν Αθήναις 1914, σελ. 130.

89. P. Sartori: Site und Brauch, Zier Teil Leipzig 1911.

90. Λεπτομέρειες βλέπε, Martin P. Nilsson: Greek Popular Religion, 1940, Μεταφράστηκε στα Ελληνικά από τόν Ι.Θ. Κακριδή, «Ελληνική Λαϊκή Θρησκεία», 1953, σελ. 8.

13, 14. Υπάρχουν πάνω από 333 καταγραφές παραλλαγών του τραγουδιού «του γιοφυριού της Άρτας» μέσα στον ελληνικό χώρο. Όμως απήχηση είχε, μπορούμε νά πούμε, σ' ολόκληρη τήν νοτιοανατολική Ευρώπη.

15. Ανάγλυφη παράσταση, που δείχνει το «χτίσιμο» μίας γυναίκας, προκειμένου να στεριώσει το φρούριο Devas.

Στό τραγούδι της Άρτας, βλέπουμε πώς τη δέση του δύματος, παίρνει η γυναίκα του πρωτομάστορα. Είναι τούτο η εκδίκηση της φύσης. Πρέπει να πονέσει ο κύριος φταίχτης, που βέβαια δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον πρωτομάστορα. Αυτός τόλμησε να αφηφίσει παμπάλαιους νόμους, προσπάθησε να εξουσιάσει ανίκητες φυσικές δυνάμεις. Άλλωστε η εξαγγελία της θυσίας γίνεται από ένα πουλί, καθεαυτό εκφραστικό στοιχείο της φύσης. Η θυσία δά φέρει την εξιλέωση, την ηρεμία, το στέριωμα⁹¹.

Το αβέβαιο της επιτυχίας του έργου δά γέμιζε άγχος τον πρωτομάστορα σέ όλη τη διάρκεια του χτισίματος, ενώ είναι σίγουρο πώς αναλάμβανε τη δουλειά μετά από πολλούς δισταγμούς και αρκετή σκέψη⁹². Μάλλον αυτή του την αμφιταλάντευση δέλει να τονίσει και μιá αλβανική παραλλαγή του τραγουδιού, σύμφωνα με την οποία τό κάλεσμα της γυναίκας του πρωτομάστορα γίνεται όχι από πουλί, αλλά από κάποιο μαστοροπαιδί. Μόλις όμως φύγει τούτο για να εκτελέσει την παραγγελία, ο πρωτομάστορας, στέλνει και δεύτερο μαθητή να ακυρώσει την πρώτη του εντολή. Βέβαια ο τελευταίος δεν δά συναντήσει πουθενά στό δρόμο τη γυναίκα, ούτε δά την προλάβει στό σπίτι της, μέ συνέπεια να γίνει η θυσία και να στεριώσει τό έργο. Φαίνεται τελικά, πώς η ανάγκη του πρωτομάστορα εκείνους τούς δύσκολους καιρούς, η επαγγελματική του ευσυνειδησία, αλλά και τό γενικό καλό, άφηναν σέ δεύτερη μοίρα τούς συναισθηματισμούς και τούς φόβους του. Σέ όλων όμως τό βάθος παράμενε καταλαγιασμένη η «ενοχή», για να σκαρώνει μέ πρώτη αφορμή παραμύδια, τραγούδια και παράξενους δρούλους. Ο ηπειρώτικος άλλωστε χώρος ευνοούσε κάτι τέτοιο. Μήπως εδώ δεν βρίσκεται και ο Αχέρωντας να χωρίζει τόν «πάνω» μέ τόν «κάτω» κόσμο;

Νά στεριώσει «της Τρίχας τό γιοφύρι» παρακαλεί ο λαός κάθε Κυριακή της Πεντηκοστής, όπως δά δούμε παρακάτω, να βρουν διέξοδο και να περάσουν οι ψυχές.

Αρκετοί από αυτούς τούς μύθους είναι κοινοί για περισσότερα από ένα γεφύρια. Άλλοτε πάλι, η διαφοροποίηση από γεφύρι σέ γεφύρι, έρχεται μέσα από κάποια παραλλαγή. Πάντως αυτό της Άρτας, εξ αιτίας ακριβώς της φήμης του, συγκέντρωσε πάνω του έναν μεγάλο αριθμό λαϊκών ιστοριών, μέ αφελή συνήδως, αλλά πάντα δροσερή πλοκή. Έτσι λένε, μαζί μέ τη

πρωτομαστόρισσα Λένη, θυσίασαν ακόμη έναν αράπη κι ένα βουβάλι (υπακοή και δύναμη;). Τόν αράπη τόν χτίσανε στην τελευταία δεξιά καμάρα, τό βουβάλι στην προτελευταία αριστερά και την πρωτομαστόρισσα στη μέση⁹³. Μάλιστα υπάρχουν κι αυτοί που ισχυρίζονται, πώς όταν κάποτε περνούσε ένας γάμος κι έπαιζαν τά μουσικά όργανα, τούτοι φχαριστήθηκαν τόσο πολύ, που άρχισαν να χορεύουν ξεχνώντας τη δουλειά τους, τό «κράτημα» δηλαδή του γεφυριού. Από τότε οι γαμήλιες πομπές τό διαβαίνουν σιωπηλές⁹⁴. Μερικοί, μπορούν ακόμα και να σου ορκιστούν, πώς τό χειμώνα που «κατεβάξει» τό ποτάμι, τούς ακούν και τούς τρεις να φωνάζουν, «βάστα πρωτομαστόρισσα, βάστα βουβάλι, βάστα αράπη...». Τέλος μιá άλλη παράδοση, για τό ίδιο πάντα γεφύρι, αναφέρει πώς η γυναίκα του πρωτομάστορα, ντυμένη στά μαύρα, κάθε καλοκαίρι, γίνεται νεραΐδα και παραφυλάει στη μεγάλη καμάρα. Όποιος τολμήσει να περάσει αποσήμερο από τό ποτάμι, τόν σπρώχνει μέσα και τόν πνίγει^{95 96}.

Ο Μανώλης και η βασιλοπούλα

Αλλά καιρός να αλλάξουμε γεφύρι και να μεταφερθούμε σ' αυτό του Μανώλη, χαμηλά στον Αγραφιώτη. Και εκεί έχουμε στέριωμα μέ ανθρωποδυσία, που όμως κινείται, όπως άλλωστε και όλη η πλοκή του μύθου, σέ ένα πιο «εξευγενισμένο» επίπεδο, σέ μιá ατμόσφαιρα ρομαντισμού, γέννημα της αγάπης της

91. Υπάρχουν παραλλαγές του τραγουδιού (Κύπρος, Αλβανία, Σερβία) που δύμα της θυσίας δεν είναι η γυναίκα του Πρωτομάστορα, αλλά εκείνη του βασιλιά, τού άρχοντα, που διέταξε η έδωσε λεφτά να χτιστεί τό γεφύρι. Ο Πρωτομάστορας εδώ, φαίνεται να θεωρείται απλώς εκτελεστικό όργανο, μέ αποτέλεσμα η εκδίκηση να στρέφεται κατά τού πραγματικού αυτουργού.

92. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που έχουμε και εξαναγκασμό τού Πρωτομάστορα. «... που πρόσταξε τόν μπάσκαλφα να φτιάση τό γεφύρι...», αναφέρει δρακική παραλλαγή εννοώντας τό βασιλιά ή τό Βεζύρη.

93. Παραλλαγή του μύθου συναντάμε και στό λεγόμενο «Της Κυράς τό γιοφύρι» που βρίσκεται στό Λάδωνα ποταμό της Πελοποννήσου χτισμένο από Τσάκωνες και Λαγκαδινούς μαστόρους. Την αναφέρει και αυτή ο Ν. Πολίτης (Παραδόσεις Α', σελ. 268, Νο 481). Βέβαια είναι αδύνατο να καθοριστεί από πιο γεφύρι (Άρτας, ή αυτό της Κυράς) πρωτοξεκίνησε η παράδοση, αν τη μετέφεραν δηλαδή ηπειρώτες μάστορες στην Πελοπόννησο κατά τά μακρινά τους δρομολόγια, ή αν την «πήραν» επιστρέφοντας στην πατρίδα τους.

94. Η παράδοση αυτή μάλιστα ενσωματώθηκε και σέ μιá παραλλαγή του τραγουδιού της Άρτας.

... γιοφύρι πέτρινο τής νά κρέμεται σ' τό ρέμα κι' ακόμη και τώρα τά βιολιά από την στοιχειωμάδα όταν περάσουν παίζοντας, τρέμ' όλη η καμάρα...

16. Ο Αχελώος σάν ποτάμιος Θεός.
Φέρει σώμα ταύρου και ανθρώπινο κεφάλι. Από την αρχαία ακόμη εποχή, τὰ ποτάμια είχαν θεοποιηθεί από τον απλό λαό, ο οποίος με διάφορες εκδηλώσεις μυστικισμού επεδίωκε την εύνοιά τους.

νεαρής βασιλοπούλας για τον πρωτομάστορα Μανώλη, έρωτας που τελικά δά την οδηγήσει προκειμένου νά τον σώσει, στην αυτοδυσία, στον πνιγμό της μέσα στα βαθεία νερά του ποταμού. Θα στεργιώσει βέβαια κι αυτό τό γεφύρι, μόνο που στό τέλος ο Μανώλης, απελπισμένος από τό χαμό της καλής του, δά την ακολουθήσει και ο ίδιος στον υγρό της τάφο. Η φύση εδώ εκδικείται διπλά, κορυφώνοντας έτσι τό δρύλο στό ρυθμό ενός σαιξπηρικού απόηχου.
Ας παρακολουθήσουμε λεπτομερειακά τώρα την παράδοση, όπως ένας ηπειρώτης ποιητής, ο Κώστας Κρουστάλλης, πέτυχε νά τή «δαμάσει» μέσα στους στίχους του.

Τού Αγγελοκάστρου ο βασιλιάς διαλάλησε μιά μέρα:
- Ποιός ημπορεί τή λίμνη μου νά σπείρει πέρα ως πέρα και ποιός στά σύννεφα ψηλά κοπάδια νά βοσκήσει;
Στό ρέμα του Ασπροπόταμου ποιός ημπορεί νά στήσει διαμάντι, ασημί, μάλαμα κι όλα τ' όλο του κόσμου νά του χάρισω αμέτρητο.
Δέν άνοιξ' ένα στόμα
κι ουδ' ένας δέν εμίλησε. Έφρες περνούν ακόμα κι από τ' άπληθη ομορφονιός σάν σταυραητός πετιέται κι έρχεται ομπρός στον Βασιλιά και τέτοια απολογιέται:
- Τήν λίμνη σου αν δέν ημπορώ νά σπείρω νά δερίσω, ούτε στα σύννεφα ψηλά κοπάδια νά βοσκήσω, όμως γεφύρι πέτρινο μπορώ νά θεμελιώσω στό ρέμα του Ασπροπόταμου στό χρόνο απάνω. Ωστόσο διαμάντι, ασημί, μάλιστα κι όλο τό βιό του κόσμου δέ σου γυρεύω χάρισμα. Γυναίκα αν δέλεις δός μου τήν κόρη σου.

Είχε ο Βασιλιάς τού γάμου του βλαστάρι μιάν θυγατέρα μοναχή, τής χώρας του καμάρι, κι από καιρόν ο ομορφονιός τήν κόρη του αγαπούσε. Κρυφά τόν ονειρεύονταν κι αυτή και τόν ποδούσε, όμως δέν ήταν βολετό του δρόνου αυτή βλαστάρι άντρα τόν πρωτομάστορα τών γεφυριών νά πάρει. Δίνει τό λόγο ο Βασιλιάς.

- Λεβέντη, τόνομά σου;
- Μέ λέν Μανώλη, Βασιλιά.
- Όμως καλά στοχάσου!

ο χρόνος αν παραδιαβεί και δέν τό θεμελιώσεις, μέ τόμορφο κεφάλι σου τό τάμα δά πλερώσεις. Αρχίζει σύνταχα η δουλιά. Σάν γίγαντοι πιδώνουν πέτρα σέ πέτρα οι μάστοροι και χτίζουν κι ασβεστώνουν. Όμως πάρα πολύ ψηλά οι θράχοι εκεί υψωνόταν, τό ρέμα του Ασπροπόταμου ήτον πολύ βαθύ, κι ούτε θεμέλιο μπόρειε εκεί ποτέ νά στεριωθεί, ό,τ' έχτιζαν ολημερίς τή νύχτα εκρεμνιζόταν. Θλίβει τ' ο νιός.

Η αγάπη του κρυφά τόν συντυχαίνει.

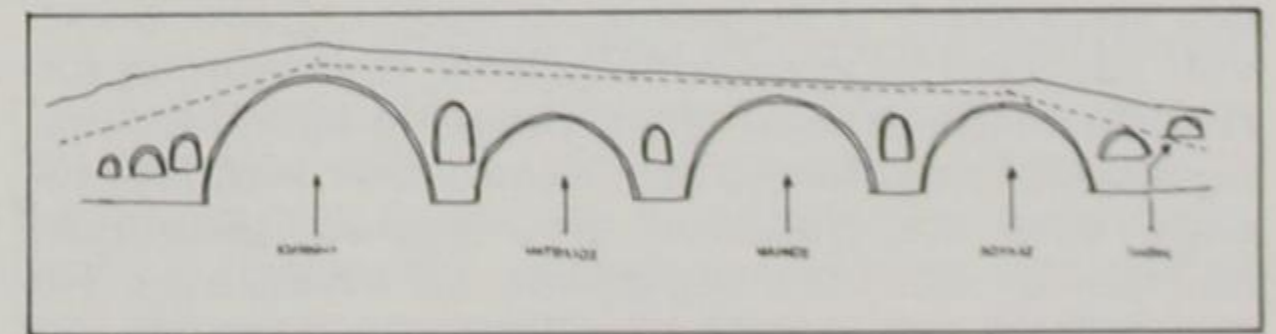
- Χωρίς ελπίδα, αφώτιστοι, δολοί, σκοτεινιασμένοι πέρασαν χρόνοι ολόβολοι και τώρα που σιμώνει νά φέξει η αυγή μας η γλυκειά και οι πίκρες μας, οι πόνοι νά σβήσουν σάν τήν καταχνιά, βογγίς, καλέ μου ακόμα;
- Καυμένη, δέ με κλαίς και ού' τού γάμου μας τό στρώμα τάχα σάν που ονειρεύεται. Είν' τ' ά θουνά ψηλά, τό ρέμα του Ασπρού έφ' τ' ά βαθύ κι ολόγοργο κυλά κι ούτε θεμέλιο στεριώσαν ως σήμερα οι μαστόροι. Ό,τι τή μέρα τίθεται χαλά τή νύχτα, κόρη, κι αν μέσ' στό χρόνο δέν στηθεί ακέριο τό γεφύρι, πάρε μου τό κεφάλι εσύ και σύρ' τό εσύ τού Κύρη, νά πλερώσει τό τάμα του.

Κι' έκλαιε τό παλληκάρι,
έκλαιε σιμά κι η αγάπη του.

Μιά νύχτα μέ φεγγάρι,
τ' αστέρι του μεσονυχτιού τό λαμπερό όταν σκάζει, τό πατρικό τό κάστρο της η κόρη τό απαριάζει και πάει στον Ασπροπόταμο. Κάθεται μέσ' στην άκρη και τ' αφρισμένα του νερά τ' ά ραίνει μέ τό δάκρυ. Νεραΐδες απ' τ' ά κύματα πηδούν χεροπιασμένες και σταινουν τούς πλεχτούς χορούς. Οι οχδιές καμαρωμένες αντιλαλούνε τούς αχούς.

Στ' Άγραφα ασπρογαλιάζει η χαραυγούλα. Ο Αυγερινός, λαμπρός λαμπρός, σταλάζει στό μέτωπό της τόμορφο αχτίδες διαμαντένιες. Τ' άλλα τ' αστέρια αγνίζουνε. Γελούνε σμαραγδένιες γύρω οι κορφές. Οι Σωτικές λυούν τούς πλεχτούς χορούς των και χάνονται στα ρέματα κι οπίσω τούς αχούς των ακόμ' αντιλαλούν οι οχδιές. Απ' όλες μιά μονάχη είδε τήν κόρη οπόκλαιγε και τήν ρωτάει τί νάχει. Τόν μυστικό τόν πόνο της η κόρη φανερώνει.

95. Βλέπε και, Φώτου Γιοφύλλη: Τά Ηπειρωτικά ήδη, έδιμα και τραγούδια, στό «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», 1958, και ανάπτυπον σελ. 13.

96. Σέ μιά απόπειρα δημιουργίας καινούργιου έντεχνου δρύλου, ο Κων/νος Στρατής (Τής Άρτας τό Γεφύρι και η Παρηγορητισσα, 1961) επιζητεί τήν κάθαρη μέ ένα δρασηκευτικό συμβολισμό. Γράφει στη σελ. 95, «... τ' ά 12 τόξα (θεωρεί τέτοια και τίς ψευτοκαμάρες) συμβολίζουν τούς δώδεκα μαθητάς του Σωτήρος Χριστού. Ο αριθμός δώδεκα συμβολίζει τόν 12ον αιώνα, ενώ η συμβολική γραμμή (είναι χαραγμένη πάνω στό γεφύρι και εγγράφονται μέσα της όλα τ' ανοίγματα πλην ενός) παριστά τόν αποσυνάγωγον Ιουδαν. Τά τέσσαρα μεγάλα εν σειρά τόξα, εικονίζουν τούς τέσσαρας Ευαγγελιστάς. Η διαφορά του μεγέθους εκάστου ανοίγματος, συμβολίζει τήν μεταξύ τών μαθητών του Χριστού, υπάρχουσας πνευματικήν διαφοράν. Και τ' ά τέσσαρα ορθοστατικά τόξα, τ' ά λεγόμενα παράθυρα (ψευτοκαμάρες στις βάσεις τών τόξων), εικονίζουν τ' ά δύο ζεύγη τών αδελφών Μαθητών και Αποστόλων: ήτοι τούς Πέτρον και Ανδρέαν και τούς Ιάκωβον και Ιωάννην υιούς Ζεβεδαιου...»

- Βασιλοπούλα, άδικα κλαίς· γεφύρι δέ στεριώνει.
 Ούτε δεμέλιο σταινεται στόν Άσπρο, μά τά μάτια μας,
 κόρη άν δέν έρδει απάρδην σκλάβα μέσ' στά παλάτια μας,
 Είπε κι εχάθηκε κι αυτή στού ποταμού τό κύμα,
 τό κύμα οπόγιν' ύστερα Βασιλοπούλας μνήμα.
 Έδωσε ο ήλιος: Πελεκούν οι μάστοροι και χτίζουν.
 Στεριώνουν τά δεμέλια τους κι απ' τότε δέ βουλίζουν
 στό ρέμα, ουδέ ξεσέρνονται· κι απ' τότε κάθε θράδυ,
 σάν πέρναε τό μεσάνυχτο κι έσφιγγε τό σκοτάδι,
 άκουε ο πρωτομάστορας τραγούδι, γνώριμό του
 νά θγαίνει απ' τά βαθιά νερά, άκουε κι απ' τόν καυμό του
 ξυπνός στην ακροποταμιά ολονυχτίς γυρνούσε.
 Τό μυστικό του τραγουδιού νά μάθει δέν μπορούσε,
 - και τό γεφύρι σταινεται κι αυτός τό καμαρώνει *
 ώσπ' άκουσε οι Σωδιές νά λέν: «Γεφύρι δέ στεριώνει
 ούτε δεμέλιο σταινεται στόν Άσπρο, μά τά μάτια μας,
 κόρη άν δέν έρδει απάρδην σκλάβα μέσ' στά παλάτια μας,
 κι ώσπου μαδεύτηκε ο χαμός της κόρης πέρα ως πέρα.
 Μήνες περνούσε. Η ύστερη του χρόνου φτάνει μέρα,
 κι όσο νά πάρει ο ήσκιος της κι ο ήλιος της νά γείρει
 δεμελιωμένο επρόβαλε κι ακέραιο τό γεφύρι.
 Στόν πικραμένον Βασιλιά, πού μέρα νύχτα κλαίει
 της μοναχής του τόν χαμό, έρχεται ο νιός και λέει:
 - Τόστησα τό γεφύρι μου, ψηλό και στοιχειωμένο,
 και τόμορφο κεφάλι μου δέ δά τό ιδείς κομμένο.
 Διαμάντια, ασήμι, μάλαμα και βιό δέ σου ζητούσα,
 τάμα την κόρη σου ήθελα οπού την αγαπούσα.
 Και τώρα πού τό στέριωσα, δά πάω νά την ευρώ.
 Και πάει και ρίχνεται κι αυτός μέσ' στ' Άσπρου τό νερό».

Εικ. 17.

Χίλιες γίδες σιούτες

Τί συμβαίνει όμως, όταν αντικείμενο της θυσίας δέν είναι πλέον ο άνθρωπος, τό περισσότερο «ευγενικό ζώο» γιά νά χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Πολίτη, αλλά κάτι πού έχει υλική μόνο αξία; Μιά από τις πολλές παραδόσεις πού πλαισιώναν ένα άλλο γεφύρι, αυτό του Κοράκου στόν Αχελώο, μαρτυράει πώς και σ' αυτή την περίπτωση, τό αντάλλαγμα γιά την ποθητή στερέωση, εξακολουθεί νά παραμένει βαρύ γι' αυτόν πού τόλμησε, γιά τόν καθένα πρωτόπορο δημιουργό.

«... μαζεύτηκαν σαρανταπέντε μάστοροι και εξήντα μαστορόπουλα γιά νά τό φτιάσουν. Τρία χρόνια δουλεύαν και στεργιωμό δέν είχε. Έφτιαναν τή μέρα, έπεφτε τή νύχτα. Πουλάκι απ' τή μεσιανή κολώνα τότε έβγαλε ανθρωπινή λαλιά και λέει:

- Τό γεφύρι δέ στεριώνεται, άν στά δεμέλια δέ σφάξετε χίλιες γίδες σιούτες.

Οι μαστόροι πού άκουσαν, ξετέλεσαν την παραγγε-

17. «...τόστησα τό γεφύρι μου, ψηλό και στοιχειωμένο...». Τό γεφύρι του Μανώλη, όπως τό είδε ο λαϊκός ζωγράφος Χρ. Καγκαράς.

λια, και τότε στεργιωσε και τό τελείωσαν⁹⁷...». Οι σιούτες γίδες, αυτές δηλαδή πού δέν έχουν κέρατα, είναι κάτι τό σπάνιο στην περιοχή, και αυτό ακριβώς τό ζώο διαλέχτηκε γιά νά δοθεί η διάσταση του αγώνα, του αντίτιμου πού απαιτούσε ένα τέτοιο έργο.

Της Τρίχας τό γιοφύρι

Αλλά και σ' αυτή τή μεταθανάτια του αγωνία ο απλός άνθρωπος, ένα γεφύρι και τρία ποτάμια δέλησε νά του απειλούν την πορεία προς τή λύτρωση. Πιστεύει μέ φανατισμό πώς... «στόν κάτω κόσμο οι ψυχές πρέπει νά περάσουν από ένα γεφύρι, από τό Τρίχινο γεφύρι. Αυτό είναι φτενό σάν τρίχα, και κουνιέται πολύ. Όποια ψυχή δέν μπορεί νά περάσει πέφτει στό ποτάμι πού τρέχει αποκάτω και χάνεται⁹⁸...».

Τώρα 'ς τόν αποχωρισμό τρεις ποταμούς διαβαίνω,
 ο ένας χωρίζει αντρόγενα, κι ο άλλος χωρίζει αδέλφια,
 κι ο τρίτος φαρμακερός τή μάνν' απ' τά παιδιά της⁹⁹...

Σύμφωνα μέ τόν Κ. Ρωμαίο... «μπορεί νά νοηθούν ή τρία γεφύρια στά τρία αυτά ποτάμια, ή ένα γεφύρι, πού μέ τρεις γυριστές καμάρες του σκεπάζει αλληπάλληλα τά τρία ποτάμια. Τά τρία ποτάμια των νεοελληνικών δοξασιών πού είναι φυσικό μέ τόν καιρό νά περιορίζονται και μόνο σέ ένα, δέν είναι νεώτερη επινόηση, αλλά αποτελούν συνέχεια στις αντίστοιχες δοξασίες των Αρχαίων περί Αχέροντος, Κωκυτού και

97. Δ. Λουκάπουλου: Στά θανά του Καποταντινή, 1935, σελ. 266.

98. Νικ. Πολίτου: Μελέται περί του Βίου και της Γλώσσης του Ελληνικού Λαού, Παραδόσεις Α', Εν Αθήναις 1904, σελ. 612, Νο 983.

99. Νικ. Πολίτου: Εκλογαί από τά τραγούδια του Ελληνικού λαού, Εν Αθήναις 1914, σελ. 219, Νο 208.

18. Αρκάδες, όρθιες δηλαδή πέτρες που χρησίμευαν σαν προστατευτικά πεζούλια των γεφυριών. Στην περιοχή του Ζαγοριού, υπήρξαν στόχος μίας περιέργης «συνήθειας», που φαίνεται να έχει τό ξεκίνημά της στά αρχαία ακόμα χρόνια.

Πυριφλεγέδοντος, τών τριών ποταμών τού αρχαίου Άδη¹⁰⁰...».

Πενήντα μέρες λοιπόν μετά την Ανάσταση, τό Ψυχοσάββατο, περίλυπες οι ψυχές, πέρνουν και πάλι τό δρόμο τής επιστροφής για τόν κάτω κόσμο, για κεί που άκουσαν τό «άρατε πύλας» τού Ιησού και απελευθερώθηκαν. Τώρα που ο Χριστός «ανελήφθη» στους Ουρανούς, πρέπει να ξανακατέβουν με οδηγό τό Χάρο στην αβάσταχτη φυλακή τους. Στο γεφύρι τής Τρίχας δά φτάσουν τήν άλλη μέρα, ανήμερα τής Πεντηκοστής, τήν ώρα ακριβώς που εμείς, οι ζωντανοί συγγενείς τους, δά γονατίζουμε (γι' αυτό και Κυριακή τής Γονατιστής) στις εκκλησίες και δά προσευχόμαστε μαζί με τούς παπάδες. Θα παρακαλούμε να στεριώσει τής Τρίχας τό γεφύρι, να πάψει να τρέμει και να πανικοβάλλει τις ψυχές. Αλλιώς, όσες είναι κολασμένες, δέν δά μπορέσουν να τό περάσουν, δά συνειδητοποιήσουν τις αμαρτίες τους και δά πέσουν στό ποτάμι, στην άβυσσο τής κόλασης¹⁰¹.

Μιά «συνήθεια» στό Ζαγόρι

Θά ήθελα τώρα, να σταματούσαμε για λίγο σε μιά παράξενη συνήθεια, που μέχρι τά τελευταία χρόνια επικρατούσε στα χωριά τού Ζαγοριού, και να προσπαθήσουμε να τή δικαιολογήσουμε. Όποια γυναίκα ατυχώς γεννούσε τό παιδί της πεδαμένο, αφού κατέβαινε στό πιό κοντινό ποτάμι, έσπρωχνε μέσα στά νερά από τήν κορυφή τής καμάρας κάποιου γεφυριού, μιά ή περισσότερες αρκάδες του, όρθιες δηλαδή πέτρες που ασφάλιζαν τά χείλη - άκρα. Ήσαν τέτοιες οι συνέπειες τούτης τής περιέργης πράξης - η αιτία της φαίνεται να χάθηκε μέσα στό πέρασμα τού χρόνου - ώστε στά 1938 χρειάστηκε να αφαιρεθούν οι λίγες αρκάδες που είχαν απομείνει στό γεφύρι τού Μίσιου και να αντικατασταθούν με πεζούλια. Προσωπικά πιστεύω, πώς η εξήγηση πρέπει να αναζητηθεί στους αρχαίους ακόμα χρόνους, τότε που τά ποτάμια λατρεύονταν σαν θεοί τής αφθονίας και ευγονίας. Τι πιό φυσικό από τή λύπη μιάς γυναίκας που μόλις τήν τελευταία στιγμή αποτυχαίνει να γίνει μητέρα! Όμως πάντα πίσω από κάθε μεγάλη λύπη, ενδόμυχα, φωλιάζει και ένα ακαδόριστο μίσος που ψάχνει να βρεί τόν «φταιχτη». Στη συγκεκριμένη περίπτωση, από μιά λανθάνουσα στό υποσυνείδητο διαί-

σθηση, φαίνεται να εντοπίζεται ο παλιός προσιάτης, ο ποταμός. Κι ακολουθεί η εκδίκηση πετροβολώντας τον.

Τέτοιες περιπτώσεις αντίδρασης, υπήρξαν αρκετές στη λαϊκή συμπεριφορά. Άς θυμηθούμε τή μάνα τού παλιού κλέφτη - αγωνιστή στό γνωστό δημοτικό τραγούδι...

Τού Κίτσου η μάνα κάθονταν στην άκρη στό ποτάμι
με τό ποτάμι μάλωνε και τό πετροβολούσε...

Άκόμη, σ' ένα διήγημα τού Διονύση Μιτάκη, που όπως με διαβεβαίωσε ο ίδιος στηρίζεται σε πραγματικό περιστατικό, διαβάζουμε: «... κείνο τόν καιρό στό κοντινό χωριό Κατοχή στεριώθηκε απέδαντη γέφυρα. Ο κυρ Γεράσιμος πήγε να τή δει και τή διαμάσει. Σε μιά στιγμή τόν βλέπουν να πετροβολά τό ποτάμι, όχι από τήν άκρη, ... μά απ' τή μέση, πάνω από τή γέφυρα, κεί περίπου που έπνιξε τούς εφτά (συγγενείς του) και να φωνάζει με όλη τή δύναμη τής ψυχής του:

- Να ουρέ, να, να, νααα. Και άδειασε με μανία όλες τις πέτρες τού σακκουλιού¹⁰²...».

Τό ότι και η γυναίκα τού Ζαγοριού διαλέγει ένα γεφύρι για να «τιμωρήσει» τό ποτάμι, δέν είναι κάτι τό τυχαίο. Από τή μιά μεριά και πραχτικά προσφέρεται για κάτι τέτοιο (άνετη δέση, απαιτούμενο υλικό), αλλά κι απ' τήν άλλη, πρόκειται ακριβώς για τήν κατασκευή που στη λαϊκή αντίληψη ταπεινώσε τόν ατίτασο ποταμό ζεύγοντάς τον.

Εικ. 18.

Τό γεφύρι στό δημοτικό τραγούδι

Για τό πώς είδε ο άνθρωπος τής εποχής τό γεφύρι, αλλά κυρίως πώς τό «χρησιμοποίησε», μπορεί τέλος να μάς μιλήσει ειλικρινά κι ο λαϊκός τραγουδιστής, που άς σημειωθεί εναισθητοποιήθηκε υπέρμετρα από τήν τόσο περιπετειώδη κατασκευή. Ψάχνοντας ειδικά τό ηπειρώτικο τραγούδι, αναγκάζεσαι συχνά να «διαβείς» κάποιο μοναχικό πετρογέφυρο, πότε «συμμετέχοντας» στό ψίκι ενός γάμου (γαμήλια πομ-

100. Κ. Ρωμαίου: Τό Γεφύρι τής Άρτας, στό «Αρχείο Θρακικού Θησαυρού», τόμ. 17, 1952, σελ. 329.

101. Περισσότερα για τό Ψυχοσάββατο και τή Κυριακή τής Πεντηκοστής ή Γονατιστής, βλέπε, Κ. Ρωμαίου: Κοντά στις Ρίζες, Αθήνα 1980, σελ. 97, Νο 15 (Τού Ρουσαλιού τό Σάββατο).

102. Διον. Μιτάκη: Διηγήματα, Τό άχτι τού Κυρ-Γεράσιμου, 1980, σελ. 83.

19. Πρωτομάστορας σε παλιά λιθογραφία. Υπήρξε το τραγικό πρόσωπο στην πλοκή του μύθου της θυσιασμένης γυναίκας στο γεφύρι της Άρτας. Τελικά αναδείχτηκε σύμβολο της ανθρώπινης πάλης με τη φύση, της κάθε επίτονης, γενικά, προσπάθειας για εξέλιξη.

πή) και τότε «πολεμώντας» συντροφιά με μιά ομάδα κλέφτες...

Εφές προφές επέρασα Ταρτάνας τό γιοφύρι
κι ακούονταν ο πόλεμος τό κλέφτικο ντουφέκι¹⁰³...

Ηρωϊκές στιγμές και κατορθώματα βρίσκουν άξιο φόντο τή φιγούρα ενός επιβλητικού γεφυριού. Αμίλητο, σοβαρό για τούς πολλούς, φορτίζει ακόμα πιό πολύ τήν ένταση κάποιου περιστατικού.

Όταν τό τραγούδι αναφέρεται σέ συγκεκριμένο γεφύρι, πού τό κατανομάζει, συγκεκριμένη είναι και η περιγραφόμενη σκηνή...

Εφές προφές τόν είδαμε στού 'Ραΐκου τό γιοφύρι,
τούς βράχους εκουρμέκιαζε τούς βράχους κουρμεκιάζει,
τούς πήρε πέντε πρόβατα, πέντε καλά κριάργια¹⁰⁴...

Η σέ κάποιο άλλο...

Τρία πουλάκια κάθονταν στής 'Αρτας τό γιοφύρι
τόνα τηράει τά Γιάννινα, τ' άλλο κατά τού Πέτα,
τό τρίτο τό μικρότερο, μυρμιολογάει και λέει¹⁰⁵...

Πιό ενδιαφέρουσες όμως είναι οι περιπτώσεις πού η αναφορά είναι αφηρημένη, δηλαδή δέν κατονομάζεται τό γεφύρι. Τότε έχουμε έκφραση συναισθημάτων. Έτσι ο ερωτευμένος τό χρησιμοποιεί για νά αποδείξει τό μέγεθος τής αγάπης του...

... νά γένω γή νά μέ πατής γιοφύρι νά περάσης,
νά γένω κι' ασήμοκουπα νά πίνης τό κρασάκι¹⁰⁶...

Ο μετανοιωμένος κλέφτης, σέ μιά κρίση συνείδησης, αναγνωρίζοντας τήν αξία ενός τέτοιου έργου, εξομολογείται με λύπη...

ο κόσμος φκιάνουν εκκλησιαίς, φκιάνουν και μοναστήρια,
φκιάνουν και πετρογιόφυρα για νά περνάη ο κόσμος,
κι' εγώ καλό δέν έκαμα χόρι' από κακωσύναις¹⁰⁷...

Γιά τόν ξενητεμένο, ταυτίζεται με τήν έννοια τού κινδύνου τήν ώρα τής επιστροφής. Τό βλέπουμε και στη σκέψη πού οδήγησε τή γυναίκα τού πρωτομάστορα στην αναίρεση τής κατάρας τής (... κι έχω αδερφό 'ς τήν ξενητειά, μη λάχει και περάσει). Στην παρακάτω όμως περίπτωση, παίρνει μορφή δελεαστικής προσφοράς, μάλλον πρόταση απελπισίας, αφού από τόν πικρό χωρισμό προτιμώτερο νά πάνε και οι δυό στην ξενητειά...

Αυτού πού πάς, λεβέντη μου, πάρε κ' εμέ κοντά σου,
νά μαγειρεύω νά δειπνείς, νά στρώνω νά κοιμάσαι,
νά γένω γής νά μέ πατάς γιοφύρι νά διαβαίνεις¹⁰⁸...

Τέλος, πολλές φορές, γίνεται τό πιό παραστατικό μέσο προκειμένου νά χρωματιστεί πειστικά η ένταση τού πόνου...

Μιά κόρη πικροτραγουδάει απάνου 'ς τό γεφύρι
και τό γεφύρι ερράγισε και τό ποτάμι εστάδη,
και τό στοιχειό τού ποταμού κι' αυτό 'ς τήν άκρη εβγήκε¹⁰⁹...

Σημερινός «αντίχτυπος»

Η ατμόσφαιρα τού παλιού γεφυριού, φορτισμένη με τό δρώλο τής δυσιασμένης γυναίκας τού Πρωτομάστορα, ήταν αδύνατο νά μήν έχει «αντίχτυπο» και στους σημερινούς έντεχνους δημιουργούς. Συμμερίζονται τό βαδύτερο νόημα - πού παρά τήν απόσταση εξακολουθεί νά λειτουργεί - τό επεξεργάζονται και τό επιστρέφουν φιλτραρισμένο μέσα από τή δική τους ευαισθησία. Μόνιμο βέβαια φόντο-σκηνικό, άσχετα άν ομολογιέται ή όχι, αποτελεί τό γεφύρι τής 'Αρτας, σύμβολο πιά κάθε πρωτοποριακής προσπάδειας, κάθε επίμονου αγώνα.

«Είναι τό πιό τραγουδημένο ελληνικό μνημείο...» διαπιστώνει ο Γιάννης Τσουτσίνος¹¹⁰. «Γράφτηκαν γι' αυτό έξι θεατρικά έργα από κορυφαίους λογοτέχνες μας (Καζαντζάκης, Βουτιερίδης, Βρεττάκος, Θεοτοκάς, Παντελής, Χόρν, Σπυρ. Λάμπρος) από τά οποία τά πιό πολλά παίχτηκαν απ' τής Εθνικές μας σκηνές. Τού Καζαντζάκη μάλιστα μελοποιήθηκε από τόν μεγάλο μας Καλομοίρη. Είναι ο γνωστός «Πρωτομάστορας». Ο Σαμοήλης σύνδεσε λαϊκή όπερα με δέμα τό Γιοφύρι. Δεκάδες άλλοι λογοτέχνες ασχολήθηκαν μαζί του σέ άρθρα και μελέτες τους. Ακόμα και κλασικό Εικονογραφημένο έγινε ο δρώλος του...».

Θά σταδούμε μόνο σέ δυό αποσπάσματα από αντίστοιχα θεατρικά έργα. Στόν «Πρωτομάστορα» του ο Νίκος Καζαντζάκης, υποψιάζει τον θεατή από τήν αρχή¹¹¹...

103. Π. Αραβαντινού: Συλλογή Δημωδών Ασμάτων τής Ηπείρου, Εν Αθήναις 1880, σελ. 48.

104. Πρόκειται για τόν περιθώτο κλέφτη Γιάννη Ζαρνικιώτη. Γ. Χρ. Χασιώτου: Συλλογή τών κατά τήν 'Ηπειρον Δημοτικών Ασμάτων, Εν Αθήναις 1866, σελ. 110.

105. Τραγούδι απόηχος τής μάχης τού Πέτα. Και αυτό από τήν προηγούμενη συλλογή (Χασιώτου) σελ. 127.

106. Από τή συλλογή Χασιώτου, σελ. 155.

107. Περιέχεται στο βιβλίο τού Π. Αραβαντινού, σελ. 115.

108. Αραβαντινός... σελ. 202.

109. Αραβαντινός... σελ. 286.

110. Γιάννη Τσουτσίνου: Τό χιλιοτραγουδημένο Γιοφύρι πού κινδυνεύει, στήν εφ. «Ταχυδρόμος τής Ημέρας» ('Αρτας), φ. 453 7/9/83.

111. Νίκου Καζαντζάκη (Πέτρος Ψηλορείτης): Ο Πρωτομάστορας, 1910 σελ. 7.

.....
Ο ΓΕΡΟΣ - Τι φωνάζετε; Τι φωνάζετε; Τρεις φορές ως τώρα οι προφητείες της Μάνας αληθείες ξαστερώσανε! Και τώρα πάλι, πριν νά βραδιάσει, δά φουσκώσει ο ποταμός και δά σπάσει τούς φράχτες και δά ρήξει κάτω τό χαλινάρι αυτό τής σκλαβιάς, πού ο Άρχοντας τόσον καιρό πεισιμώνεται νά του βάλει και δά πνίξει τά παιδιά μας και τά πρόβατά μας και δά σαπίσει τά σπαρτά.

Ο ΧΟΡΟΣ - Ω! μὴν τό λές! Ω! μὴν τό λές! Φοβούμαι!

ΤΡΕΙΣ ΚΟΠΕΛΕΣ - [Ορμούνε μέσα στη σκηνή τρέμοντας, ξεφρενιασμένες από τό φόβο τους. Κ' οι τρεις κρατούνε τήν καρδιά τους έντρομες και σιγολένε] Θεέ μου! Θεέ μου!

ΟΛΟΙ - [τίς περικυκλώνουν] - Τι τρέχει; Τι πάδατε; Ποιός σάς κυνηγά;

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΚΟΠΕΛΕΣ - Εκείνος! Εκείνος!

ΟΛΟΙ - Ποιός Εκείνος; Ποιός; [Άξαφνα εννοούν κι αποτραβιούνται έντρομοι] Ωωω!

ΟΙ ΤΡΕΙΣ - Ο γέρο Ποταμός!

Η ΠΡΩΤΗ - Ακούτε τον πώς φοβερίζει και βουά;

ΟΛΟΙ - Ναι, ναι... Θεριό σά νάναι και πιάστηκε και μουγγρίζει.

Η ΔΕΥΤΕΡΗ - Τώρα πού περνούσαμε, σκύψαμε από τό γιοφύρι νά τότε δούμε...

Η ΤΡΙΤΗ - Θεέ μου! Ακόμα τρέμοννε τά φύλλα τής καρδιάς μου!

Η ΠΡΩΤΗ - Φούσκωνε ξαγριεμένος και πάλευε μέ τό γιοφύρι και τού δάγκωνε λυσσασμένος τά πελέκια κι άφριζε κι αγκομαχούσε...

Η ΔΕΥΤΕΡΗ - Κι ως νά μάς εδει αποπάνω του, αναστέναξε βαθιά και λυπητερά, σά βόδι πού σφάζουνε.

ΟΛΟΙ - Ωωω!

Η ΠΡΩΤΗ - Κ' οι γύφτοι γελούσανε. Και δίπλα τους η Μάνα δάσεται και κλαίει και καταριέται τόν Αίτιο!

Ο ΓΕΡΟΣ [κουνεί θλιβερά τό κεφάλι του και λέει] - Είμαι μέρος εγώ, κ' είδανε πολλά τά μάτια μου! Ά! αίμα δέλει ο ποταμός νά γαληνέψει και νά μάς λυπηθεί!

ΟΛΟΙ - Αίμα;! [Όλοι ανατριχιάζουν από τόν τρόμο].

Ο ΓΕΡΟΣ - Πεινά! Δέν τόν ακούτε πώς μουγκρίζει σά λιμασμένο θεριό; Κορμί ανδρώπου μάς ζητά, δέν τόν ακούτε;!

.....
Από τό «ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ» τού Γιώργου Θεοτοκά, πού στέκεται πιό κοντά στό μύθο, άς παρακολουθήσουμε τή φοβερή στιγμή τού «χτισίματος»¹¹²...

.....
ΜΑΣΤΟΡΟΙ: Τό μυστήρι! Τόν ασθέστη! Τόν πηλό! Εμπρός! Μιά και καλή! Όξω φτώχεια! Μέσ στα όλα! Εμπρός! Σία κι αράξαμε! Έλα και ξεμπερδεύουμε! Στην ευχή τού Θεού! Εμπρός! Τι νά σου κάμω, γυναίκα ερημοσκότεινη; Ποιός νά σέ σώσει από τήν άραχλη τή μοίρα σου; Δέ φταίει κανείς, χαντακωμένη ψυχή! Εμπρός! Άντε νά τελειώνουμε! Νά λευτερωθούμε! Άντε νά σωθούμε! Εμπρός! Νά λύσουμε τά μάγια! Νά πνίξουμε τή βασκανιά! Νά ξαναγίνουμε άνθρωποι! Εμπρός! Τόν πηλό! Τόν ασθέστη! Τό μυστήρι!

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΦΥΛΑΚΑΣ: Γιατί, μωρέ γιατί; Γιατί, μωρέ παιδιά; Γιατί, μωρέ τό κάματε, αδέρφια μου, παιδιά τού Θεού; Γιατί; Γιατί; Γιατί; ΠΡΩΤΟΜΑΣΤΟΡΑΣ: (τρέχει εδώ κι εκεί και δίνει δάρρος). Εμπρός! Εμπρός! Δουλειά! Λευτεριά! Εμπρός! Άλλη μιά! Βαράτε δυνατά! Κλείστε την γερά! Μή σάς ξεγλιστρήσει, προσέχετε καλά! Εμπρός, καλοτεχνίτες μου και καλοδουλεντάρηδες, δεξιοί και προκομμένοι

μου, λεβέντες χρυσοχέρηδες! Για τήν τρανή μας τή δουλειά! Για τήν καλή μας λευτεριά! Βαστάτε! Χτυπάτε! Αέρα και τό πήραμε τό κάστρο τού Σατανά, τ' άτιμο τό Γεφύρι, τό μπαμπέσικο! Εμπρός η πεζούρα μου, τ' αλάνια μου, οι μοσχομάγκες μου! Άλλη μιά σπρωξιά! Άλλη μιά κοπανιά!

.....
Τελειώνοντας κάπου εδώ τό σύγχρονο «αντίτυπο» τού γεφυριού και τού μύθου του, δέν δά πρέπει νά παραλείψουμε νά επισημάνουμε, πώς πέρα από τήν «εκμετάλλευσή» του σάν πηγή έμνευσης από τόν έντεχνο δημιουργό, οι προσπάθειες ερμηνείας αυτής τής ίδιας τής θρυλικής «θυσίας» δέν σταμάτησαν ποτέ. Παρατηρήθηκε μάλιστα τό αξιοπεριεργο φαινόμενο, κάθε μιά φορά, η «εξήγηση» νά ανασύρεται μέσα από τόν προβληματισμό τής εποχής της. Έτσι δικαιολογείται και η ιδεολογική διάσταση πού ο μύθος φαίνεται νά κερδίζει τελευταία.

«... η διαλεκτική σκέψη εφαρμόζονταν μέ τό ένστικτο πολύ πριν διατυπωθεί η θεωρία της...» υποστηρίζει ο Νίκος Ρίγγας¹¹³, «... τό «ολημερίς τό χτίζανε, τό βράσιν γκρεμιζόταν» δέν εκφράζει τήν απελπισία, τήν καταστροφή, τήν ηττοπάθεια, τήν απογοήτευση. Αντίθετα, συμβολίζει τήν πίστη, τή δέληση, τόν ακατάπαυστο αγώνα, τήν ελπίδα για τήν δημιουργία, τήν εξέλιξη, τήν «ανύψωση» τού ανδρώπου, τήν αιώνια πρόσ τά μπροστά πορεία. Όταν πρωτομάστορας (ο οδηγητής) «σπέρνει» τή ζωντανή γυναίκα του στα δέμελα τής «ψηλής» καμάρας δέν τό κάνει για νά εκπληρώσει τήν «δοξασία» και στη συνέχεια νά στήσει τό Γιοφύρι και νά κομπάσει για τό κατόρθωμά του, τό κάνει για νά ριζοβολήσουν από κεί οι ιδέες τής κατάργησης των συνόρων, τής αδελφοσύνης, τής δικαιοσύνης και τής Ειρήνης ανάμεσα σ' αυτούς πού κατοικούσαν στις δυό μεριές και τούς χώριζε τό ποτάμι πού δημιουργούσε και τήν ανισότητα των αγαθών. Αυτές τίς ιδέες συμβολίζει τό γιοφύρι και γι' αυτές τίς ιδέες διδάσκει τήν πίστη και τή δέληση για τό χτίσιμο τής «ψηλής» καμάρας απ' όπου δά περάσει ο «παντοτεινός» ανδρώπος...».

112. Γιώργου Θεοτοκά: Τό Γεφύρι τής Άρτας, στόν τόμ. «Θέατρο» 1944, σελ. 95.

113. Νίκου Ρίγγα: Τό Γιοφύρι και τά μάτια σας, στήν εφ. «Ταχυδρόμος τής Ημέρας» (Άρτας), φ. 463, 21/9/83.

Μέρος Δ΄

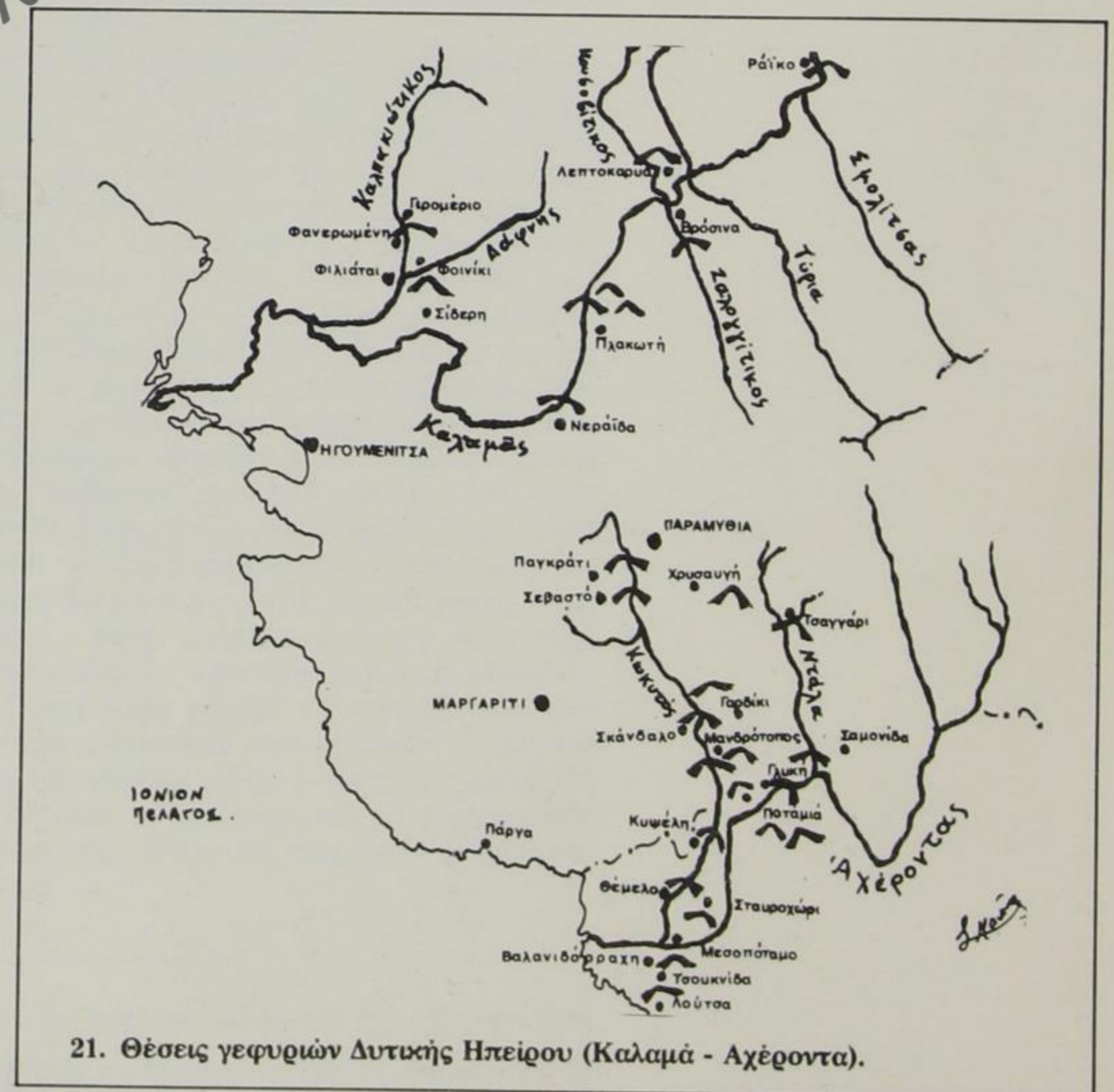
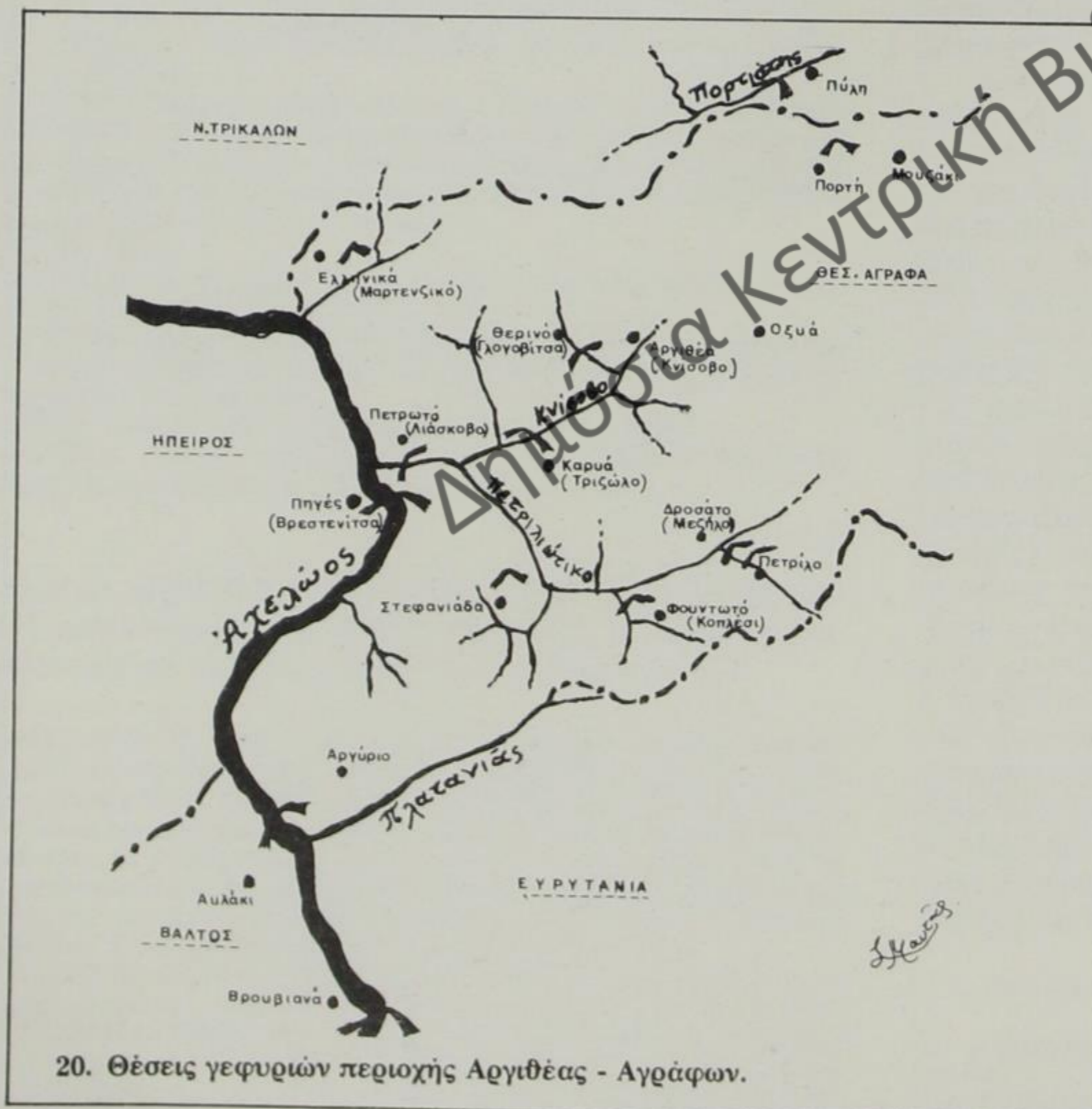
ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ
ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΓΕΦΥΡΙΩΝ

*... ο κόσμος φκιάνουν εκκλησιαίς, φκιάνουν
και μοναστήρια
φκιάνουν και πετρογιόφυρα για να περνάη
ο κόσμος...*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

Τὰ περισσότερα γεφύρια πού συχνά συναντάει κανείς σήμερα ταξιδεύοντας τήν Ἠπειρο, ἔχουν χτιστεί στή διάρκεια τῶν δύο προηγούμενων αἰώνων, τότε πού ἡ αἰσθησις τῆς απομόνωσης παραέγινε ασφυκτική γιά τὰ ορεινά κυρίως χωριά. Σιγά-σιγά, οἱ πρόχειρες καί επικύνδινες ξυλοδεσιές μπόρεσαν νά αντικατασταθοῦν χάρη στίς θυσίες καί τίς στερήσεις τῶν ἰδίων τῶν χωρικών, ἀλλά καί τίς δωρεές πλούσιων ἀρχόντων ἢ πετυχημένων στίς παραδουνάβιες χώρες μεταναστών. Μὴν ξεχνάμε ἀλλωστε, πῶς ἡ δημιουργία ἐλληνικοῦ κράτους στό νότο, μέ τόν ἐνδουσιασμό πού ξεσήκωσε, ἐνόησε παρόμοιες κοινωφελείς πράξεις καί τόνωσε ἀφάνταστα τίς ἀκόμα κατεχόμενες ἀπό τόν Τούρκο ἐλληνικές κοινότητες. Ὅχι

ἀδίκαι, ἡ ἐννοια τοῦ ἐθνικοῦ ευεργέτη ἔφτασε πολλές φορές νά ταυτιστεῖ μέ κείνη τοῦ Ἠπειρώτη πατριώτη. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, πέτρινα πολύ παλιά γεφύρια, φτάσαν μέχρι τίς μέρες μας ελάχιστα. Τέτοιου εἶδους κατασκευές, ἀν καί αρκετές δά ἐξαφάνησε ὁ χρόνος, πρέπει νά ἦσαν γιά κείνη τήν ἐποχή κάτι τό πολύ σπάνιο. Θά στήνονταν σέ σημαντικά περάσματα καί μόνο ὅταν ὁ ποταμός πού τά διέκοπτε ἦταν μέγας καί επικίνδυνος. Σάν παραδείγματα μπορούμε νά θυμηθοῦμε τὰ γεφύρια τῆς **Πόρτας** καί τοῦ **Κοράκου** χτισμένα ἀπό τόν 16ο κιόλας αἰῶνα γιά νά ἐνώσουν τή Θεσσαλία μέ τήν Ἠπειρο, τό γεφύρι τοῦ **Λυκόστομου** ἀπό τό 1550 γιά νά ἀποφεύγονται τὰ ἐλή τῆς γιαννιώτικης λίμνης, τό καλούμενο «**Μεσογέφυρα**» σύνδε-

A/A	ΓΕΦΥΡΙ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
1.	Γεφ. τής Τατάρνας, στη πηγή Μαρδάχα του Αχελώου. Μονότοξο. Σήμερα σκεπασμένο από τη τεχνητή λίμνη των Κρεμαστών	-	-	-
2.	Γεφ. του Μανώλη, στον Αγραφιώτη ποταμό λίγο πριν πέσει στον Αχελώο. Ευρυτανία. Μονότοξο. Σήμερα σκεπασμένο από τη λίμνη των Κρεμαστών.	1659	Πρωτομάστορας Μανώλης κατά την παράδοση	-
3.	Γεφ. του Παληαντώνη ή Κοπλεσίου, κοντά στο χωριό Φουνωτό (Κοπλέσι), μονότοξο, στο Πετριλιώτικο ποτάμι. Άγραφα.	-	-	-
4.	Γεφ. του Τυρολόγου, κοντά στο Πετρίλο των Αγράφων. Μονότοξο.	-	-	-
5.	Γεφ. Καρακονησίου ή Μορτενζικού, κοντά στο χωριό Ελληνικά Αγράφων. Μονότοξο στο Κοθονάτικο ποτάμι (πολυνερίτη).	1241	-	-
6.	Γεφ. τής Γλογοβίτσας, κοντά στο χωριό Γλογοβίτσα (Θερινό) Αγράφων. Μονότοξο.	13-14 αιων.	-	-
7.	Γεφ. τής Τέμπλας, ή των Βρουβιανών, ή του Στράτου, στην περιοχή του Βάλτου. Μονότοξο στον Αχελώο.	1915	Νικ. Στράτος	-
8.	Γεφ. του Αυλακιού, ή Τριχιές, κοντά στο Αργύρι Αγράφων. Μονότοξο στον Αχελώο.	1915	Νικ. Στράτος	-
9.	Γεφ. του Τριζώλου, στο χωριό Τριζώλο (Καρυά) Αγράφων. Μονότοξο στο Τριζωλιώτικο ποτάμι.	13ος αι.	-	-
10.	Γεφ. Στεφανιώτικο, στη Στεφανιάδα Αγράφων. Μονότοξο στο Πετριλιώτικο - Λιασκοβίτικο ποτάμι.	-	-	-
11.	Γεφ. του Μεζήλο, κοντά στο Μεζήλο (Δροσάτο) Αγράφων. Μονότοξο στο Πετριλιώτικο - Λιασκοβίτικο ποτάμι.	-	-	-
12.	Παλιοκαμάρα, στη θέση Τόσκας Πορτής Μουζακιού Αργιθέας. Μονότοξο στον Μηλιούρη (Πάμισος) ποταμό.	1514-1520	Μητροπολίτης Βησσαριώνας	-
13.	Γεφ. Λιασκοβίτικο (καμάρα) στο χωριό Λιάσκοβο (Πετρωτό), θέση Πούπιτη, στα Άγραφα. Μονότοξο.	-	-	-
14.	Γεφ. τής Βέργας, στην Αιτωλοακαρνανία, μονότοξο στον Λαχό ή Ψάκο, παραπόταμο του Αχελώου.	-	-	-
15.	Γεφ. του Κοράκου, στο χωριό Πηγές (Βροστενίτσα) Άρτας. Μονότοξο στον Αχελώο. Ανατινάχτηκε το 1949.	1515	Μητροπολίτης Βησσαριώνας	-
16.	Κουτσοκάμαρο, πιο πάνω από το προηγούμενο, στον Αχελώο.	-	-	-
17.	Γεφ. τής Άρτας. Τετράτοξο στον Άραχθο ποταμό	3ος π.Χ. αιών	-	-
18.	Γεφυρόπουλο, κοντά στο ομώνυμο λουτρό.	17ος αι.	Πλούσιος Τούρκος	-
19.	Γεφ. στη θέση «Αραψύπητα», κοντά στο χωριό Στρογγύλη Άρτας. Μονότοξο.	-	-	-
20.	Γεφ. κοντά στο χωριό Πέτρα Άρτας. Καταστραμένο.	-	-	-
21.	Γεφ. στη θέση «Κοτσιλοχώρι», ανάμεσα στα παλιά χωριά Ιμάμ Τσούς και Ουρμπά, στον Άραχθο. Καταστραμένο.	-	-	-
22.	Γεφ. τής Δέσης, κοντά στα Θεοδώριανα Τζουμέρκα	-	-	-
23.	Γεφ. τής Πάσαινας, ανάμεσα στα χωριά Παντάνασσα και Φιλιπιάδες, στο Λούρο ποταμό. Έπεσε το 1860.	τέλη 16ου αι.	Η σύζυγος κάποιου διοικητού.	-
24.	Γεφ. ανάμεσα στα χωριά Καρβασαράς, Κάμπος, Χαλκιάδες, και Ελευθεροχώρι, στο Λούρο ποταμό.	-	Ο ηγούμενος της μονής του Προφήτη Ηλίου Διονύσιος από το Ελευθεροχώρι.	640 οθωμ. λίρες
	Αποπεράτωσε:	1867	Ιερόθεος Μπαϊκάς από την Άρτα.	360 οθωμ. λίρες

Εικ. 20.

A/A	ΓΕΦΥΡΙ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
25.	Γεφ. τής Πλάκας, στον ομώνυμο συνοικισμό κάτω από τα Άγναντα Τζουμέρκων. Μονότοξο στον Άραχθο.	1866	Γ. Λούλης, Άν. Λύτρας, κάτοικοι των γύρω χωριών	170.000 γρόσια
26.	Γεφ. στο συνοικισμό «Χριστός», στο Μελισσουργιώτικο ποτάμι που πέφτει στον Άραχθο.	-	-	-
27.	Γεφ. Ραφτάνη, κοντά στο προηγούμενο στον Άραχθο.	-	-	-
28.	Γεφ. έξω από το χωριό Πράμαντα στα Τζουμέρκα.	1851	Αθανάσιος Ρήγκας	-
29.	Γεφ. άλλο, πάλι στο χωριό Πράμαντα	1851	Αθανάσιος Ρήγκας	-
30.	Γεφ. στο χωριό Καλαρρύτες πάνω από τα Τζουμέρκα	1802	Στέργιος Παράσχου	-
31.	Γεφ. Χρούσης, στη χαράδρα Καλαρρυτών - Συρράκου.	-	-	-
32.	Γεφ. Κωλέττη, στη χαράδρα Καλαρρυτών - Συρράκου.	-	-	-
33.	Γεφ. του Δαμίρη, στη χαράδρα Συρράκου - Καλαρρυτών.	-	-	-
34.	Γεφ. Τουρτούρη, στη χαράδρα Συρράκου - Καλαρρυτών.	-	-	-
35.	Γεφ. του Πάδη, ανατολικά του χωριού Φορτώσι, στον Άραχθο. Καταστραμένο σήμερα.	1875	-	-
36.	Γεφ. κοντά στα Θεοδώριανα Τζουμέρκων, στον ποταμό Άσπρη Γκούρα. Μονότοξο.	-	-	-
37.	Γεφ. τής Πολιτσάς, κάτω από το χωριό Αμπελοχώρι, στον Άραχθο. Μονότοξο.	-	-	-
38.	Γεφ. του Παπαστάθη, κάτω από το χωριό Κράφη, πίσω από το βουνό Δρίσκο. Τετράτοξο στον Άραχθο.	1746	Ηγούμενος τής Μονής 350 βενέτικα φλουριά Βίλζης Αγάπιος από το Μαρσούκι, και τα γύρω χωριά.	-
39.	Γεφ. στην ίδια περίπου παραπάνω περιοχή, θέση Αρμπορέσι και Τσιάλη.	1760	Ηγούμενος τής μονής Κιμίνης Καλλίνικος, από τους Καλαρρύτες.	-
40.	Γεφ. Πατριάρχη, κάτω από το χωριό Γότιστα, στον Άραχθο.	1568	Πατριάρχης Ιωάσαφ από την Κράφη.	2000 άσπρα
41.	Γεφ. Μπαλντούμας, ή τής Κυράς, κοντά στο χωριό Μπαλντούμα, στον Άραχθο. Μισοκαταστραμένο.	1762	Η μητέρα του Καλιό - Πασιά	-
42.	Γεφ. κοντά στο χωριό Σλούπα	-	-	-
	Επισκεύασε:	1874	Ι.Ζ. Λούλης	17.000 γρόσια
43.	Γεφ. του Στάνου, κοντά στο Μέτσοβο φεύγοντας για τα Τρικάλα, στο Μετσοβίτικο ποτάμι.	1707	Γιάννης Στάνος που εμπορευόταν στη Βενετία	-
44.	Γεφ. κοντά στο Μέτσοβο φεύγοντας για τα Γιάννενα, στο Μετσοβίτικο ποτάμι.	1707	Γιάννης Στάνος	-
45.	Γεφ. τής Πόρτας, ή Βησσαριώνα, ή Πορταϊκού, στο χωριό Πύλη Τρικάλων	1519	Μητροπολίτης Βησσαριώνας	-
46.	Γεφ. κάτω από το χωριό Παγκράτι τής Παραμυθιάς, θέση Κονοπίτσα.	1730	Κάποιος τούρκος ονόματι Μουσταφάς	-
47.	Γεφ. του Λυκόστομου, έξω από τα Γιάννενα προς τους Αμπελόκηπους. Καταστραμένο σήμερα.	1550	Λουτφί Πασιάς, τοπάρχης στα Γιάννενα.	-
	Επισκεύασαν:	1643	Τζελάπ Πασιάς	-
		1861	Γιώργος Μπίκας από το Τσεπέλοβο.	477.000 γρόσια
48.	Γεφ. τής Λαγκάτσας, στην ομώνυμη θέση έξω από τα Γιάννενα.	1863	Αγγελική Παπάζογλου	13.600 γρόσια
49.	Γεφ. πέρα από τη Βελλά, στον ποταμό Καλαμά.	1817	Αλή-Πασσάς	3.000 γρόσια

A/A	ΓΕΦΥΡΙ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
50.	Γεφ. τής Γλυκής, κοντά στο Παλιοχώρι, στον Αχέροντα. Γκρεμίστηκε στους Σουλιώτικους αγώνες. Θεσπρωτία.	-	-	-
51.	Γεφ. τής Νεραΐδας, στον Καλαμά. Σήμερα καταστραμένο. Θεσπρωτία	1620	-	-
52.	Γεφ. τής Παλιοσδίνας, στον Καλαμά. Καταστραμένο. Θεσπρωτία.	1625	-	-
53.	Γεφ. τής Παλιοσδίνας (δεύτερο).	-	-	-
54.	Γεφ. τής Παλιοσδίνας (τρίτο).	-	-	-
55.	Γεφ. του Σεβαστού, στον παλιόμυλο τής Ντράσσας, στον Κοκυτό ποταμό. Γκρεμίστηκε. Θεσπρωτία.	-	-	-
56.	Γεφ. τής Χρυσσαλής, στο χωριό τής Βέλλενης, κοντά στη παλιά εκκλησιά «Χάλασμα». Θεσπρωτία.	-	-	-
57.	Γεφ. του Σκανδάλου, στον Κοκυτό ποταμό. Θεσπρωτία.	-	-	-
58.	Γεφ. του Μανδρότοπου, μέσα στο ομώνυμο χωριό. Θεσπρωτία.	-	-	-
59.	Γεφ. του Μανδρότοπου, έξω από το χωριό στον Κοκυτό ποταμό. Θεσπρωτία.	-	-	-
60.	Γεφ. του Βαθύλακκου, στον κάμπο τής Γκρόπας του Γαρδικιού. Θεσπρωτία.	-	-	-
61.	Γεφ. τής Ποταμιάς στο ομώνυμο χωριό. Θεσπρωτία.	-	-	-
62.	Γεφ. Ποταμιάς - Ασπρόμυλου, ανάμεσα στα δυό χωριά. Θεσπρωτία	-	-	-
63.	Γεφ. του Ντάλα, ή Σαμονίδας, στη συνοχή Αχέροντα με το Τσαγγαριώτικο παραπόταμο. Θεσπρωτία.	-	-	-
64.	Γεφ. του Τσαγγαριού (Θεογέφυρο). Φυσικό γεφύρι σε λαγκάδια δια νοτιοανατολικά του χωριού. Θεσπρωτία.	-	-	-
65.	Γεφ. τής Κυφέλης, κοντά στο ομώνυμο χωριό Θεσπρωτίας.	-	-	-
66.	Γεφ. του Σταυροχωριού, κοντά στο ομώνυμο χωριό Θεσπρωτίας	-	-	-
67.	Γεφ. Βαλανιδόραχου, στο διερχόμενο επί τήν Αχερουσία λίμνη (βάλτο Μπούντας) αυλάκι, κοντά στο ομώνυμο χωριό. Σήμερα γκρεμισμένο	-	-	-
68.	Γεφ. Τσουκνίδας - Λούτσας, ανάμεσα στα δυό χωριά τής Θεσπρωτίας θέση «Άγιοι Απόστολοι».	-	-	-
69.	Γεφ. του Θέμελου, ανάμεσα στο ομώνυμο χωριό τής Θεσπρωτίας και στο συνοικισμό Τσεφλίκα, επί του Κοκυτού.	-	-	-
70.	Γεφ. Βρουσίνας, στο Ζαλογγιτικό παραπόταμο του Καλαμά.	-	Μονή Μακραλέξη	-
71.	Γεφ. τής Βιφβίτσας, κάτω από το βουνό Κλιάδι, θέση «Λιούκου». Θεσπρωτία.	-	-	-
72.	Γεφ. κοντά στους Φυλάτες, θέση Κεφαλή	1868	-	700 γρόσια
73.	Γεφ. κάτω από το χωριό Λεπτοκαρυά Κουρέντων, στον Καλαμά.	1870	Σπύρος Δάσκος από το Κοκκινόχωμα	650 γρόσια
74.	Γεφ. ανάμεσα στα χωριά Σίδερη και Φοινίκη, στο Καλπακιώτικο ποτάμι.	-	Νικ. Μπινάκης από Σίδερη.	30.000 γρόσια (μαζί με τα δυό επόμενα)
75.	Γεφ. ανάμεσα Γερομέρι και Φανερωμένη, στο Καλπακιώτικο. Έπεσε το 1868.	-	Νικ. Μπινάκης από Σίδερη.	-

Εικ. 21.

A/A	ΓΕΦΥΡΙ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
76.	Γεφ. ανάμεσα Φιλιάτες και Καλτάκι	-	Νικ. Μπινάκης από Σίδεση.	-
77.	Γεφ. τού Ράϊκου, ανάμεσα στα χωριά Ράϊκο και Μπουρδάρη, στον Καλαμά.	-	-	-
78.	Γεφ. κοντά στα Γρεβενά, θέση Σούμπινο, στον Αλιάκμονα.	1690	Μαχμούτ Πασιάς	-
79.	Γεφ. κοντά στα Γρεβενά, κάτω από το χωριό Κηπουριό, στον ποταμό Βενέτικο.	-	Μουσταφά Αγάς από το Αργυρόκαστρο. (Σπανός)	50.000 γρόσια
80.	Γεφ. στα Γρεβενά.	-	Κουρμπέτας από την Αίγυπτο	-
81.	Γεφ. κοντά στο χωριό Κοσμάτι των Γρεβενών.	-	Αζίς Αγάς	-
82.	Γεφ. στη θέση Λειβαδάκια. Ζαγόρι.	1820	Θόδωρος Μπαζάκας από τη Βίτσα	-
83.	Γεφ. τού Μίσιου, ανάμεσα Βίτσα και Κουκούλι, δίτοξο στο Βίκο. Κεντρικό Ζαγόρι.	1748	Αλέξιος Μίσιος από το Μονοδέντρο.	-
84.	Γεφ. τού Εβραίου, κάτω από το Δίλοφο (Σωποτσέλι), δίτοξο στον Ευροπόταμο. Κεντρικό Ζαγόρι.	1806	Σολομών Μαρσίλης από τα Γιάννενα.	-
85.	Γεφ. τού Νούτσου ή Κόκκορου, ανάμεσα Κήπους (Μπάγια), Κουκούλι και Δίλοφο. Μονότοξο στο Βίκο. Κεντρικό Ζαγόρι. Επισκεύασαν:	1750 - 1910 1960	Νούτσος Κοντοδήμος από το Βραδέτο. Αλέξης Νούτσος από το Καπέσοβο. Γρ. Κόκκορος και τα γύρω χωριά. « Ένωση Ζαγορισίων Αθηνών».	- - - -
86.	Γεφ. τού Καλόγερου (Καλογερικό) ή τού Πλακίδα, κοντά στους Κήπους, τρίτοξο στο Βίκο, Κεντρικό Ζαγόρι. Επισκεύασε:	1814 1865	Ηγούμενος Μονής Προφήτου Ηλιού Βίτσας, Σεραφείμ. Αλέξης Πλακίδας από το 400 καισαρ. φλουριά Κουκούλι.	20.000 γρόσια
87.	Γεφ. ανάμεσα Κήπους και Κουκούλι, στη θέση Κουσιάργια. Κεντρ. Ζαγόρι.	1764	Νούτσος Κοντοδήμος	-
88.	Γεφ. τού Κοντοδήμου ή Λαζαριδη, κοντά στους Κήπους, θέση Καντήλα, μονότοξο στο Βίκο. Κεντρ. Ζαγόρι.	1753	Τόλης Κοντοδήμος από το Βραδέτο.	-
89.	Γεφ. τού Πιτσώνη, κοντά στους Κήπους, θέση Ριζιανά. Μονότοξο στο Μπαγιώτικο ποτάμι. Κεντρ. Ζαγόρι.	1830	Θόδωρος Πετσιώνης από το Δίλοφο.	-
90.	Γεφ. πέρα από τους Κήπους, προς τα Γιάννενα, στο ρέμα τού Ντόμπρου. Κεντρ. Ζαγόρι. Επισκεύασε:	1849 -	Γ.Κ. Μπεζεργιάνος από τους Κήπους. Χρ. Καλλιδης	4000 γρόσια μαζί με το επόμενο. -
91.	Γεφ. πέρα από τους Κήπους, προς τα Γιάννενα, στο ρέμα τού Ντόμπρου. Κεντρ. Ζαγόρι.	-	Γ.Κ. Μπεζεργιάνος από τους Κήπους.	-
92.	Γεφ. πέρα από τους Κήπους, θέση Ριζιανά. Κεντρικό Ζαγόρι. Χάλασε στη Κατοχή.	1809	Χατζηναστασιού από τους Νεγάδες	-
93.	Γεφ. στην ίδια περίπτωση θέση με το προηγούμενο.	1780	Χατζηδούκα από τους Νεγάδες.	-
94.	Γεφ. βορειοδυτικά των Ριζιανών. Κεντρ. Ζαγόρι. Επισκεύασαν:	- 1875	- Αγγ. Τσιολάκη και Ελένη Βαρνάβα από τους Νεγάδες.	- 3000 γρόσια
95.	Γεφ. στους Φραγκάδες, στη θέση «Βασιλή Τόλη», κοντά στο παρεκκλήσι τού Αγίου Χριστόφορου. Μονότοξο. Κεντρικό Ζαγόρι.	1848	Βασιλης Τόλης Βελέντζας από τους Φραγκάδες.	3000 γρόσια

Α/Α	ΓΕΦΥΡΙ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
96.	Γεφ. στους Φραγκάδες, στη θέση «Μύλος», δίτοξο. Κεντρικό Ζαγόρι.	1818	Θόδωρος Πετσιώνης από το Δίλοφο.	1200 βενέτικα φλουριά.
97.	Γεφ. στους Φραγκάδες, στη θέση «Ρουστάρα», μονότοξο. Κεντρικό Ζαγόρι.	1868	Χρ. Ζηκομάρης	3000 γρόσια.
98.	Γεφ. τού Χάτσιου ή Γάτσιου, κάτω από το Τσεπέλοβο προς τους Κήπους, μονότοξο. Κεντρικό Ζαγόρι.	1804	Λάμπρος Χάτσιος από το Τσεπέλοβο.	-
99.	Γεφ. ανάμεσα Τσεπέλοβο και Σκαμνέλι, στη θέση Ρεσενίτσα. Κεντρ. Ζαγόρι.	1820	Γάτσιος από το Τσεπέλοβο.	-
100.	Γεφ. στο Τσεπέλοβο. Κεντρικό Ζαγόρι.	1770	Οικονόμος	-
101.	Γεφ. έξω από το Τσεπέλοβο. Κεντρικό Ζαγόρι. Σήμερα καταστραμμένο.	1800	Οικογ. τής Κοβάτσαινας	5000 γρόσια
102.	Γεφ. στα στενά τού Τσεπέλοβου, ονομαζόμενο «Παλιογέφυρο» Κεντρ. Ζαγόρι.	-	Γιώργος Παρτάλης	-
103.	Γεφ. τού Μύλου έξω από τους Κήπους, δίτοξο στο Μπαγιώτικο ποτάμι. Κεντρικό Ζαγόρι.	1748	-	-
104.	Γεφ. ανάμεσα Σκαμνέλι και Νεγάδες, θέση «Τσιουγκάρι». Κεντρικό Ζαγόρι.	1850	Δημήτρης Κολώνιας από το Σκαμνέλι.	5000 γρόσια
105.	Γεφ. κοντά στους Νεγάδες, θέση «Αμπέλια». Κεντρικό Ζαγόρι.	1800	Κ. Βαρζώκας	-
106.	Γεφ. κοντά στους Νεγάδες, θέση «Κήποι». Κεντρικό Ζαγόρι.	1861	Στέφ. Κόκοις	10.000 γρόσια
107.	Γεφ. κοντά στο Σκαμνέλι, ανάμεσα στους βράχους Κοζιακός και Μπόκοβο. Κεντρικό Ζαγόρι.	-	Κηρύκος	-
108.	Γεφ. κοντά στο Σκαμνέλι, θέση «Βακαρέτοι». Κεντρικό Ζαγόρι.	1803	Ακριβώ Δ. Πρασίνου από το Τσεπέλοβο.	-
109.	Γεφ. τής Παναγιάς, στο Σκαμνέλι. Κεντρικό Ζαγόρι.	1808	Γιώργ. Παρτάλης	-
110.	Γεφ. στο Σκαμνέλι, κοντά στο σπίτι τού Δ. Σαϊτσή. Κεντρ. Ζαγόρι.	1812	Αλέξης Νούτσος	-
	Επισκεύασε:	-	Κυργιάκης από τους Φραγκάδες.	-
111.	Γεφ. ανάμεσα στο Σκαμνέλι και Νεγάδες, θέση «Ρεσιανίτσα». Κεντρικό Ζαγόρι.	1809	Ελένη Κολώνια	5000 γρόσια
112.	Γεφ. ανάμεσα Βίτσα και Άγιος Δημόδενά, θέση «Καταβόθρα». Κεντρ. Ζαγόρι.	1816	Χρ. Μαρίνος από Καπέσοβο.	-
	Επισκεύασε:	1858	Χατζη-Καλλίνκος	-
113.	Γεφ. στη Δόλιανη. Ανατολ. Ζαγόρι.	-	Αδάμ Δ. Γκίθας	-
114.	Γεφ. στη Δόλιανη. Ανατολ. Ζαγόρι.	-	Φύλπ. Ι. Εξάρχου	-
115.	Γεφ. στη Δόλιανη. Ανατολ. Ζαγόρι.	-	Ιωαν. Φ. Μπόρογλου	-
116.	Γεφ. στη Δόλιανη. Ανατολ. Ζαγόρι.	-	Χατζής Γ. Γκολγκάνης	-
117.	Γεφ. ανάμεσα Καλωτά και Καμινιά. Κεντρικό Ζαγόρι.	1800	Γεροδόσης	500 γρόσια
118.	Γεφ. κοντά στον Καλωτά. Κεντρ. Ζαγόρι.	1812	Ιερέυς Νίκ. Χατζημάκννου	500 γρόσια
119.	Γεφ. κοντά στο Μπούλτσι.	-	Δημήτρ. Ξυρός	1000 γρόσια
120.	Γεφ. στο Δραγάρι, πίσω προς τη Δόλιανη. Ανατολικό Ζαγόρι.	1853	Δημήτρης Μέγγλας	3000 γρόσια
121.	Γεφ. ανάμεσα Δραγάρι και Φλαμπουράρι. Ανατολικό Ζαγόρι.	1828	Αθαν. Μέγγλας από το Δραγάρι.	3000 γρόσια
122.	Γεφ. στη θέση «Κολαντιρούσια», Ανατολικό Ζαγόρι.	1867	Δ. Στέλιος από το Τσεπέλοβο.	3500 γρόσια

Α/Α	ΓΕΦΥΡΙ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
123.	Γεφ. τής Τσίπιανης, κοντά στο Τρίστενο. Ανατολ. Ζαγόρι.	1875	Αναστ. Πασπαλιάρης από το Δριστένικο και η κοινότητα Γρεβενήτι.	1040 οθωμανικές λίρες
124.	Γεφ. κοντά στο χωριό Λιάπη. Ανατολικό Ζαγόρι.	-	Κάποια παπαδιά.	-
125.	Γεφ. του Καμπέραγα, κοντά στο χωριό Μηλιωτάδες. Ανατολικό Ζαγόρι.	-	Καμπέρ Αγάς από τα Γιάννενα.	-
126.	Γεφ. τής Βωβούσας, στο ομώνυμο χωριό, μονότοξο στόν Αώο. Ανατολικό Ζαγόρι.	1748	Αλέξιος Μίσιος	-
127.	Γεφ. βορειοανατολικά του Δρεστενίκου. Ανατολικό Ζαγόρι.	1834	Γ. Γκαραγκούνης	-
128.	Γεφ. νοτιοδυτικά του Δρεστενίκου. Ανατολικό Ζαγόρι.	1845	Ι. Χατζής από το Γρεβενήτι.	-
129.	Γεφ. ανάμεσα Δρεστενικό και Λιάπη. Ανατολικό Ζαγόρι.	1856	Α. Γκαραγκούνης	30.000 λίρες οθωμανικές
130.	Γεφ. ανάμεσα Τσερνέσι και Φλαμπουράρι. Ανατολικό Ζαγόρι.	1808	Πέτρος Μιχαήλ	-
131.	Γεφ. ανάμεσα στο Πάπιγκο και το Βιτσικό. Δυτικό Ζαγόρι.	1817	Κάτοικοι του Πάπιγκου	-
132.	Γεφ. κοντά στη μονή τής Σπηλιώτισσας στην Αρτσιστα (Αρίστη). Δυτ. Ζαγόρι.	1873	Κάτοικοι τής Αρίστης και του Πάπιγκου.	21.450 γρόσια
133.	Γεφ. στο χωριό Μεσοβούνι. Δυτ. Ζαγόρι.	1873	Το μοναστήρι Σπηλιώτισσας τής Αρίστης.	1.200 γρόσια
134.	Γεφ. του Λάκκου, ανάμεσα στο μικρό και το μεγάλο Πάπιγκο. Δυτικό Ζαγόρι.	1854	Αναστάσης Λώλης	-
135.	Γεφ. Αγίου, στο Γορμό ποταμό, κοντά στη λίμνη τής Ζαράβινας. Ανατινάχτηκε το 1940.	μετά το 1823	-	-
136.	Γεφ. τής Αρίστης κοντά στα σημερινά Κτίσματα, στα ελληνοαλβανικά σύνορα επί παραπόταμου του Δρίνου. Ανατινάχτηκε το 1940.	-	-	-
137.	Γεφ. τής Κλειδονιάβιστας, ή Γλιτονιάβιστας, ή Βοϊδομάτη, κοντά στο χωριό Κλειδωνιά τής Κόνιτσας.	1853	Μπαλκίτζ Χανούμ του Μαλήκ Πασσά.	37.000 γρόσια
138.	Γεφ. τής Κόνιτσας, μονότοξο στόν Αώο.	1870	Κάτοικοι τής Κόνιτσας και άλλοι.	120.000 γρόσια.
139.	Γεφ. τής Κόνιτσας στο Βρυσχώρι τής Κόνιτσας.	-	-	-
140.	Γεφ. κοντά στα χωριά Αλεποχώρι και Γορίτσα Κόνιτσας στόν Αώο.	-	-	-
141.	Γεφ. στη Σταρίτσιανη Κόνιτσας, θέση «Μαυρόπετρα».	1853	Βασιλική Κυριακούλη και άλλοι.	60.000 γρόσια.
142.	Γεφ. στη Σταρίτσιανη Κόνιτσας, θέση «Σελιό».	1853	Δημ. Καφές Σπυρ. Ξεινός Βασ. Κουτσιούκης κ.λ.π.	1362 γρόσια 1090 γρόσια 1365 γρόσια
143.	Γεφ. στους Χιονιάδες Κόνιτσας, θέση «Παρασπόρι».	-	Δημήτρης Παπαϊωάννου	15 οθωμ. λίρες
144.	Γεφ. κοντά στη Στράτσιανη Κόνιτσας.	1872	Οι κάτοικοι του χωριού	-
145.	Γεφ. στους αμπελώνες τής Βούρμπιανης Κόνιτσας.	1872	Ι. Τζουμπάνης	40 οθωμ. λίρες
146.	Γεφ. στο χωριό Πηγή (Πεκλάρι) Κόνιτσας	-	Γ. Καραγιάννης	-
147.	Γεφ. τής Τοπόλιτσας, στη θέση «Μπούση» έξω από την Κόνιτσα.	1906	Γ. Καραγιάννης	-
148.	Γεφ. τής Ζέρμας ή Κάντσικου, στο Σαραντάπορο, δίτοξο, ανάμεσα στα ομώνυμα χωριά, σήμερα Δροσοπηγή και Πλαγιά Κόνιτσας.	-	-	-

Εικ. 22.

Α/Α	ΓΕΦΥΡΙ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
149.	Γεφ. στο Αηδονοχώρι (Οστανίτσα), στα ελληνοαλβανικά σύνορα, στον Αώο, ονομαζόμενο και «Μεσογέφυρα». Ανατινάχτηκε το 1940. Επισκεύασαν:	673 - 1914	Αυτοκράτορας Κων/νος ο Πωγωνάτος κατά την παράδοση. Αλή-Πασσιάς Ελληνικό κράτος	- - -
150.	Γεφ. της Μπέρετζανης στην Καλόβρουση (Προβίτσκα) στα ελληνοαλβανικά σύνορα, μονότοξο, στο Σαραντάπορο. Ανατινάχτηκε το 1940.	-	-	-
151.	Γεφ. στη Μολυβδοσκέπαστη, στο ρέμα Αγίου Γεωργίου, μονότοξο.	1808	Κάτοικοι της Κοινότητας	-
152.	Γεφ. του Μπουραζάνι, στον κάμπο του Βασιλικού, στον Αώο.	-	-	-
153.	Γεφ. του Petranit (Πέτρας ή Πέτραϊνας) στη συμβολή του Αώου και της Λανγκαρίτσας, τρίτοξο, καταστραμμένη σήμερα, κοντά στην Πρεμετή Αλβανίας.	-	-	-
154.	Γεφ. του Badëlonjës (Μπανταλιόνι), κοντά στο ομώνυμο χωριό της Πρεμετής, μονότοξο, στον Αώο. Αλβανία.	-	-	-
155.	Γεφ. του Katiut, στον ποταμό Λανγκαρίτσα, λίγο πριν πέσει ο τελευταίος στον Αώο, μονότοξο. Αλβανία.	18ος αιών	-	-
156.	Γεφ. της Βήνjë (Μπέντζια) στην είσοδο του ομώνυμου χωριού της Πρεμετής, μονότοξο. Αλβανία.	17ος αιών	-	-
157.	Γεφ. της Πρεμετής, μονότοξο, στον Αώο. Αλβανία.	-	Μία οθωμανίδα από το Λιμπόχοβο.	-
158.	Γεφ. της Πρεμετής (δεύτερο) στον Αώο. Αλβανία.	-	-	-
159.	Γεφ. του Muço-Huses, τρία χιλιόμετρα από την Κλεισούρα, στα λεγόμενα Τέμπη της Βορείου Ηπείρου, τρίτοξο στον Αώο, καταστραμμένο σήμερα. Αλβανία.	18ος αιών	Μυço Hysoja	-
160.	Γεφ. του Limarit, στο ομώνυμο χωριό, κοντά στην Κλεισούρα, μονότοξο στον ποταμό Ζαγκορίτσε. Αλβανία.	-	-	-
161.	Γεφ. του Kollorcës (Καλορτζής) κοντά στο ομώνυμο χωριό του Αργυρόκαστρου, πεντάτοξο. Αλβανία.	1827	Χατιτζιέ, μητέρα του Ταχίρ Μπέυ από το Αργυρόκαστρο και άλλοι.	-
162.	Γεφ. του Glinës, ανάμεσα στα χωριά Grapsh (Γράψη) και Επισκοπή, τετράτοξο στο Δρίνο (εδώ Ξεριάς). Αλβανία.	-	-	-
163.	Γεφ. της Suhës (Σούχας), ανάμεσα στο ομώνυμο χωριό και το Λιμπόχοβο. Λέγεται και γεφ. της «Κυράς», ενώ γεφυρώνει με 5 τόξα τον ποταμό της Σούχας. Αλβανία.	1808	Χαϊνίτσα, αδελφή του Αλή - Πασσά.	-
164.	Γεφ. του Haskonë (Χάσκοβο) στην είσοδο του ομώνυμου χωριού, δίτοξο. Αλβανία.	-	-	-
165.	Γεφ. της Γουραντζής, πάνω από το Αργυρόκαστρο, στο μικρό Δρίνο. Αλβανία.	1843	Μουσταφά Τζανέτης	40.000 γρόσια
166.	Γεφ. Ούρε βγέτερ (παλιά γέφυρα), στο Αργυρόκαστρο. Αλβανία. Επισκεύασαν:	1750 1835 1880	Αληζότ Πασάς από το Αργυρόκαστρο. Αϊσέ, απόγονη του Αληζότ Χρηστ. Ζωγράφος	- - 65.000 γρόσια
167.	Γεφ. ανάμεσα στα χωριά Άνω Λάμποβο και Σέλτσα. Αλβανία.	1856	Βίτος Μπίρου Ζωγράφος	7.000 γρόσια
168.	Γεφ. κάτω από το χωριό Κεστοράτι. Αλβανία.	-	Βίτος Μπίρου Ζωγράφος	3.000 γρόσια
169.	Γεφ. στον υδρόμυλο, κοντά στο Κεστοράτι. Έχει καταστραφεί. Αλβανία.	1849	Παρασκευή Αλεξίου	-

A/A	ΓΕΦΥΡΙ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
170.	Γεφ. του Αλή-Πασσά, κοντά στο Αργυρόκαστρο, μονότοξο. Αλβανία.	-	Αλή-Πασσάς	-
171.	Γεφ. του Karcales (Άγιου Νικόλα), κοντά στο Αργυρόκαστρο. Αλβανία.	-	-	-
172.	Γεφ. του Subashit (Σούμπαση), ανάμεσα στα χωριά Λέκλα και Λεκντούσι, κοντά στο Τεπελένι, πάνω στο Δρίνο. Αλβανία.	-	-	-
173.	Γεφ. του Çines, ανάμεσα στο Δέλβινο και τη θάλασσα, στον ποταμό Καλάσι. Αλβανία.	-	-	-
174.	Γεφ. του Tatzatit (Τατσάτι), κοντά στο ομώνυμο χωριό, Β.Δ. του Δέλβινου, στον Καλάσι, μονότοξο. Αλβανία.	-	-	-
175.	Γεφ. Jesir στο Tatzat, διακόσια μέτρα χαμηλότερα από το προηγούμενο. Αλβανία.	-	-	-
176.	Γεφ. Jesir στο χωριό Kalase, μονότοξο. Αλβανία.	-	-	-
177.	Γεφ. του Baburait, μονότοξο κοντά στο Δέλβινο.	-	-	-
178.	Γεφ. του Gurtë στο Καλασέ, μονότοξο, Β.Δ. του Δέλβινου, Αλβανία.	-	-	-
179.	Γεφ. του Kaçarellor (μεγάλο) ανάμεσα στα χωριά Χλωμό και Σοπικό, ανατολικά του Λιμπόχοβου. Δίτοξο. Αλβανία.	-	-	-
180.	Γεφ. του Kaçarellor (μικρό) κοντά στο προηγούμενο επίσης δίτοξο. Αλβανία.	-	-	-
181.	Γεφ. του Çiminxhit, μονότοξο στο ποτάμι του Σοπικού. Αλβανία.	-	-	-
182.	Γεφ. του Paspalit, στην είσοδο της περιοχής του Παγωνίου, πάνω στον ποταμό της Σούχας. Αλβανία.	-	-	-
183.	Γεφ. του Hoshtevës, δυτικά της Πρεμετής στον ποταμό Ζαγκόρι. Αλβανία.	-	-	-
184.	Γεφ. του Nivanit, κοντά στο ομώνυμο χωριό, ανάμεσα Αργυρόκαστρο - Πρεμετή, δίτοξο στον ποταμό Ζαγκόρι. Αλβανία.	-	-	-
185.	Γεφ. του Μπερατιού, στην ομώνυμη πόλη, στον Άψο ποταμό. Αλβανία.	1776	Αχμέτ Κούρτ Πασσιάς	-
186.	Γεφ. στο χωριό Κούτζι, βόρεια του Μπερατιού. Έπεσε το 1870. Αλβανία.	1777	Αχμέτ Κούρτ Πασσιάς	-
187.	Γεφ. ανάμεσα στα χωριά Φιέρι και Σκόζα, στον ποταμό Γιαννίτσα. Αλβανία.	-	-	-
188.	Γεφ. βορειοδυτικά του Μπερατιού. Αλβανία.	1556	Διοικητής της πόλης Βελεγράδων.	-
189.	Γεφ. του Χασάνμπεη, κοντά στο χωριό Μορόβα, βορειοδυτικά του Μπερατιού, στον Άψο ποταμό. Αλβανία.	-	Χασάν Μπέης	-
190.	Γεφ. του Δούπα κοντά στην Κορυτσά. Αλβανία.	-	-	-
191.	Γεφ. του Κούρτ-Πασσιά, κοντά στο Ελμπασάν, 12 τοξο στον ποταμό Σκούμτη. Αλβανία.	1778	Αχμέτ Κούρτ Πασσιάς	-

Εικ. 23.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Μέρος Ε΄

ΟΠΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

(ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ).

... βάνει τόν ήλιο κούτελο και τό φεγγάρ ' αστήδι
και τού κοράκου τό φτερό βάνει καμαροφρύδι,
τήν άμμο τήν αμέτρητη βάνει μαργαριτάρια,
τά χοχλαδάκια τού γιάλου τσικίνια στό λαιμόν του...

Σέ τούτο τό Μέρος, καθαρά φωτογραφικό, παρουσιάζονται - βασικά μέ φωτογραφίες, αλλά και μέ γκραβούρες, λαϊκούς πίνακες (σέ πρώτη δημοσίευση) και σχέδια - τά 31 γεφύρια πού ξεχωρίσαμε σάν τά πιό σημαντικά τού Ηπειρώτικου χώρου και γνωρίσαμε αναλυτικά στό Β΄ ΜΕΡΟΣ. Προηγούνται ένας χάρτης και ένας Πίνακας, μέ τούς οποίους καθορίζεται η ακριβής θέση και η ταυτότητα τών εικονιζομένων γεφυριών. Ας σημειωθεί ακόμη, πώς κάθε γεφύρι, προσπαθήσαμε νά τό «δούμε» από διάφορες οπτικές γωνίες, προκειμένου νά σχηματιστεί ολοκληρωμένη εικόνα τής μορφής του αλλά και τού περιβάλλοντος χώρου.

Όλες οι έγχρώμες διαφάνειες έχουν «τραβηχτεί» από τόν συγγραφέα, πού έκανε και τά σχέδια τού «Παλιόγεφυρου» και τής «Μεσογέφυρας». Οι ασπρόμαυρες φωτογραφίες, κατά κανόνα παλιές και σπάνιες, προέρχονται από τούς Σπύρο Μελετζή, Βασίλη Γκανιάτσα, Νικ. Μέξη, Απόστ. Βερτόδουλο, Τάκη Γλούπα, Β.Ν. Τασιά, περιοδ. «Στερεοελλαδική Εστία», «Αρχαιολ. Δελτίο», και NDERMARRJA E PËRHAPJES LIBRIT - TIRANË.

ΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΤΕΡΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ*

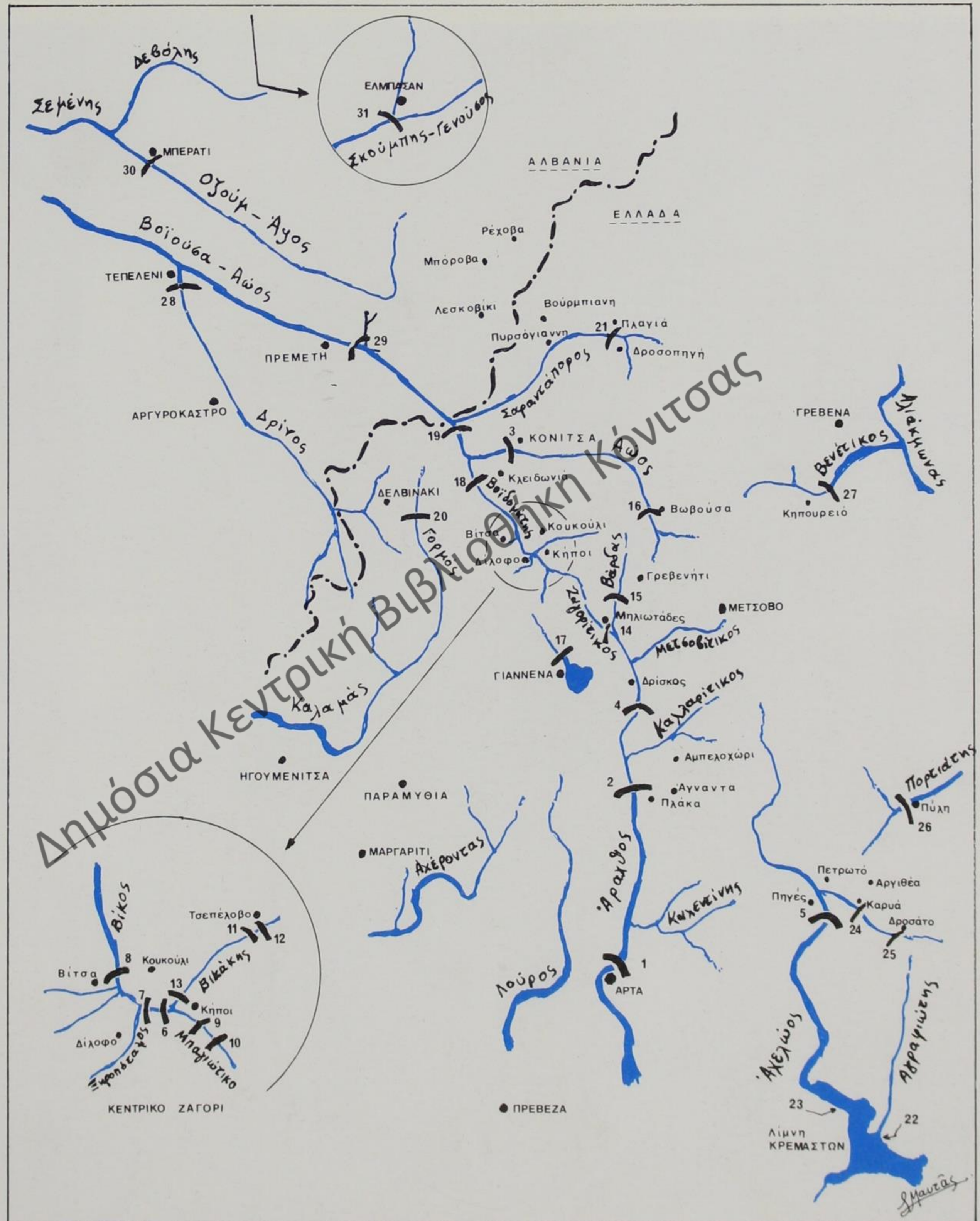
A/A	ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΓΕΦΥΡΙΟΥ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΠΟΤΑΜΙ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΜΟΡΦΗ **	ΧΟΡΗΓΟΣ	ΚΟΣΤΟΣ	ΝΟ ΕΙΚΟΝΩΝ
1.	Της Άρτας	Έξω από την Άρτα.	Άραχθος	3ος π.Χ. αιών	4τοξο			26, 27, 28, 29, 30, 31
2.	Της Πλάκας	Κάτω από τα Άγναντα. Τζουμέρκα.	Άραχθος	1866	Μονότοξο	Ι. Λούλης, Α. Λύτρας... και άλλοι πολλοί.	170.000 γρόσια	32, 33, 34
3.	Της Κόνιτσας	Έξω από την Κόνιτσα	Αώος	1870	Μονότοξο	Ι. Λούλης, Αγ. Πατάζογλου... όλοι οι κάτοικοι Κόνιτσας	120.000 γρόσια	35, 36, 37, 38
4.	Τού Παπαστάθη	Ανατολικά από τα Γιάννενα, πίσω από το Δρίσκο.	Άραχθος	1746	4 τοξο	Ηγούμενος Αγάπιος και τα γύρω χωριά.	350 βενετ. φλουριά	39, 40
5.	Τού Κοράκου	Ανατολικά της Άρτας, κάτω από τις Πηγές. Ανατινάχτηκε.	Αχελώος	1515	Μονότοξο	Μητροπ. Βησσαρίωνας		41, 42, 43
6.	Καλογερικό ή του Πλακίδα	Ανάμεσα Κουκούλι, Δίλοφο και Κήπους. Κεντρικό Ζαγόρι	Βίκος	1814	3τοξο	Ηγούμενος Σεραφείμ.	20.000 γρόσια	44, 45
7.	Τού Νούτσου ή Κόσκορου	Ανάμεσα Κουκούλι, Δίλοφο και Κήπους. Κεντρικό Ζαγόρι	Βίκος	1750	Μονότοξο	Νούτσος Κοντοδήμος		46, 47
8.	Τού Μίσιου	Ανάμεσα Κουκούλι και Βίτσα Κεντρικό Ζαγόρι.	Βίκος	1748	2τοξο	Αλέξιος Μίσιος		48, 49
9.	Τού Μύλου	Κάτω από τους Κήπους. Κεντρικό Ζαγόρι.	Μπαγιώτικο	1748	2τοξο			50
10.	Τού Πιτσώνη	Κοντά στους Κήπους. Θέση Ριζιανά. Κεντρικό Ζαγόρι.	Μπαγιώτικο	1830	Μονότοξο	Θοδ. Πετσιώνης		51, 52
11.	Παλιογέφυρο	Κάτω από το Τσεπέλοβο. Θέση Στενά. Κεντρικό Ζαγόρι	Πάνω Βίκος ή Βικάκης		Μονότοξο			53
12.	Τού Χάτσιου	Κάτω από το Τσεπέλοβο. Κεντρικό Ζαγόρι.	Πάνω Βίκος ή Βικάκης	1804	Μονότοξο	Λάμπρος Χάτσιος		54
13.	Τού Κοντοδήμου ή Λαζαρίδη.	Ανάμεσα Κουκούλι και Κήπους. Θέση Καντήλα. Κεντρικό Ζαγόρι.	Πάνω Βίκος ή Βικάκης	1753	Μονότοξο	Τόλης Κοντοδήμος		55, 56
14.	Τού Καμπέραγα	Στη συμβολή Βάρδα και Ζαγορίτικου. Ανατολικό Ζαγόρι.	Ζαγορίτικο		Μονότοξο	Καμπέρα-Αγίας		57
15.	Της Τσίπιανης	Κοντά στο χωριό Μηλωτάδες. Ανατολικό Ζαγόρι.	Βάρδας	1875	Μονότοξο	Αν. Πασπαλιάρης και το χωριό Γρεβενήτι	1.040 τούρκ. λίρες	58, 59, 60
16.	Της Βωβούσας	Πάνω στη Πίνδο, μέσα στο ομώνυμο χωριό. Ανατολικό Ζαγόρι.	Αώος	1748	Μονότοξο	Αλέξιος Μίσιος		61, 62
17.	Τού Λυκόστομου	Έξω από τα Γιάννενα, βόρεια της λίμνης. Δεν υπάρχει πιά.	Στην εκροή της λίμνης	1550		Λουφτή-Πασσάς		-
18.	Της Κλειδονιάβιτσας ή του Βοϊδομάτη	Στο τέλος του Βίκου, κοντά στο χωριό Κλειδωνιά Κόνιτσας.	Βοϊδομάτης	1853	Μονότοξο	Μπαλκίτς Χανούμ του Μαλίκ-Πασσά	37.000 γρόσια	63, 64, 65
19.	Μεσογέφυρα	Στά ελληνοαλβανικά σύνορα κοντά στην Κόνιτσα. Ανατινάχτηκε	Αώος	673	3τοξο	Αυτοκρ. Κων/νος Παυγονάτος		66
20.	Τών Αγίων (Στους Αγιούς)	Κοντά στο Δελβινάκι. Ανατινάχτηκε.	Γορμός	α' ήμισυ 19ου αιών.	4τοξο			67
21.	Της Ζέρμας ή του Κάντακου	Ανάμεσα Πλαγιά και Προσπηγή Β.Α. της Κόνιτσας	Σαραντάπορος		2τοξο			68
22.	Τού Μανώλη	Βουλαγμένο μέσα στη λίμνη των Κρεμαστών. Ευρυτανία.	Αγραφιώτης	1659	Μονότοξο			69, 70
23.	Της Τατάνας ή Μαρθάχας	Βουλαγμένο μέσα στη λίμνη των Κρεμαστών. Ευρυτανία.	Αχελώος		Μονότοξο			71, 72
24.	Τού Τριζώλου	Κοντά στο χωριό Καρυά Αργιθέας	Τριζωλιώτικο	13ος αι.	Μονότοξο			73, 74
25.	Τού Μεζήλο	Κοντά στο χωριό Δροσάτο προς Πετρίλο Αργιθέας.	Λιασκοβίτικο		Μονότοξο			75, 76
26.	Της Πόρτας ή του Αγ. Βησσαρίωνα	Έξω από το χωριό Πύλη Τρικάλων	Πορτιάτης	1519	Μονότοξο	Μητροπ. Βησσαρίωνας		77, 78
27.	Τού Σπανού	Κάτω από το χωριό Κηπουρείο. Γρεβενών.	Βενέτικος		5τοξο	Μουσταφά Αγάς (Σπανός)	50.000 γρόσια	79
28.	Τού Σούμπαση	Κοντά στο Τεπελέν Αλβανίας. Γκρεμισμένο σήμερα	Δρίνος		3τοξο			80
29.	Της Πέτρας ή Πέτρανας	Στο χωριό Petranj. Πρεμετής Αλβανίας. Γκρεμισμένο σήμερα.	Αώος		3τοξο			81
30.	Τού Μπερατιού	Στο Μπεράτι Αλβανίας	Άψος	1776	8τοξο	Αχμέτ Κούρτ Πασσιάς		82
31.	Τού Κούρτ-Πασσιά	Κοντά στο Ελμπασάν Αλβανίας	Σκούμπης	1778	12τοξο	Αχμέτ Κούρτ Πασσιάς		83

24. Ταυτότητα των 31 σημαντικότερων γεφυριών του Ηπειρωτικού χώρου.

* Η λεπτομερής μελέτη τους έγινε στο Μέρος Β' (ΤΑ ΓΕΦΥΡΙΑ).

** Για τον χαρακτηρισμό της μορφής των γεφυριών δεν ελήφθησαν υπ' όψη τα μικρά βοηθητικά τόξα, όπως βέβαια και οι παραθυρίδες τους (ψευδοκαμάρες).

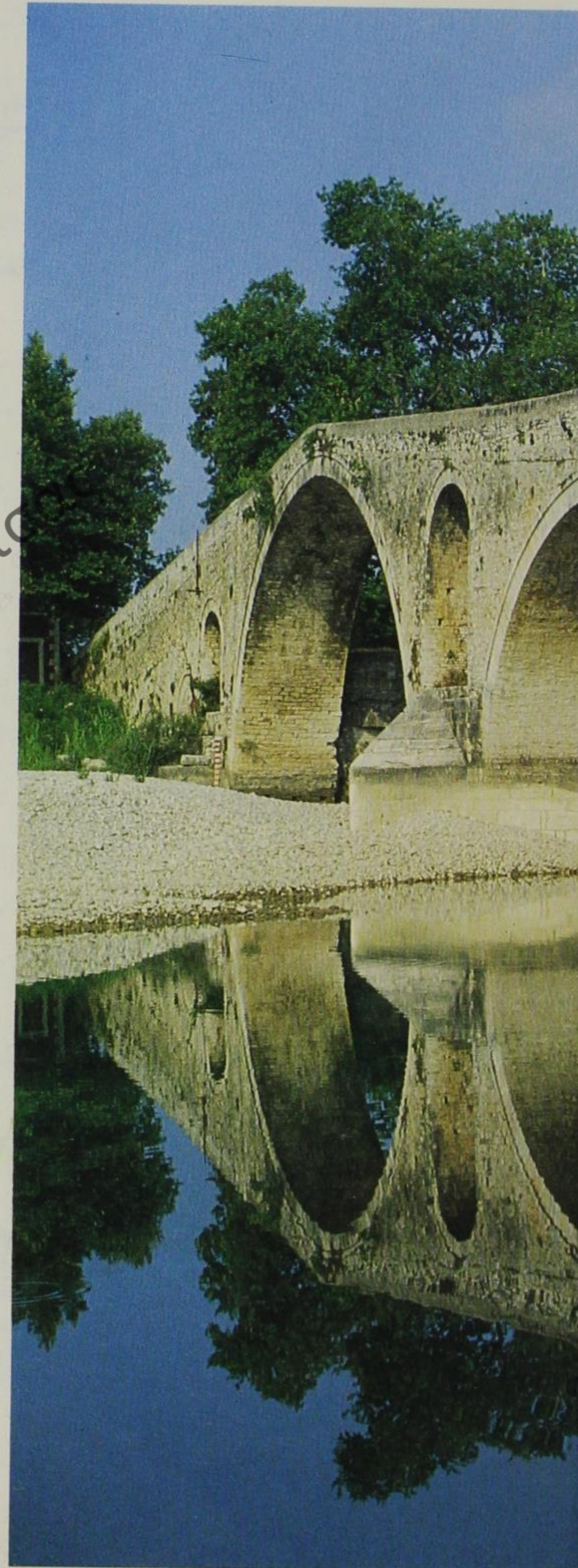
25. Θέσεις των 31 σημαντικότερων γεφυρών του Ηπειρώτικου χώρου.

ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ

26. Το γεφύρι της Άρτας στον Άραχθο ποταμό, ίσως να μην είναι το ομορφότερο χτίσμα του είδους - τουλάχιστον για αυτόν που έψαξε την Ήπειρο με επιμονή - αλλά σίγουρα υπήρξε το πιο φημισμένο. Και αυτό βέβαια το χρωστάει στον τραγουδιστό θρύλο της θυσιασμένης γυναίκας του Πρωτομάστορα που κατάφερε να το «ταξιδέψει» στις περισσότερες χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης, αλλά και να το μπάσει στο χώρο της ελληνικής λογοτεχνίας, της μουσικής και της λαογραφίας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

27. Το συνολικό σημερινό μήκος του γεφυριού της Άρτας φτάνει τα 145 μέτρα, και λέμε σημερινό, γιατί αρκετό τμήμα, κι από τις δύο άκρες του, έχει πιά σκεπαστεί από μεταγενέστερες επιχωματώσεις που ανέβασαν τις όχθες και «συμμάζεψαν» την κοιτή. Εδώ, το γεφύρι, σέ σχεδίασμα του G.D. Beresford, που έγινε τό 1860. Είναι φανερή η έντονη «ανάτασή» του, αν και πρέπει νά λάβουμε υπ' όψη την υποκειμενική ως ένα βαθμό οπτική τού ζωγράφου.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

28. Το οδόστρωμα τού γεφυριού, καλντεριμωτό, αλλά με αρκετά λεία στρώση, κορυφώνει το ανέβασμά του ασύμμετρα στην ακρινή μεγάλη καμάρα, ενώ το πλάτος του ανοίγει στα 3,75 μέτρα.

29. Γιά νά στεριώσει ένα χτίσμα απαιτείται η θυσία ζώου ευγενικού. Έτσι υποστηρίζει παλιά δοξασία, γιά νά βρει εφαρμογή στό συγκεκριμένο γεφύρι της Άρτας μέ τόν εντειχισμό στά θεμέλιά του τής πλάκας τού πρωτομάστορα. Αυτό ακριβώς τό περιστατικό απεικονίζεται καί στόν παραπάνω λαϊκό πίνακα φιλοτεχνημένο τό 1977 από τόν Γ. Παπαγεωργίου.

30. Ο καλύτεριμωτός διάδρομος διάβασης πρέπει παλιά νά λειτουργούσε μέ μεγαλύτερη χάρη, ταλαντευόμενος στη διάθεση τών τεσσάρων αποκάτω τού ανόμοιων τόξων. Τό αποδεικνύει παλιά φωτογραφία από τό 1897 μέ τούς φαντάρους πού τόν διαβαίνουν.

31. ...αριστερόθεν υψούται γηραιά πλάτανος, υφ' ήν κείται καφενειόν καί τό φυλακειόν τού σταθμού. Έναντι τούτου καί επί τού αντιθέτου άκρου τής γεφύρας, όπου χάνια, παντοπωλεία, οικήματα τινά καί κλίβανος, κείται ο 96ος οθωμανικός σταθμός Γεφύρας Αράχθου... (Από τίς «Οδοιπορικές Σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου» τού Νικ. Σχινά). Ο πίνακας έγινε από τόν λαϊκό ζωγράφο Γρηγ. Λέκκα τό 1897, εποχή πού υπηρετούσε στην Άρτα.

Ομιλ. Γεφυράς Αρτίας
Επιμύριον τού 1897
Επιγραφική Γ. Λέκα

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΠΛΑΚΑΣ

32. Το γεφύρι της Πλάκας, μονότοξο, με δύο μικρά πλαϊνά ανοίγματα, σηκώνει την καμάρα του στά 20 μέτρα και την ανοίγει στά 40, καταφέροντας έτσι να «ζεύξει» σταθερά τόν Άραχθο.

33. Βρίσκεται στον Άραχθο ποταμό κάτω από τα Άγναντα. Το χρησιμοποιούσαν βασικά τα χωριά των Τζουμέρκων για να κατεβαίνουν στην Άρτα, βασικό κέντρο προώθησης των προϊόντων τους. Το έχτισε ο πρωτομάστορας Κώστας Μπέκας τό 1866.

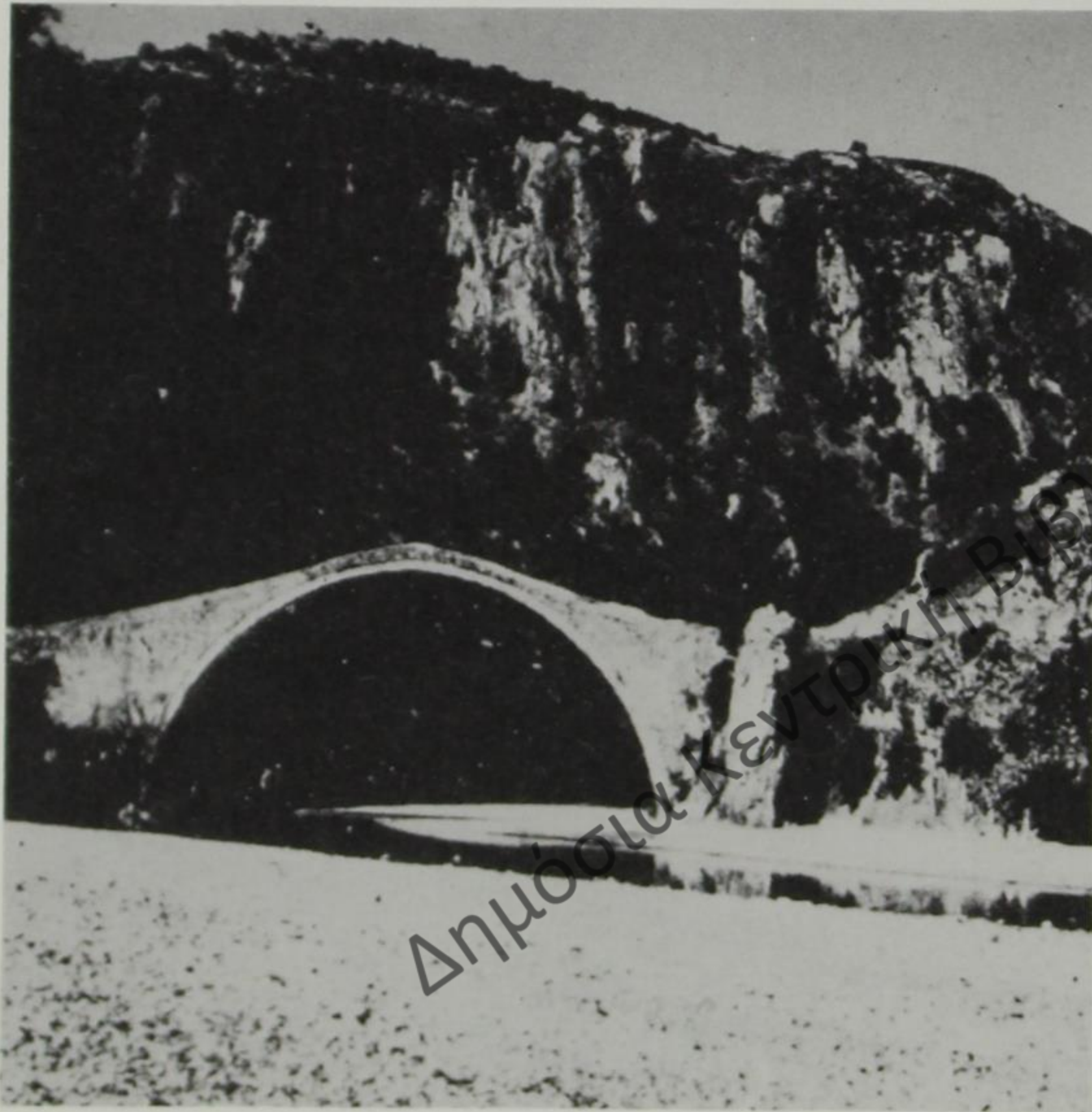
34. Ο διάδρομος διάβασης τού γεφυριού παρουσιάζει απότομη άνοδο που βοηθούν πλατύσκαλα με ελαφριά κλίση. Τό φάρδος στην κορυφή είναι 3,20 μέτρα. Από γενική άποψη η κατασκευή εντάσσεται μέσα στον χώρο πολύ πετυχημένα.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτ

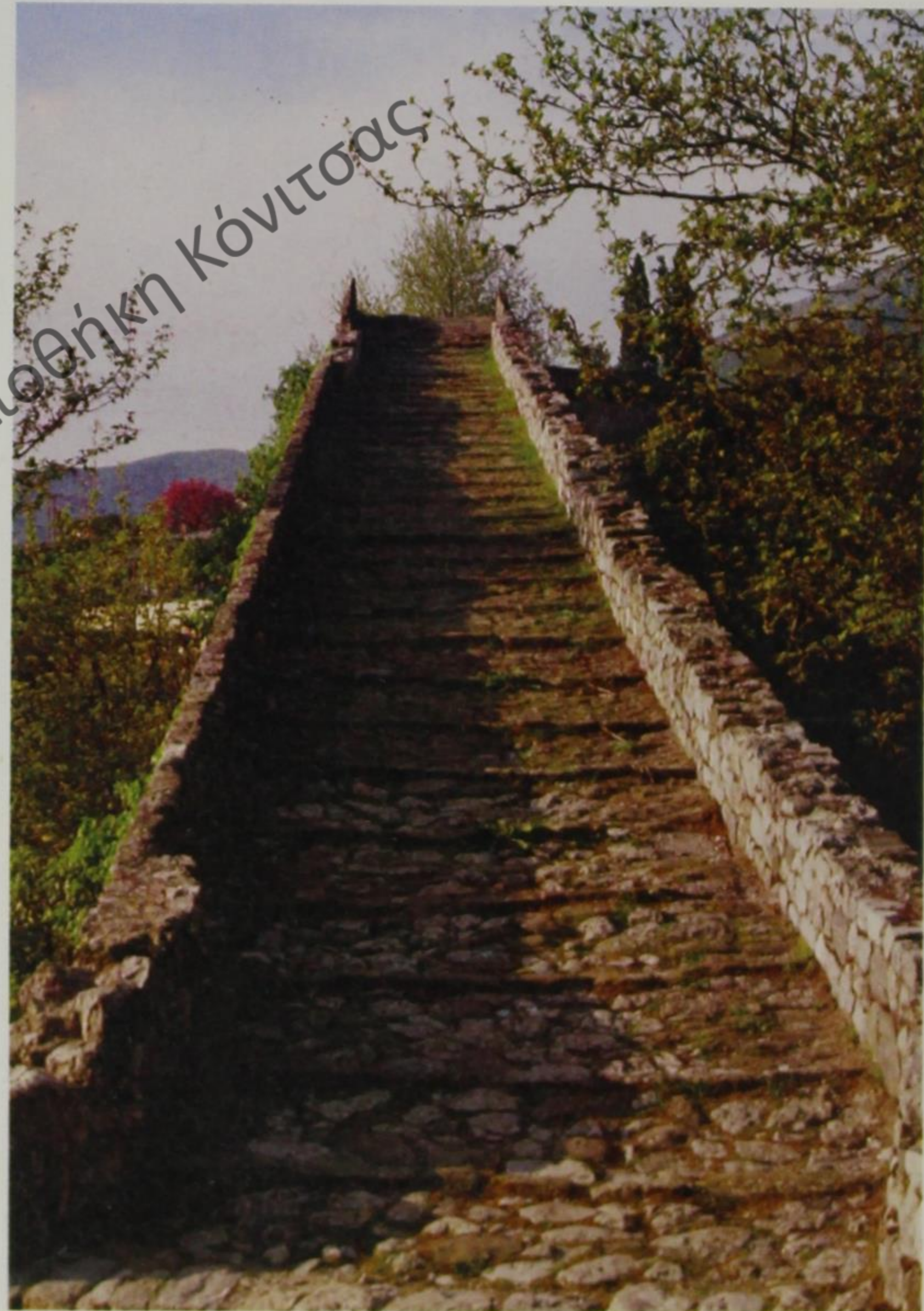

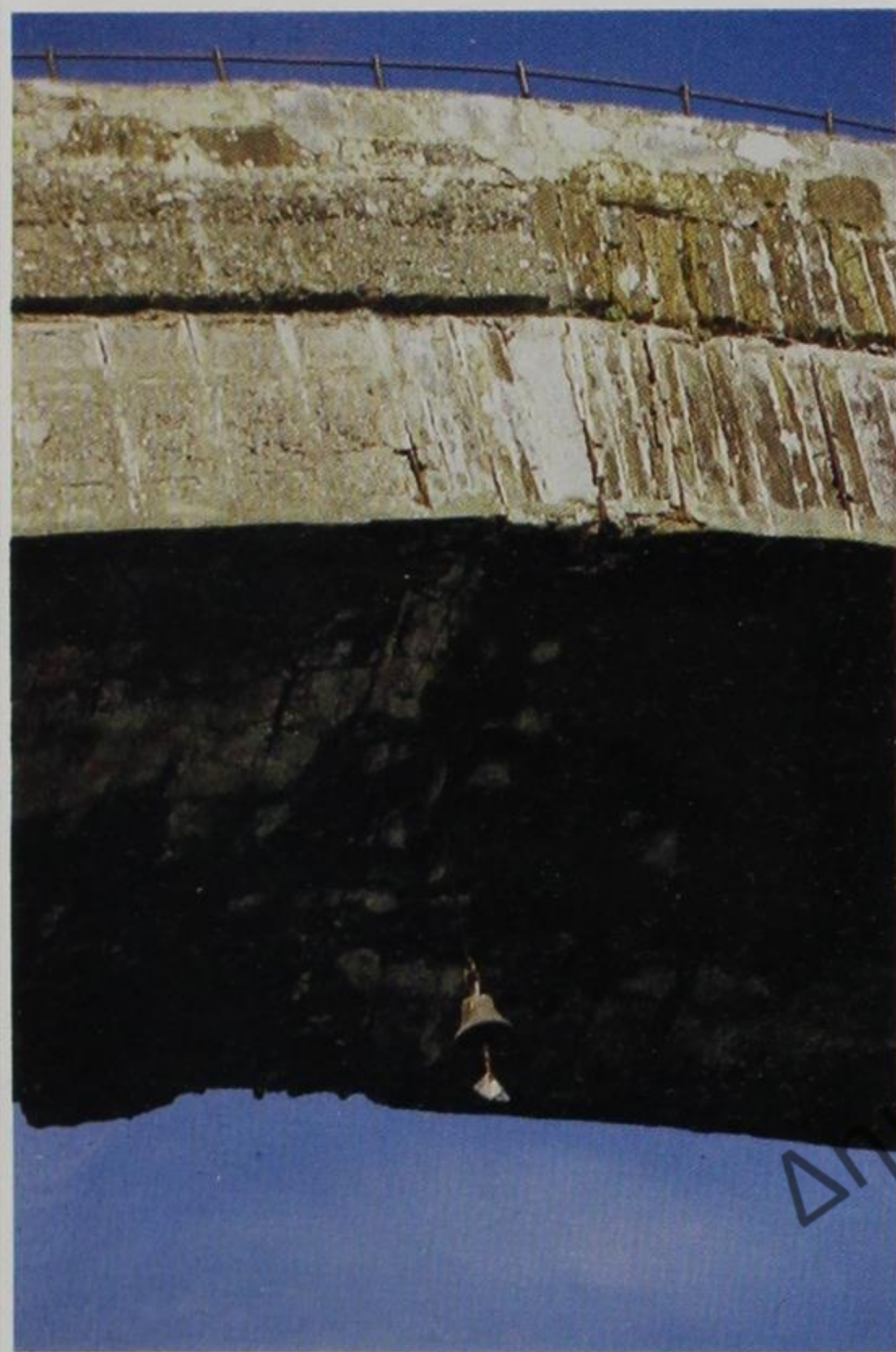
ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

35. Το γεφύρι της Κόνιτσας όπως μπορούσε κανείς να το απολαύσει παλιά, προτού ακόμα βιαστεί αισθητικά από τη σιδερένια σύγχρονη γέφυρα, στημμένη δίπλα του σε απόσταση αναπνοής.

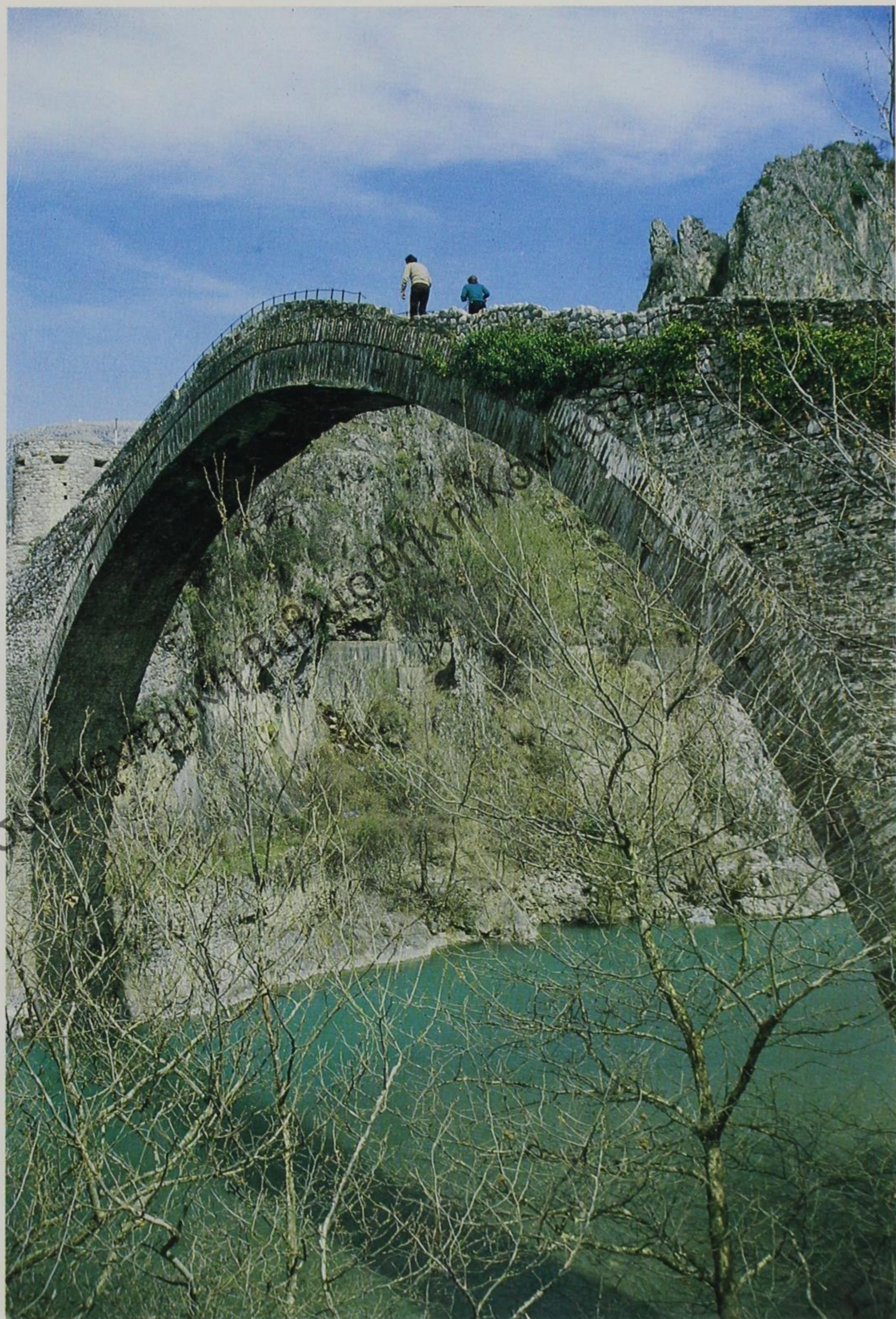
36. Ο διάδρομος διάβασης ανέρχεται αρκετά ψηλά και απότομα. Ο διαβάτης μπορεί να ανέβει με μιά σειρά από ελαφρώς γερά πλατύσκαλα.

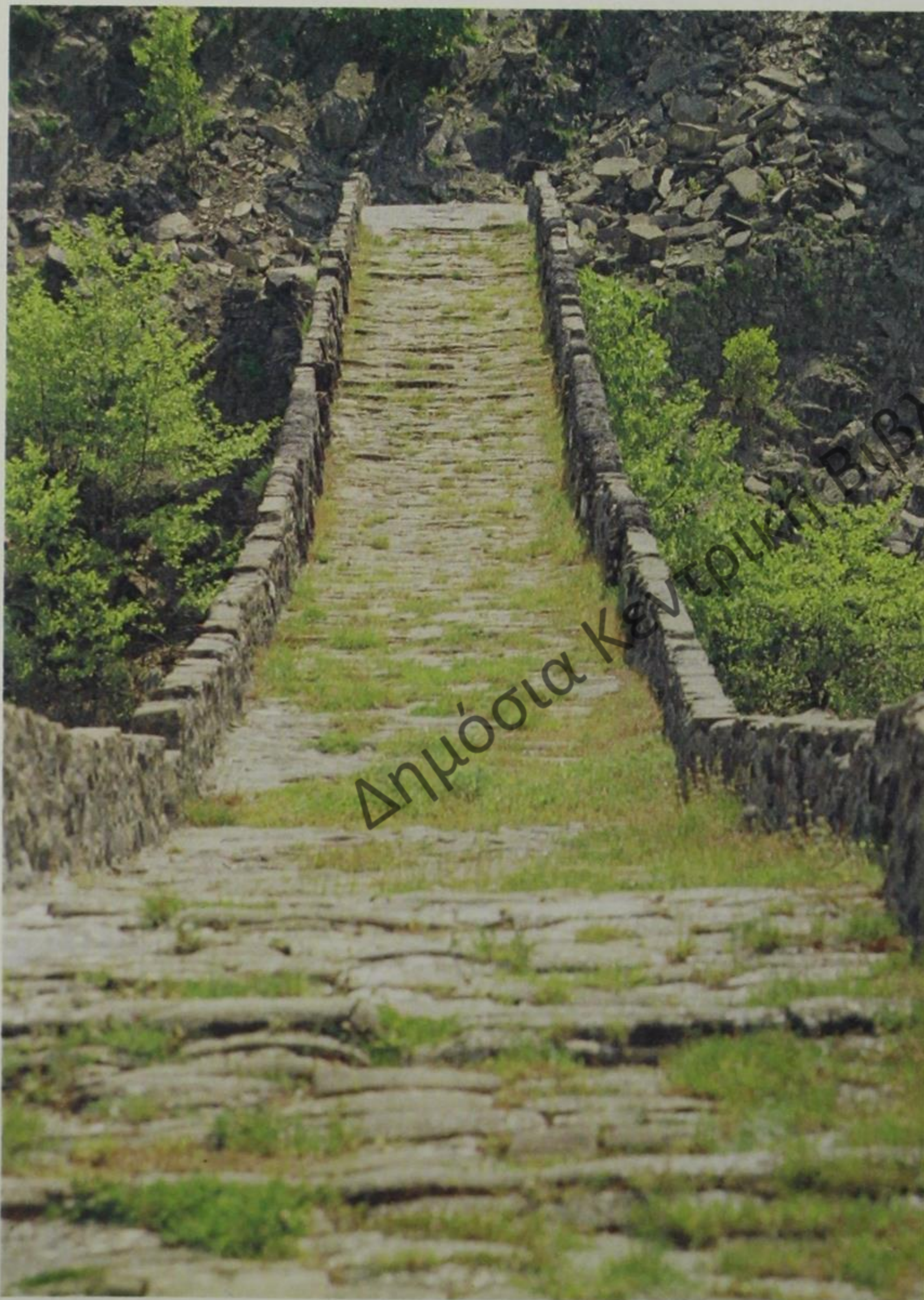

37. Όταν φυσούσε αέρας δυνατός, μικρή καμπάνα, κρεμασμένη κάτω από την κορυφή της καμάρας, άρχιζε καμπανίσματα προειδοποιώντας τους περαστικούς για τόν αυξημένο κίνδυνο.

38. Το γεφύρι της Κόνιτσας σήμερα, πάνω στον Αώο, έργο του Πυρρογιαννίτη πρωτομάστορα Ζιώγα Φρόντζου. Το έχτισε τό 1870, σέ διαστάσεις 20x40 μέτρα.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ

39. Το γεφύρι του Παπαστάθη στον Άραχθο, χτισμένο το 1746 από τον ηγούμενο της μονής Βίλλης Αγάπιο. Θεμελιωμένο μέσα στο φαράγγι που σχηματίζουν ο Δρίσκος και η Πρίξα, κινδυνεύει σήμερα άμεσα να σκεπαστεί από την τεχνητή λίμνη ενός καινούργιου υδροηλεκτρικού σταθμού.

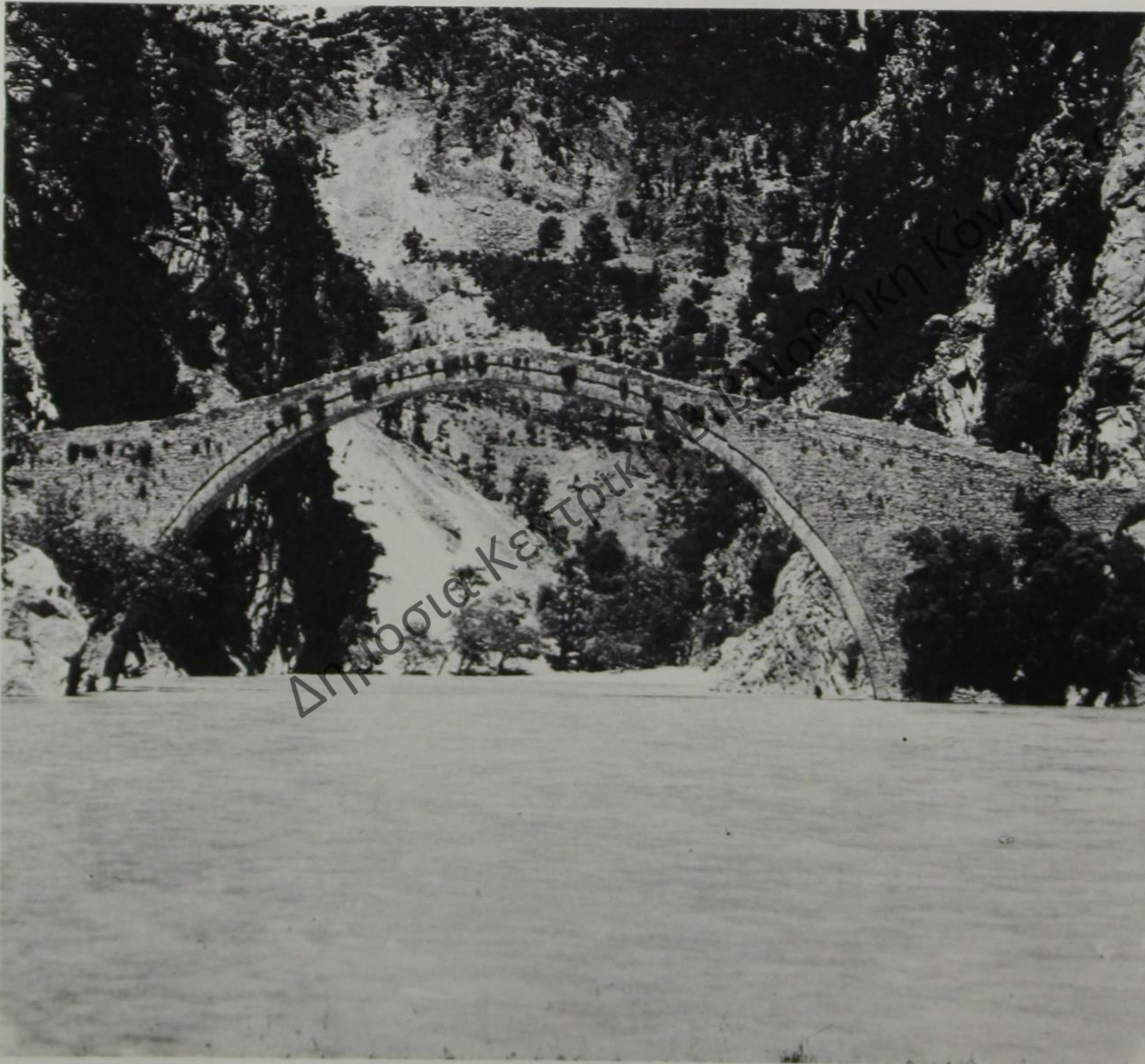
40. Με τρεις μεγάλες καμάρες και μία μικρή, προσπαθεί το γεφύρι να σέ «καθήσει» ομαλά στην απέναντι χαμηλή όχθη. Το οδόστρωμά του όμως, εντελώς αναπάντεχα, φαίνεται σαν να μη θέλει να υπακούσει την πρόθεση, καμπυλώνοντας κάπου στη μέση αρκετά. Με άλλα λόγια, δεν ακολουθεί το ανεβοκατέβασμα των τεσσάρων τόξων.

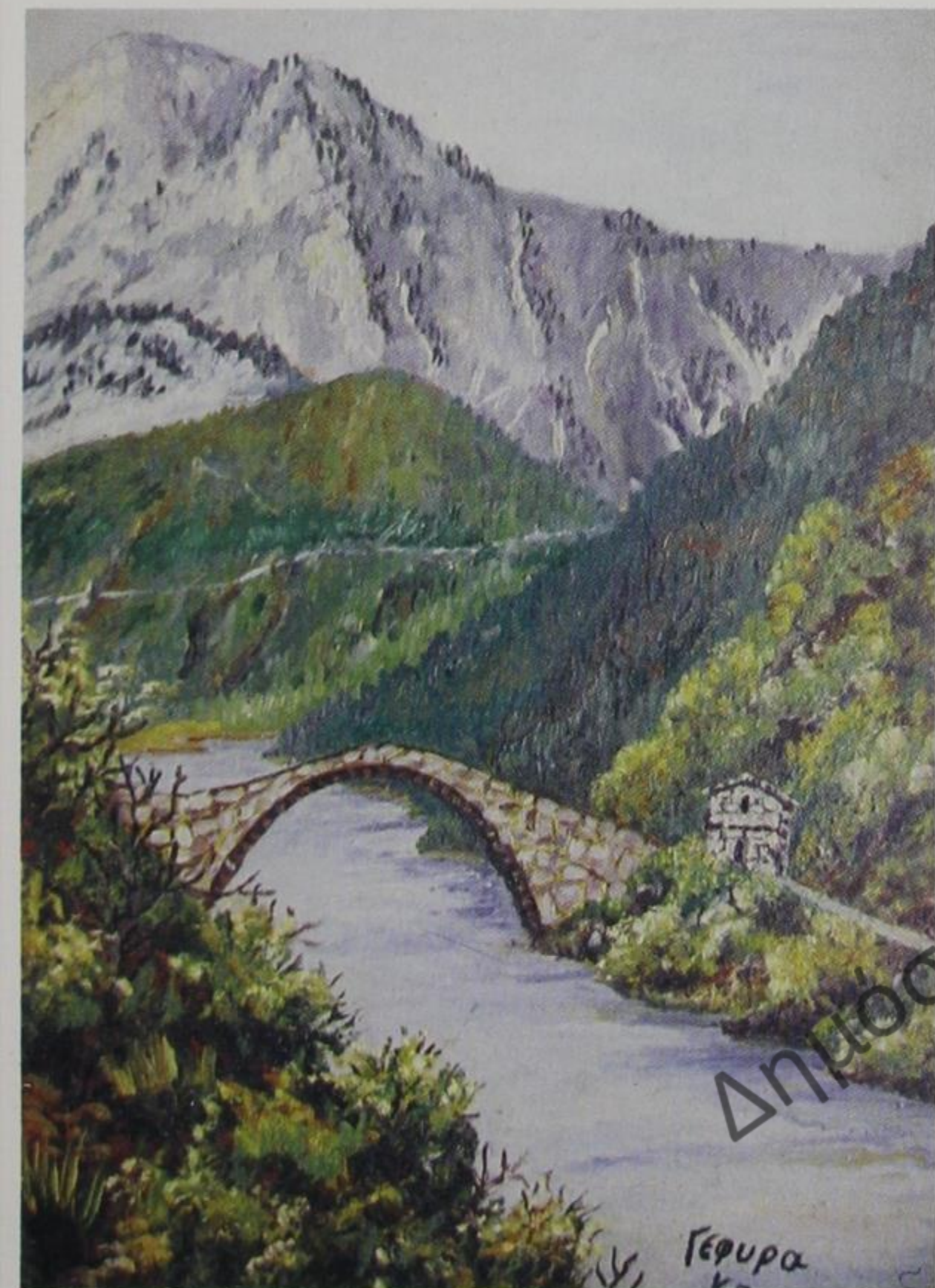

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΚΟΡΑΚΟΥ

41. Το γεφύρι του Κοράκου υπήρξε το μεγαλύτερο μονότοξο μέσα σ' ολόκληρη την Ήπειρο. Χρειάστηκε να σηκωθεί και να ανοιχτεί η καμάρα του πολλά μέτρα πάνω από το νερό, για να μπορέσει έτσι να υπερπηδήσει τον Αχελώο και να ανακουφίσει τα χωριά της περιοχής. (Φωτογρ. Σπ. Μελετζή - 1937).

42. Το γεφύρι του Κοράκου σε παλιά
λαϊκή ζωγραφιά.

43. Μέσα σε ένα φοβερό βραχοστένωμα
του Αχελώου, έστεκε το θρυλικό γεφύρι,
πάνω από 400 χρόνια, ενώνοντας τη
Θεσσαλία με την Ήπειρο. Ανατινάχτηκε
τόν Μάρτη του 1949 από ανταρτικά
σώματα. Είχε χτιστεί το 1515 από τόν
αρχιεπίσκοπο Λάρισας Βησσαρίωνα.
(Φωτογρ. Σπ. Μελετζή - 1937).

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΚΑΛΟΓΕΡΟΥ (ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟ) ἢ ΤΟΥ ΠΛΑΚΙΔΑ

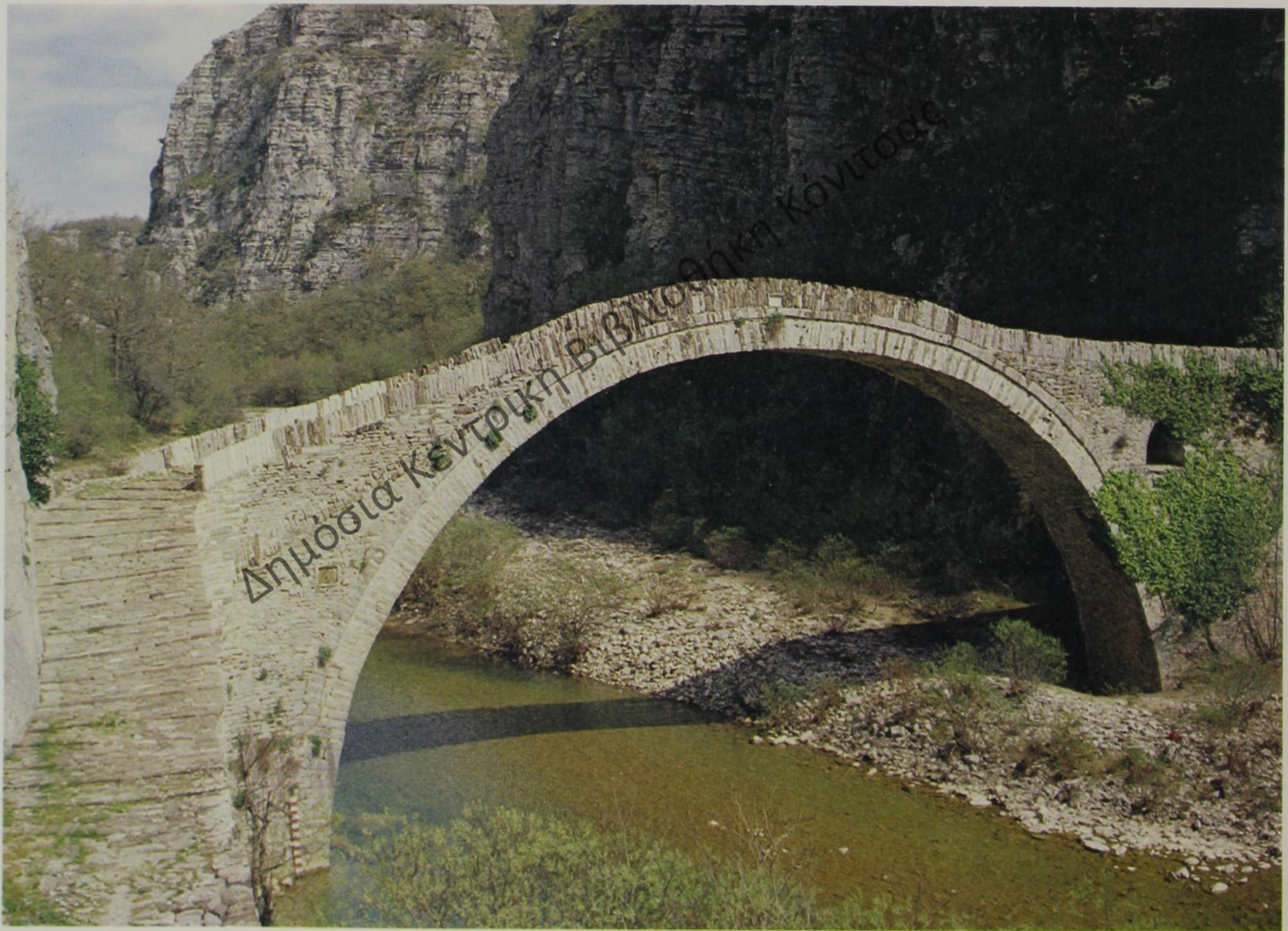
44. Τὸ τέχνασμα τῶν οδοντωτῶν περβαζιῶν τοῦ Καλογερίκου γεφυριοῦ, καταφέρει νὰ δίνει μιὰ ἀνάλαφρη κομπόσητα στὴν ἀρκετὰ ογκώδη κατασκευή, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ διάδρομος διάβασης μὲ τὴν ρυθμικὴ τοῦ κίνηση.

45. Τὸ γεφύρι τοῦ Καλόγερου ἢ Πλακίδα, ἐφτιαξε τὸ 1814 κάποιος καλόγερος Σεραφεῖμ ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Βίτσας Προφήτης Ἡλίας. Τὸ εἶπαν «κάμπια ἐν κινήσει», χαρακτηρισμὸς ποὺ δικαιώνεται πανηγυρικά ἀν ἀνέβεις καὶ τὸ κοιτάξεις ἀπὸ κάποιον γειτονικὸ ὕψωμα.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΝΟΥΤΣΟΥ ή ΚΟΚΚΟΡΟΥ

46. Το γεφύρι βρίσκεται μέσα στο Βίκο, και έχει κατασκευαστεί το 1750 από τον Νούτσο Κοντοδήμο που καταγόταν από το κοντινό Βραδέτο. Το άλλο του όνομα (Κόκκορο) τό οφείλει στο Γρηγόρη Κόκκορο, ιδιοκτήτη ενός διπλανού μύλου, αλλά και συχνό συντηρητή του.

47. Το γεφύρι του Νούτσου (Κόκκορου) από πλάγια οπτική. Μπορείς να διακρίνεις τις αρκάδες του, τις όρθιες με άλλα λόγια πέτρες, που συνθέτουν τα προστατευτικά πεζούλια του.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΜΙΣΙΟΥ

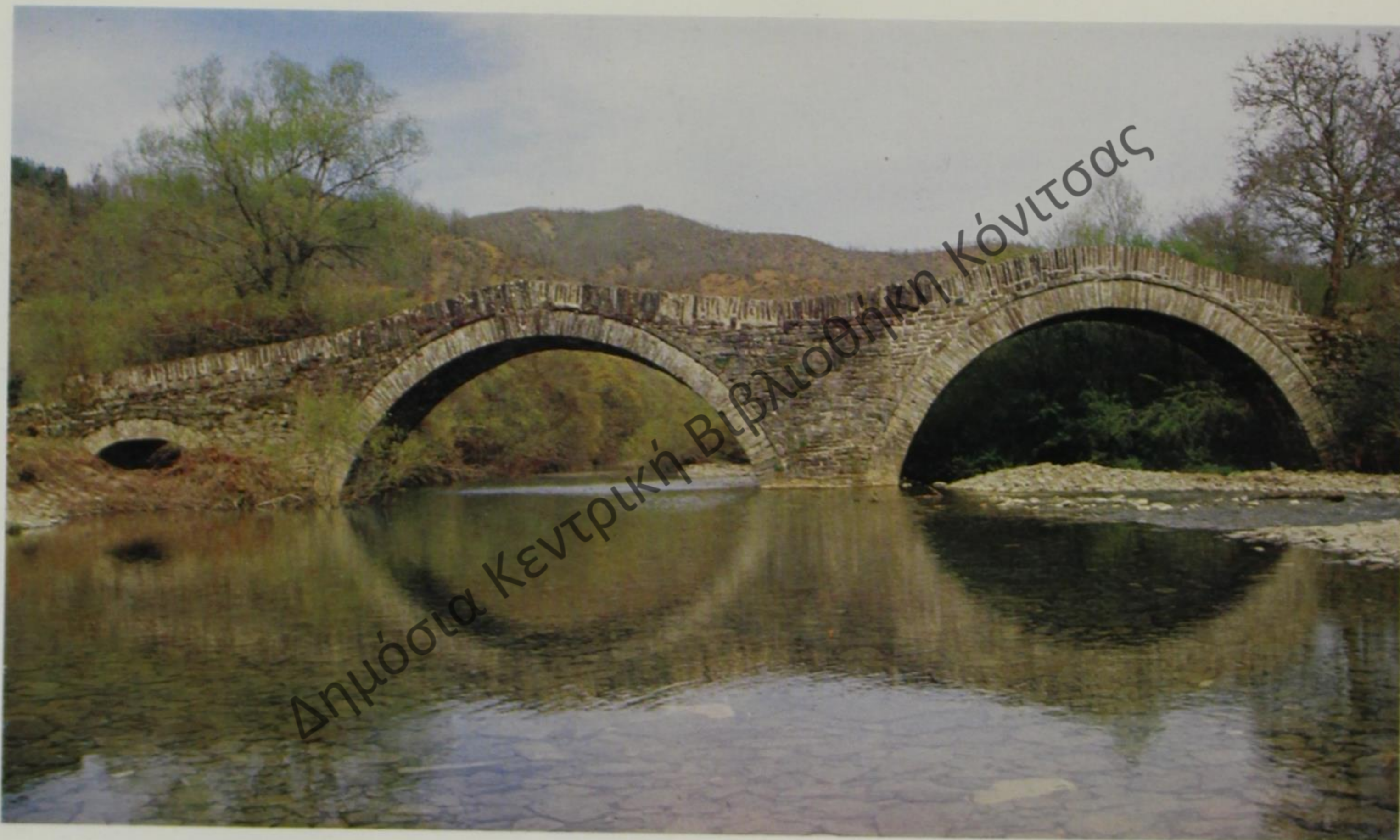
48. Το γεφύρι του Μίσιου, χτισμένο το 1748, έχει ένα μεγάλο κεντρικό τόξο για να περνάει ο κύριος όγκος του ποταμού, και ένα μικρότερο, βοηθητικό. Εκείνο όμως που του χαρίζει τον δικό του ιδιαίτερο τύπο, είναι μία ξαφνική «στροφή» του κορμού του, προτού ακόμα προλάβει να σβήσει στη δεξιά όχθη.

49. Και το γεφύρι του Μίσιου βρίσκεται μέσα στο Βίκο, στο σημείο ακριβώς που γιγαντώνει η φοβερή χαράδρα μετά ένα πρόσκαιρο χαλάρωμα. Ενώνει τα απέναντι χωριά Βίτσα και Κουκούλι. ►

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΜΥΛΟΥ

50. Το γεφύρι του Μύλου βρίσκεται κάτω από τους Κήπους, στο Μπαγιάτικο ποτάμι από το 1748. Δύο οι βασικές καμάρες του, ζεύγουν το ποτάμι χωρίς πρόκληση, ενώ μία μικρή τρίτη, βοηθητική αυτή δεξιά του, ολοκληρώνει την προσπάθεια συνετά.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΠΙΤΣΩΝΗ

52. Μονότοξο τὸ γεφύρι τοῦ Πιτσώνη, αποτέλεσε δωρεὰ τοῦ Σωποτσελιώτη Θόδωρου Πετσιώνη, σὰν γλύτωσε κάποτε ἀπὸ τὰ φουσκωμένα νερά τοῦ ποταμοῦ. (Φωτογρ.: Απόστ. Βερτόδουλου).

51. Τὸ γεφύρι τοῦ Πιτσώνη, βυθισμένο σὲ ἓνα οργιαστικὸ καὶ σχεδὸν μόνιμο πρᾶσινο, χτίστηκε στὸ Μπαγιώτικο ποτάμι, θέση «Ριζιανά», τὸ 1830.

- ◀ 53. Το λεγόμενο Παλιογέφυρο βρίσκεται στα «στενά» του Βικάκη, κάτω από το Τσεπέλοβο. Η πυκνή και άγρια βλάστηση που το τυλίγει - αφού δεν χρησιμοποιείται πια από καιρό - κάνει αδύνατη τη φωτογράφιση του. Τη λύση έδωσε ένα πρόχειρο σχεδιάσμα μας.

54. Το γεφύρι του Χάτσιου, μέσα στο Βικάκη, κάτω από το Τσεπέλοβο, στέκει κοντά στο Παλιογέφυρο. Το έχτισε ο Λάμπρος Χάτσιος το 1804. ▶

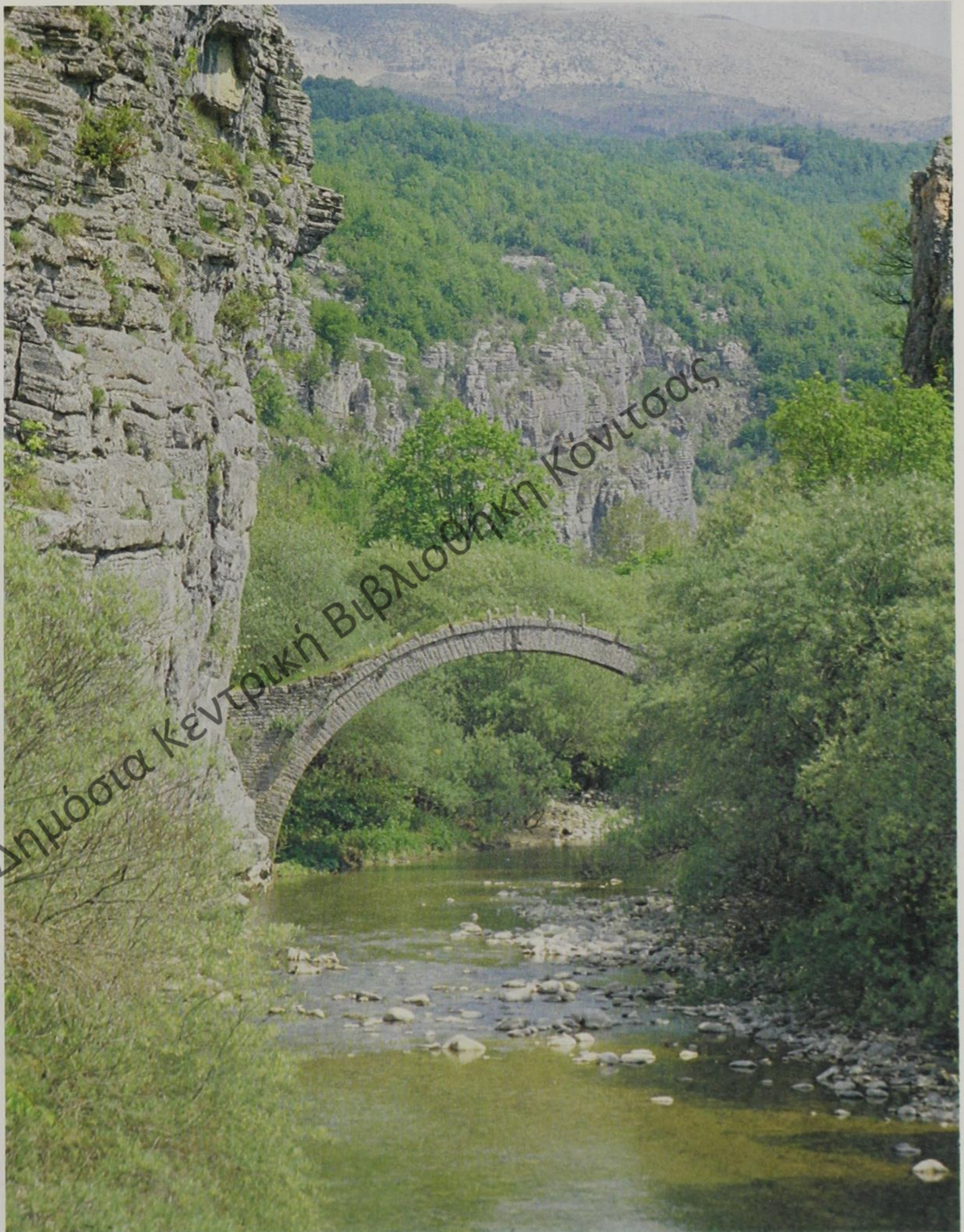
ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΧΑΤΣΙΟΥ

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΚΟΝΤΟΔΗΜΟΥ ἢ ΤΟΥ ΛΑΖΑΡΙΔΗ

◀ 55. Το γεφύρι του Κοντοδήμου ή Λαζαριδη, έχτισε το 1753 ο Τόλης Κοντοδήμος, διερχομένης της γαλλικής πρεσβείας στην Πόλη. Το άλλο όνομα (Λαζαριδη) οφείλεται σε ιδιοκτήτη κάποιου μύλου που λειτουργούσε δίπλα του.

56. Το γεφύρι βρίσκεται ανάμεσα Κήπους ▶ και Κουκούλι. Χωρίς το ίδιο το χτίσμα, να διαθέτει κάτι το ξεχωριστό, αποτελεί ένα από τα καλύτερα παραδείγματα πετυχημένης συνεργασίας ανθρώπου και φύσης.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΚΑΜΠΕΡΑΓΑ

57. Το γεφύρι του Καμπέραγα, στο Ζαγοραϊκό ποτάμι, αποφεύγοντας την επίδειξη σε ύψος και προκιδόντας τούτο το «συγκράτημα» στα άκρα του, πέτυχε να διαμορφώσει μία παράξενη μορφή που δεν μοιάζει με καμία άλλη.

58. Το γεφύρι της Τσίπιανης στον ποταμό Βάρδα, είναι έργο του Αναστάση Πασπαλιάρη και των κατοίκων του χωριού Γρεβενήτι. Τό έχτισαν το 1875.

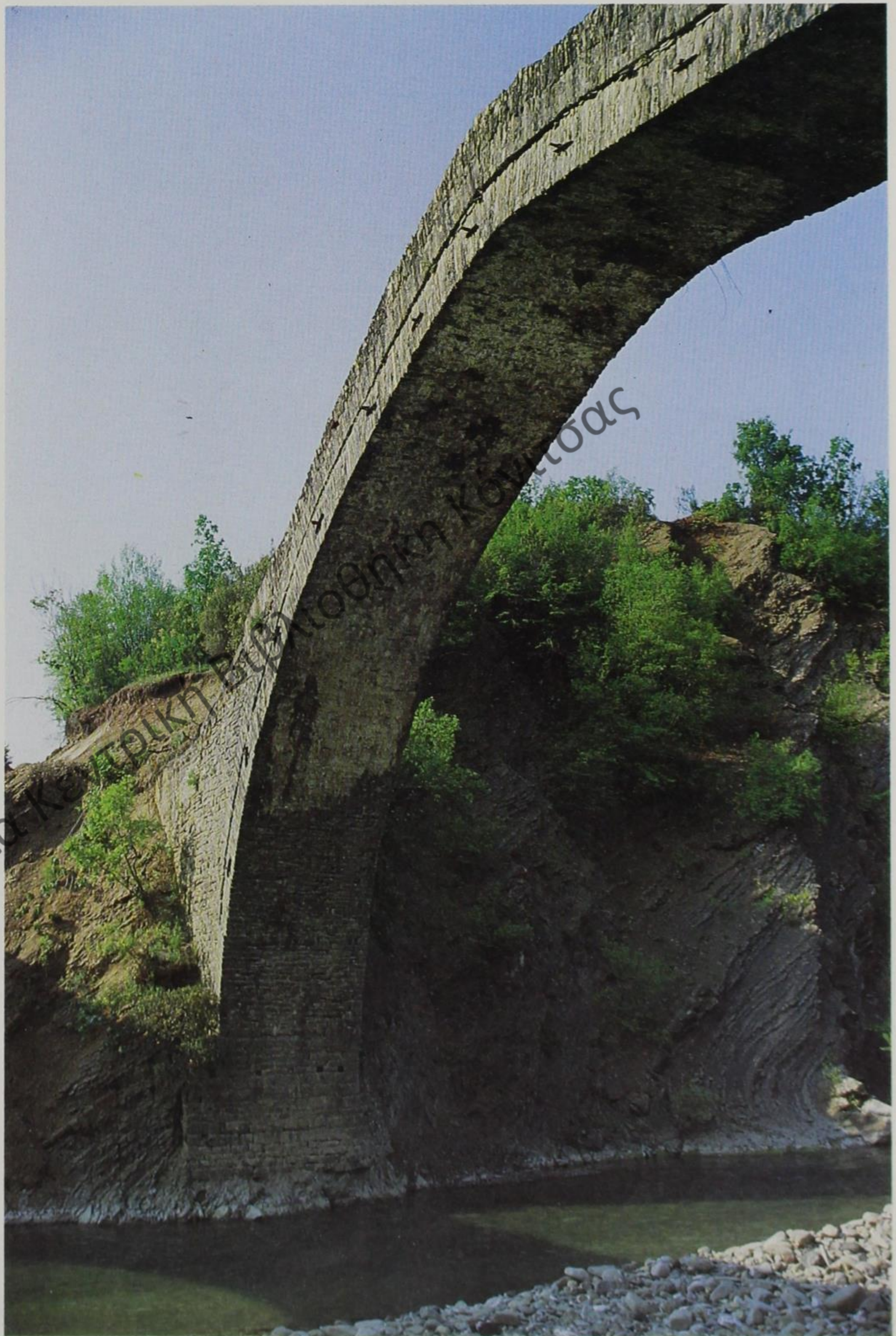
ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΤΣΙΠΙΑΝΗΣ

Αρχαία Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

◀ 59. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του γεφυριού της Τσίπιανης αποτελεί το οξυκόρυφο κλείδωμα του τόξου του.

60. Ακόμη, τό τολμηρό άνοιγμα τού τόξου σέ συνδιασμό μέ τό στενό κατάστρωμα διάβασης, δίνουν στό γεφύρι μιά αναπάντεχη ανάταση.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΒΩΒΟΥΣΑΣ

◀ 61. Κοντά στις πηγές του Αώου, μέσα στο χωριό της Βωβούσας, βρίσκεται το ομώνυμο μονότοξο γεφύρι που έχτισε τό 1748 ο Αλέξιος Μίσιος.

62. Πετυχημένο σύστημα περβαζιών, καμωμένο με τέχνη, ασφαρίζει τους διαβάτες του γεφυριού και συνάμα τό ομορφαίνει. Άλλωστε ο διάδρομος, ικανοποιητικά φαρδύς, μπορεί νά χρησιμοποιηθεί ακόμα και από αυτοκίνητο, μιά και ενώνει τίς δύο γειτονιές του χωριού.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΚΛΕΙΔΟΝΙΑΒΙΣΤΑΣ ή ΒΟΪΔΟΜΑΤΗ

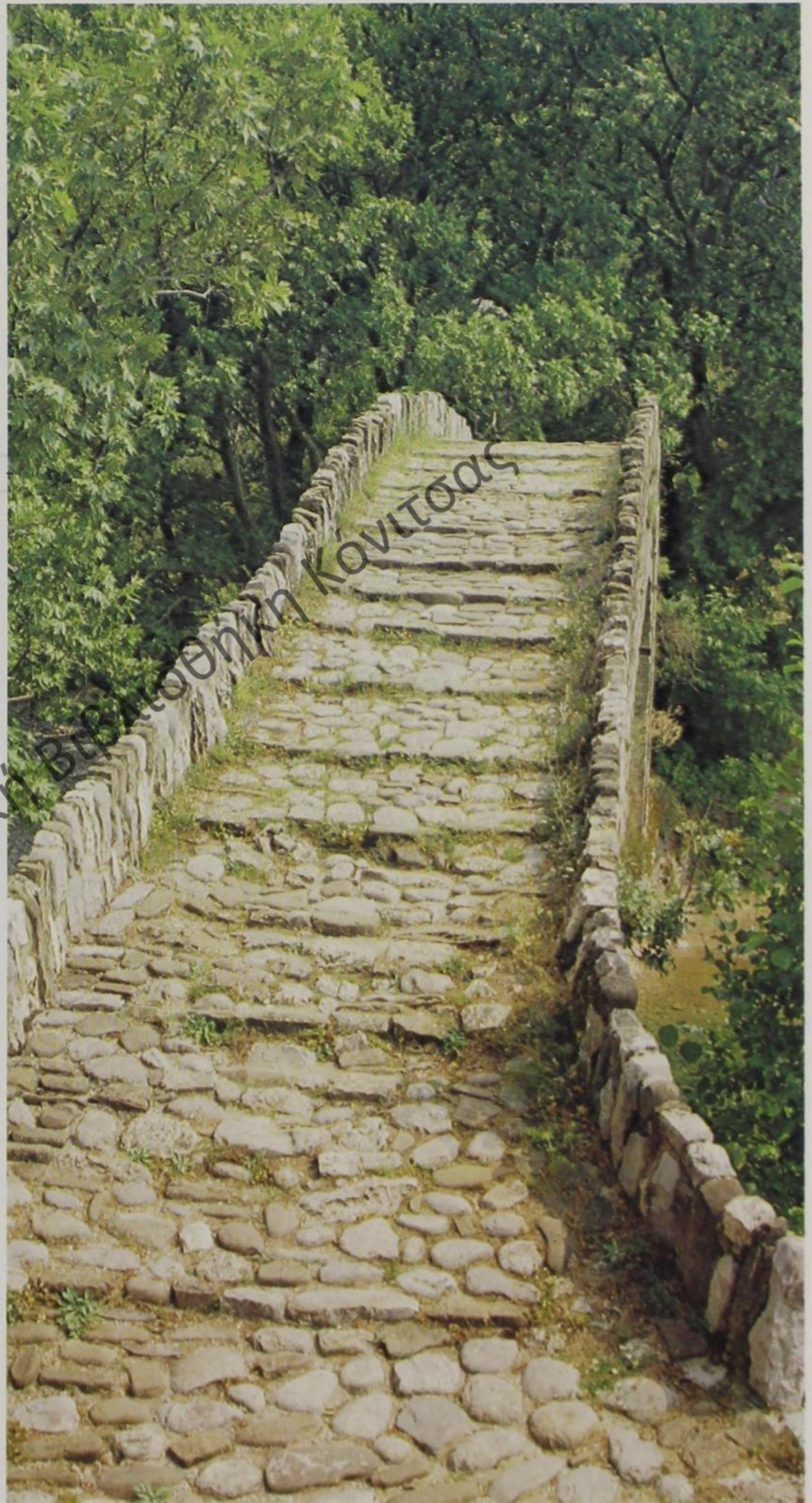
64. Το γεφύρι της Κλειδονιάβιστας αποτελεί τη μικρή αλλά σοφή συμβολή του ανθρώπου στην αλάνθαστη σκηνοθεσία της φύσης. Έχει για φόντο τις απόκρημνες πλαγιές του φαραγγιού, των οποίων μιμείται την κορυφογραμμή, και πρώτο πλάνο υπεραιώνobia πλατάνια που ποτίζει ο Βοϊδομάτης.

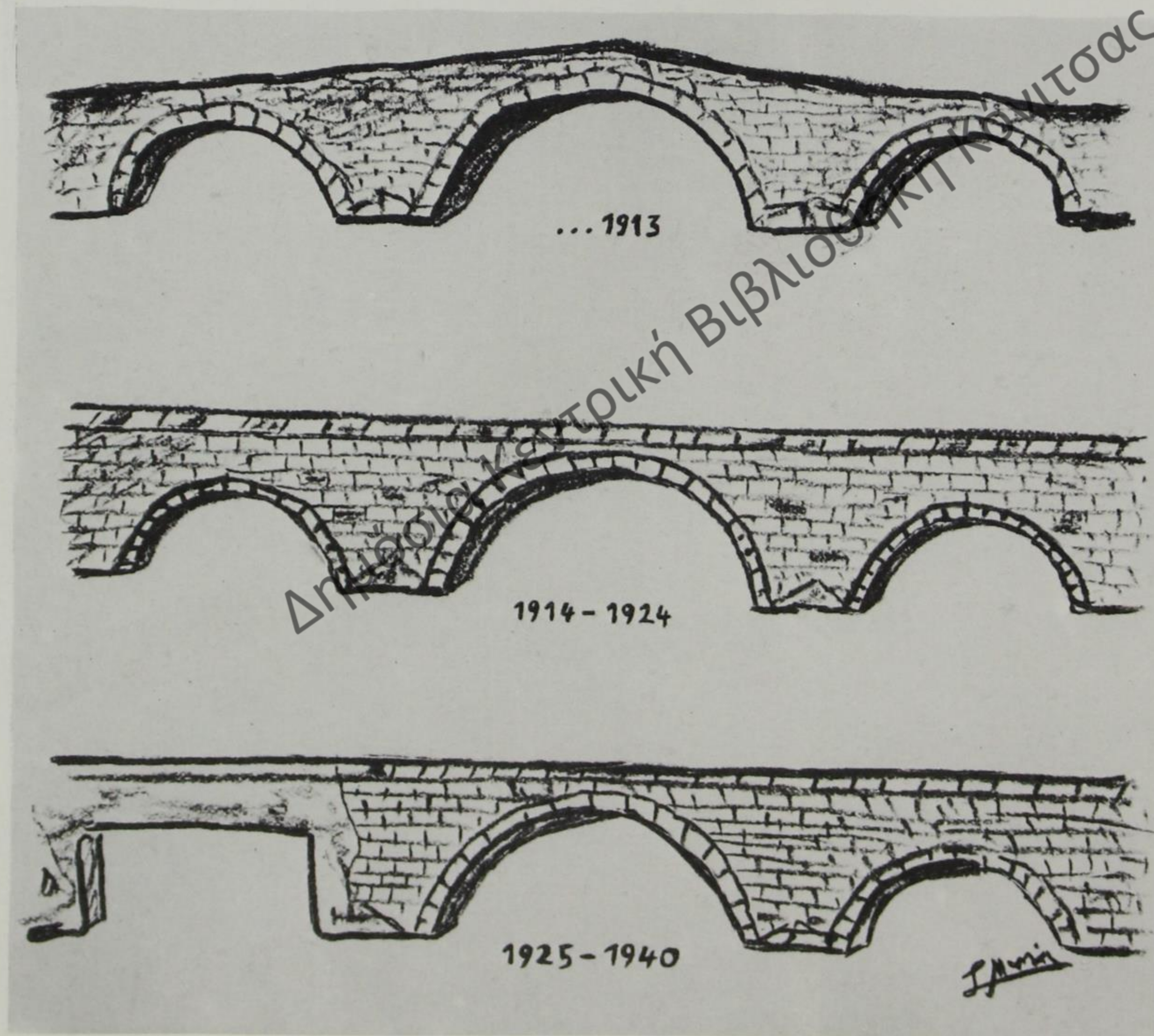
63. Με μία σεμνή αλλά στιβαρή επιμήκυνση του τόξου του, στήθηκε το 1853 το γεφύρι της Κλειδονιάβιστας ή του Βοϊδομάτη. Χορηγός η Μπαλκίζ Χανούμ του Μαλήκ Πασσά.

65. Ιδιαίτερα επιμελημένο το καλντερίμι του διάδρομου διάβασης, δεν προδίνει τίποτα από τη τρομερή σφαγή που είδε πριν από αρκετά χρόνια. Γιατί ακριβώς επάνω του, αρπάχτηκαν για ζήτημα τιμής, δυό αλληλομισούμενες οικογένειες.

Δημοσία Κεντρική Βιολογική Κονίτσας

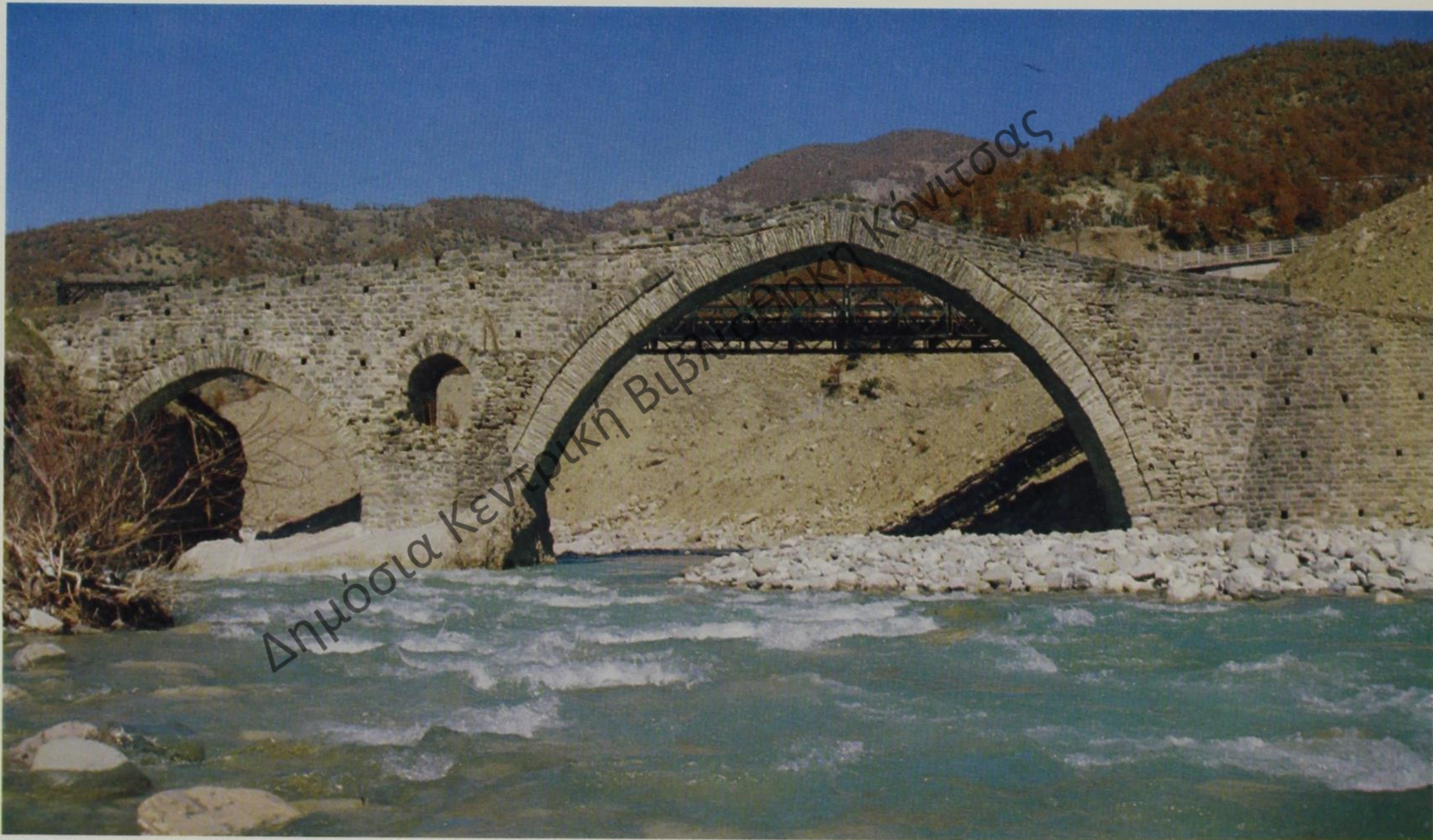

66. Η Μεσογέφυρα, παμπάλαιο γεφύρι πάνω στον Αώο, στις τρεις τελευταίες του μορφές. Ανατινάχτηκε τελικά από τόν ελληνικό στρατό στην εισβολή των Ιταλών τό 1940.

67. Το γεφύρι των Αγίων (Αγίους) στο Γορμό ποταμό. Ένα από τα μεγαλύτερα πολύτοξα μέσα στην Ήπειρο. Ανατινάχθηκε από τον ελληνικό στρατό στις 28 Οκτώβρη του 1940. (Φωτογρ. Νικ. Μέξη).

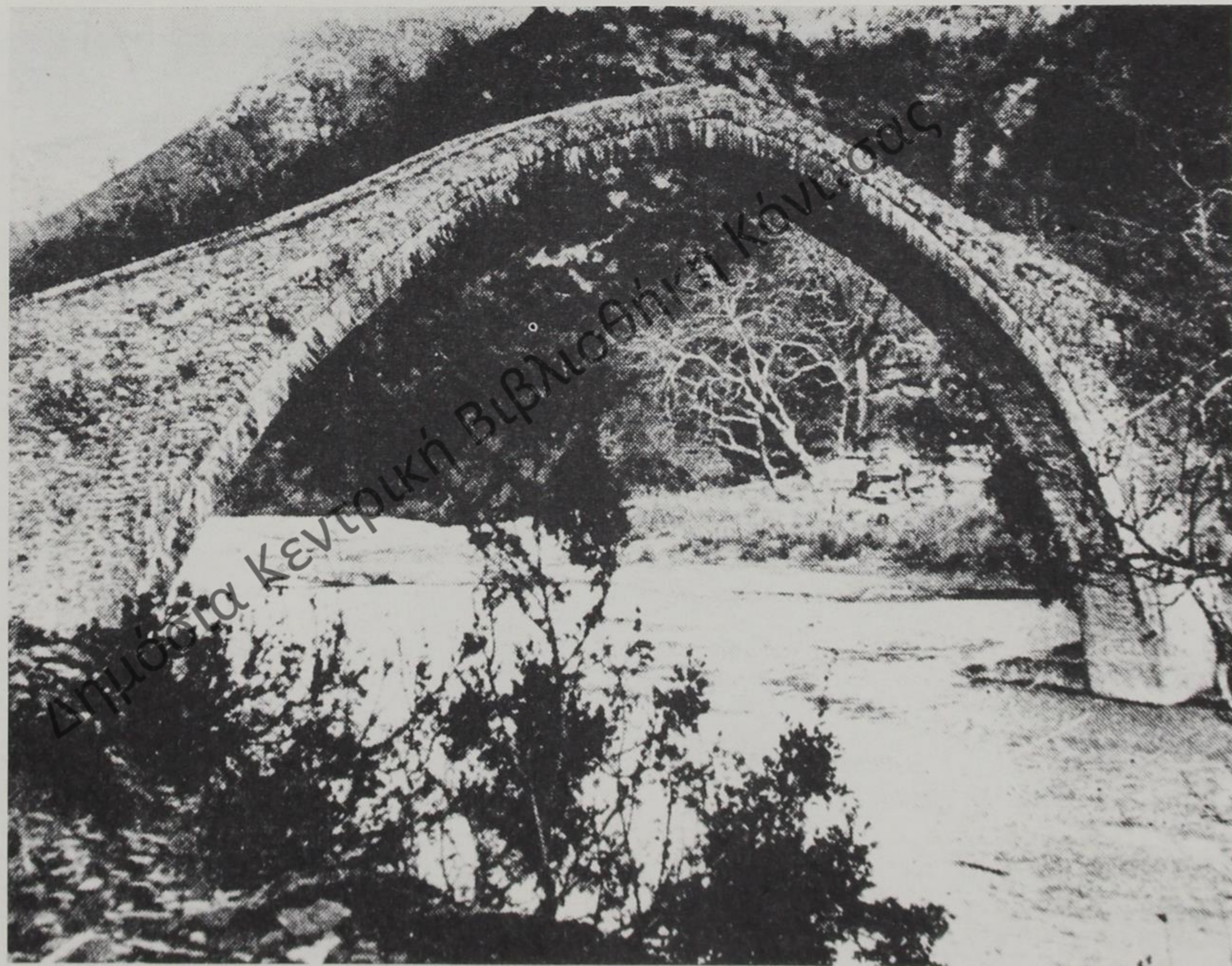
ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΖΕΡΜΑΣ

68. Το γεφύρι της Ζέρμας ή του Κάντσικου, πάνω στο Σαραντάπορο. Η οξυκόρυφη απόληξη του μεγάλου αλλά και του μικρότερου τόξου του, μαρτυράει πολύ παλιά προέλευση.

70. Το γεφύρι του Μανώλη από άλλη γωνία οπτικής. Μιά επιγραφή στον κορμό του ενίσχυε την παράδοση και τους θρύλους του. «ΕΚΤΙΣΘΗ ΤΟ 1659/ ΟΙ ΚΤΙΤΟΡΕΣ/ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΙ ΜΑΝΩΛΗΣ».

69. Το γεφύρι του Μανώλη στον Αγραφιώτη. Κατά την παράδοση χτίστηκε από τον πρωτομάστορα Μανώλη το 1659. Σήμερα είναι βυθισμένο μέσα στην τεχνητή λίμνη των Κρεμαστών.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΤΑΤΑΡΝΑΣ ή ΜΑΡΔΑΧΑΣ

▲ 72. Λεπτομέρεια του διάδρομου διάβασης του γεφυριού. Στο καλντερίμι του και στη γύρω περιοχή έγιναν αρκετές συμπλοκές στά χρόνια του ξεσηκωμού.

71. Το γεφύρι της Τατάρνας ή Μαρδάχας, σε άγνωστη ημερομηνία θεμελιωμένο, έχει σήμερα κι αυτό βουλιάξει μέσα στη λίμνη των Κρεμαστών.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΤΡΙΖΩΛΟΥ

73. Το γεφύρι του Τριζώλου, κοντά στο ομώνυμο χωριό (σήμερα Καρούα) της Αργιθέας. Στις μέρες μας, αν και αναγκαίο, στέκει παροπλισμένο από μία τυχαία ζημιά του δρόμου. Εκτός από πίο παλιό (13ος αιώνας κατά την παράδοση) θεωρείται και το πίο μεγάλο σε μέγεθος της περιοχής. (Φωτογρ. Β.Ν. Τασιά).

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΜΕΖΗΛΟ

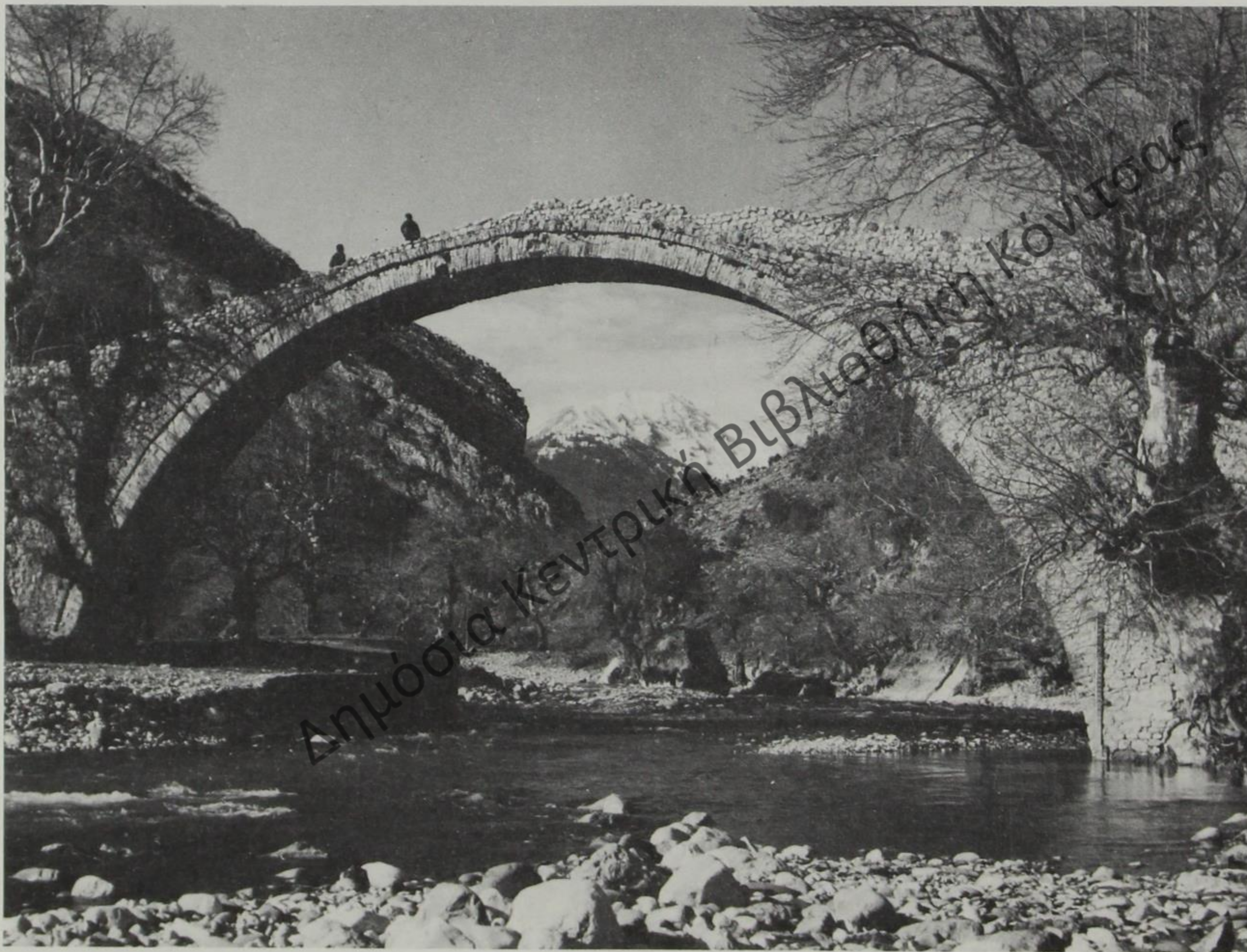

74. Το γεφύρι του Μεζήλο, στο ομώνυμο χωριό (σήμερα Δροσάτο) της Αργιθέας. Για βάσεις του μοναδικού του τόξου, χρησιμοποιεί τα ίδια τα πέτρινα κοιλώματα του Λιασκοβίτικου ποταμού. Είναι η έξυπνη «οικονομία» του λαϊκού τεχνίτη, που πέτυχε τοποθετώντας το διάδρομο διάβασης στο κατάλληλο ύψος. (Φωτογρ. Σπύρου Μελετζή - 1944).

75. Το γεφύρι σε κάποια ξεχωριστή στιγμή. Το διαβαίνουν άνδρες του λαϊκού στρατού το 1944 έχοντας ανάμεσά τους και τον Σβώλο. (Φωτογρ. Σπύρου Μελετζή - 1944).

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΠΟΡΤΑΣ ἢ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ

76. Τὸ γεφύρι τῆς Πόρτας ἢ τοῦ Αγίου Βησσαρίωνα, πάνω στὸν Πορτιάτη, κοντὰ στὸ χωριὸ Πόρτα-Παναγιὰ (σήμερα Πύλη) τῶν Τρικάλων. Ἐχτισε τὸ 1519 ὁ μητροπολίτης Λάρισας Βησσαρίωνας (Φωτογρ. Τάκη Γλοῦπα - 1965).

77. Με ένα και μοναδικό τόξο ανοίγματος 34,5 μέτρων, το γεφύρι της Πόρτας είναι χτισμένο με πελεκημένες πέτρες αντί των σχιστόλιθων που συνηθίζονταν στην κυρίως Ήπειρο.

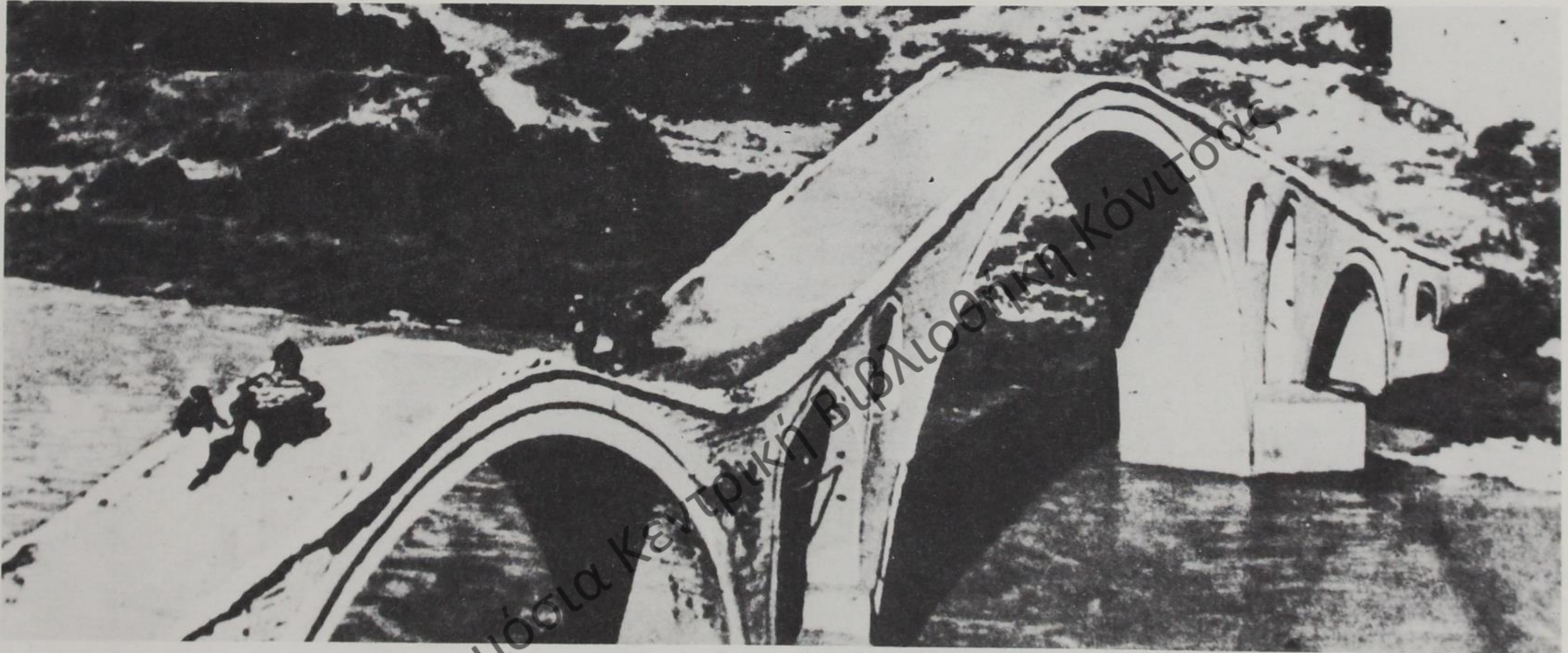
ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΣΠΑΝΟΥ

78. Το γεφύρι του Σπανού, πεντάτοξο, πάνω στο Βενέτικο ποταμό δυτικά των Γρεβενών. Τό έχτισε ο Μουσταφά Αγάς από τό Αργυρόκαστρο, ο επωνομαζόμενος Σπανός.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΣΟΥΜΠΑΣΗ

79. Τό γεφύρι τού Σούμπαση, κοντά στο Τεπελένι Αλβανίας, πάνω στον ποταμό Δρίνο. Σήμερα έχει πέσει τό μεγάλο του τόξο. Εντυπωσιακό γεφύρι, δέν παράλειψαν νά τό αναφέρουν όσοι από τούς παλιούς περιηγητές τό διάβηκαν.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΠΕΤΡΑΣ ἢ ΠΕΤΡΑΙΝΑΣ

80. Τό γεφύρι τῆς Πέτρας ἢ Πέτραϊνας, κοντά στό χωριό Petrai τῆς Πρεμετῆς, σέ παλιά φωτογραφία. Σήμερα δέν υπάρχει πιά.

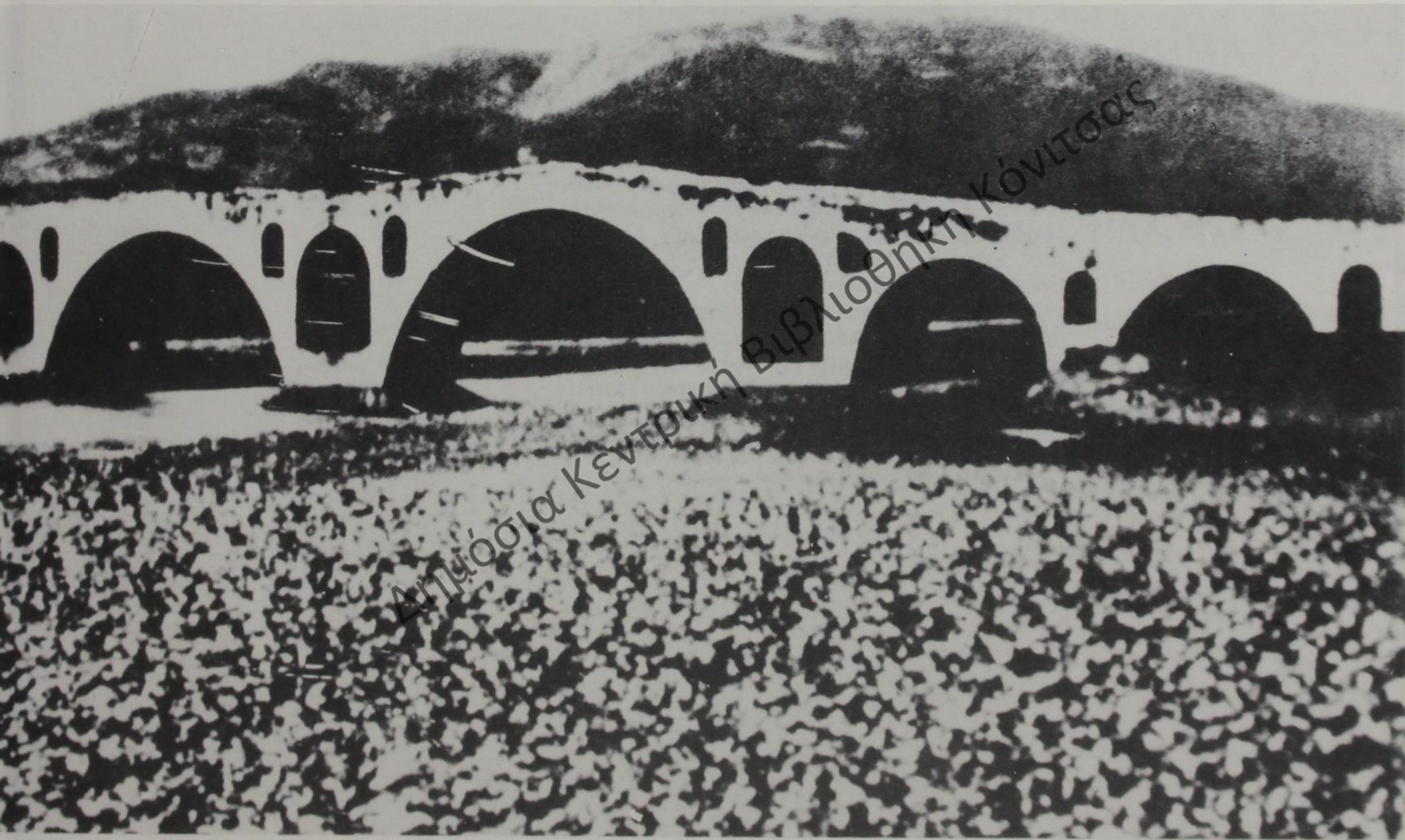
81. Τό γεφύρι τοῦ Μπερατιοῦ, οκτάθλο, πάνω στόν Ἄψο ποταμό, σύμφωνα μέ γκραβούρα τοῦ 1820. Χτιστήκε τό 1776.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΚΟΥΡΤ-ΠΑΣΣΙΑ

82. Το γεφύρι του Κούρτ-Πασσιά πάνω στο Σκούμπη ποταμό ή Γενούσο, κοντά στο Ελμπασάν. Δωδεκάτοξο, χτισμένο το 1778, αποτέλεσε για την εποχή του αληθινό τεχνικό κατόρθωμα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ανεβαίνουμε τὸ πρῶτο πλατύσκαλο. Είναι χορταριασμένο. Ὑστερα τὸ δεύτερο τὸ τρίτο, τὸ ἄλλο...μέχρι τήνκορυφή τῆς τεράστιας καμάρας.

Ὦρα νὰ αποσυρθεῖ ὁ ἥλιος, νὰ σκουρύνουν τὰ ἀπέναντι βουνά. Οἱ λιγοστοὶ ξένοι προλαβαίνουν ἀκόμα καὶ μᾶς φωτογραφίζουν. Οἱ ντόπιοι, κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς συνήθειας, μᾶς προσπερνοῦν ἀδιάφορα.

Τὸ ποτάμι ὅσο πάει καὶ ἀγριεύει, τὸ φαράγγι ἀρχίζει νὰ μᾶς βαρύνεται, τὰ δέντρα, σκουροπράσινες πιά φηγούρες, ἀμφιταλαντεύονται. Εἶπαμε τὸ φόβο κρῦο καὶ... ἀπομακρυνθήκαμε.

«... ποιὸς παίρνει τὴν πίκρα μου καὶ ποιὸς τὴν ὀμορφιά μου;»
Καὶ μὰ δαφνοῦλα φουντωτὴ πού κείται μέσ' τὸ ρέμα,
«Εγὼ παίρνω τὴν πίκρα σου, καὶ ἐγὼ τὴν ὀμορφιά σου».

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ

Α. υστερόγραφο υπενθύμισης
Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ
ΤΟΥ ΓΕΦΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Β. η μυστική γλώσσα των Μαστόρων
ΚΟΥΔΑΡΙΤΚΑ ή ΜΑΣΤΟΡΚΑ

Γ. αντιπαράθεση για σύγκριση
ΑΛΛΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Αθηνών

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΟΥ ΓΕΦΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Οι θυμοί του Άραχδου παλιά, η άγνοια και η αδιαφορία στις μέρες μας, μπόρεσαν να «γκρεμίσουν» και να «ξαναχτίσουν» το φημισμένο γεφύρι της Άρτας αρκετές φορές. Τή στιγμή που γειτονικοί λαοί προσπάθησαν ή προσπαθούν ακόμη και σήμερα να οικειοποιηθούν το δρύιλο του Πρωτομάστορα προσαρμόζοντάς τον σ' ένα δικό τους μνημείο (γεφύρι, κάστρο, κ.ά), εμείς, αποδειγμένα ξεδιάντροπα, σχεδιάζουμε - δυστυχώς κι επίσημες κρατικές υπηρεσίες - την κατεδάφισή του. Γιατί έγινε και αυτό αρχές του αιώνα μας, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι κατά τ' άλλα αληθινά μεγάλες συγκοινωνιακές ανάγκες της περιοχής. Ήταν τότε στα 1929 με 1930, που ανάγκασε και τον μεγάλο Παλαμά να προσδέσει, ανάμεσα στις άλλες φωνές αγανάκτησης, και τή βαρυσήμαντη δικιά του. Έγραψε συγκεκριμένα σέ διευθυντή τοπικής εφημερίδας: «... Τής Άρτας τό γιοφύρι είναι λαϊκό αριστούργημα, σαν ένα κομμάτι από ραψωδία ομηρική. Και είναι για να τ' εκμεταλλεύονται ποίηση και μουσική μας όσο υπάρχουν...». Αν όμως οι συνθήκες τής εποχής δικαιολογούσαν τότε μιά κάποια άγνοια τής αξίας του γεφυριού, σήμερα, η αδιαφορία αρμόδιων και μη, πέρνει τουλάχιστον διαστάσεις αληθινού σκάνδαλου. Γιατί παρ' όλο πού φωνές, βασισμένες βέβαια περισσότερο σέ συναισθηματισμό και διαισθηση παρά σέ συγκεκριμένα αποδεικτικά στοιχεία, είχαν αρχίσει από τό 1975 να επισημαίνουν τούς κινδύνους τής εγκατάλειψης, κανένα ουσιαστικό μέτρο δέν πάρθηκε για τήν ανακούφιση τού ταλαιπωρημένου μνημείου. Τό ότι δέν έπεσε πέρσι, προκαλώντας μάλιστα - γιατί όχι; - και δύματα ανάμεσα στους επισκέπτες του, οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στήν τύχη. Η ευθύνη τής Αρχαιολογίας σ' αυτό τό σημείο είναι πάρα πολύ μεγάλη, αφού βέβαια πέρα από τή «θεραπεία» πρέπει να θεωρήσουμε στις υποχρεώσεις της και ότι αφορά τήν «πρόληψη». Αλλά άς πάρουμε τά πράγματα από τήν αρχή. Ξεπερνώντας τό γεφύρι ανώδυνα μόλις τήν τελευταία στιγμή τήν απειλή τού 1930, συνέχισε να εξυπηρετεί τά, λίγα τότε αλλά σίγουρα πολλά για τήν αντοχή του, αυτοκίνητα. Τό 1941, τά στρατεύματα κατοχής «κολλήσανε», δίπλα από τις βάσεις των τόξων, βαριούς τσιμεντένιους όγκους πάνω στους οποίους «ξάπλωσαν» σιδε-

ρένια γέφυρα. Η τελευταία συνέχισε να χρησιμοποιείται μέχρι και τό 1960, όποτε, με τήν κατασκευή καινούργιας τσιμεντένιας 150 μέτρα παρακάτω, αποσύρθηκε. Παράμειναν όμως και εξακολουθούν να παραμένουν οι τσιμεντένιοι όγκοι, που άς σημειωθεί ο καθένας ζυγίζει πάνω από πενήντα τόννους επιβαρύνοντας έτσι ακόμα περισσότερο τή γερασμένη και ήδη σοβαρά τραυματισμένη κατασκευή.

Και φτάνουμε στο προηγούμενο καλοκαίρι, για να ανακαλυφτεί, εντελώς τυχαία από κάποιον ερασιτέχνη δύτε και στη συνέχεια να φωτογραφηθεί, ένα αναπάντεχα μεγάλο κενό κάτω από τό θεμέλιο τής τελευταίας στα αριστερά βάσης. Με άλλα λόγια, τό γεφύρι στεκόταν πλέον στον αέρα, με σίγουρη τήν κατάρρευσή του στο επόμενο φθινόπωρο, τότε πού ριβροχές αλλά βασικά τό άνοιγμα τής λίμνης τής ΔΕΗ θά αύξανε επικύνδινα τήν ορμή τού νερού. Αυτό τό υδροηλεκτρικό φράγμα πού βρίσκεται λίγο πιο πάνω, στο Πουρνάρι, θεωρήθηκε και η αποκλειστική αιτία τής ζημιάς, αφού έστελνε κατά επίσημη ομολογία 500 κυβικά μέτρα νερό τό δευτερόλεπτο να χτυπούν με δύναμη τό γεφύρι. Μάλιστα η κοίτη τού ποταμού είχε διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε όλος ο υδάτινος όγκος να περνάει μέσα από τήν πρώτη αριστερή καμάρα κατατρώγοντας έτσι τή βάση τού τόξου της. Πεντακάδαρο τό νερό, χωρίς φερτά υλικά (χώμα, πέτρες κ.λ.π.) απογύμνωσε κυριολεκτικά στήν αρχή τήν υποθεμελίωση τού βάδρου από τή συνδετική ύλη και στή συνέχεια σκόρπισε και τις ίδιες τις πέτρες δημιουργώντας τό μεγάλο κενό. Αποκαλύφτηκε τότε, ότι από σύστημα ξύλινων πάσσαλων και οριζόντιων ξυλοδοκών πού κάποτε θά λειτουργούσαν αντισεισμικά στήν όλη κατασκευή, είχαν απομείνει μονάχα δεκατρία καθρόνια από τά αρχικά ογδόντα πού συγκροτούσαν τό προστατευτικό πλέγμα. Η τοπική εφημερίδα τής Άρτας, «Ταχυδρόμος τής Ημέρας», ήταν εκείνη πού έβγαλε πρώτη στον αέρα τήν είδηση¹¹⁵...

«... Η αδιαφορία τής Αρχαιολογίας Ιωαννίνων, γκρε-

Εκ. 83.

114. Η επιστολή με ημερομηνία 19-1-1930, δημοσιεύτηκε στο «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΒΗΜΑ» Άρτας, Φ. 60 τής 25-1-1930. Απευθυνόταν στο διευθυντή τής Ιωάννη Παπαβασιλείου.

115. Κώστα Γκέτσι: Πέφτει η Γέφυρα, στον «Ταχυδρόμο τής Ημέρας» (Άρτας), φ. 447, 30-8-1983.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κοζάνης

83. Υποβρύχια φωτογράφιση της «αφρωστημένης» βάσης. Το πεντακάθαρο νερό της λίμνης της ΔΕΗ που βρίσκεται πιο πάνω, στο Πουρνάρι, απογύμνωσε στην αρχή την υποθεμελίωση του βάθρου από την συνδετική ύλη, για να σκορπίσει στη συνέχεια και τις ίδιες τις πέτρες δημιουργώντας το μεγάλο κενό.

μίξει το ιστορικό γεφύρι της Άρτας, το σπουδαιότερο μνημείο της Ηπείρου, κι ένα απ' τα σπουδαιότερα μνημεία της Ελλάδας. Η βάση της γέφυρας που βρίσκεται ακριβώς στο κέντρο της σημερινής ροής του Αράχδου, κυριολεκτικά βρίσκεται στον αέρα και τό πώς κρατιέται μπορεί μόνο σέ θαύμα νά αποδοθεί. Η μιά μετά την άλλη οι πέτρες που αποτελούν τη βάση της γέφυρας πέφτουν στο νερό, ενώ τα ξύλα τα οποία την στηρίζαν έχουν από καιρό φύγει. Αν όμως πριν απ' αυτή την αποκάλυψη ρωτούσαμε την αρχαιολογία για την αντοχή της γέφυρας, θά μάς έλεγε ότι είναι μεγάλη και ότι δέν υπάρχει κίνδυνος κανέναν.

Ο εντοπισμός όμως της κατάστασης που επικρατεί στο γεφύρι της Άρτας, που ήταν αποκλειστικά έργο της Αρχαιολογίας και των φορέων που κομπάζουν για την διάσωση των μνημείων μας, αυτή την φορά πέρασε μόνο από δυό τρεις άσημους εργάτες, που πονάνε

περισσότερο τό ιστορικό γεφύρι της Άρτας. Ο εργάτης Βαγγέλης Τσάκαλος ενώ κολυμπούσε κάτω ακριβώς από την ετοιμόροπη βάση της γέφυρας, αντιλήφθηκε ότι είναι όλα έτοιμα νά πέσουν. Μαζί με τόν αδερφό του Γιώργο Τσάκαλο επίσης εργάτη και τούς Νικηφόρο και Βασίλη Γκανιάτσα, έκαναν μιά σειρά υποβρύχια φωτογραφίες, οι οποίες παραδόθηκαν στον «Τ» και θγαίνουν στην δημοσιότητα κατ' αποκλειστικότητα σήμερα. Οι τέσσερις αρτινοί που ευαισθητοποιήθηκαν τόσο πολύ για τό μόνο μνημείο τού ποταμού, μάς λένε για την κατάσταση που επικρατεί κάτω ακριβώς από την ετοιμόροπη βάση της γέφυρας. «Εκεί υπήρχαν κάμποσα καδρόνια, τα οποία πριν από αρκετό καιρό, βρισκόταν μέσα στό χώμα και στηρίζαν την βάση της γέφυρας. Με τόν καιρό, που η κοιτη του Αράχδου μεταφέρθηκε μόνο κάτω από την ετοιμόροπη βάση, τα ξύλα εκτέθηκαν στο νερό και με τόν καιρό παρασύρθηκαν. Σήμερα υπάρχουν περίπου 13 ξύλα, τα οποία είναι όλα σάπια και μέρα με την μέρα φεύγουν, ένα-ένα. Αποτέλεσμα τών παραπάνω, είναι ότι φεύγουν με την σειρά τους και οι μεγάλες πέτρες που αποτελούν τη βάση της γέφυρας. Σήμερα η βάση αυτή της γέφυρας, είναι μόλις τρία μέτρα μέσα στο νερό ενώ τό συνολικό βάθος είναι κάπου 8 μέτρα. Η ορμή που δημιουργείται άλλοτε περισσότερη και άλλοτε λιγότερη έχει σαν αποτέλεσμα νά φεύγουν μέρα με την μέρα όλο και περισσότερες πέτρες».

Πάνω σ' όσα μάς είπαν οι αρτινοί που ανακάλυψαν την κατάσταση της γέφυρας, τό μόνο που μπορεί κανέναν νά προσδέσει είναι ότι πραγματικά εκείνο τό σημείο κρατιέται από θαύμα και ότι είναι φυσικό σέ κάμποσο καιρό νά πέσει. Η καλύτερα, η κατάρευση του ιστορικού γεφυριού δέν μπορεί ν' αποτελέσει έκπληξη, αφού αυτό είναι η φυσική συνέχεια της εγκατάλειψης και της αδιαφορίας...».

Από τη ντόπια εφημερίδα, με την περιορισμένη όπως είναι φυσικό εμβέλεια, γρήγορα η είδηση πέρασε στον ημερήσιο τύπο της Αθήνας που ομολογουμένως έπαιξε πολύ σοβαρό ρόλο στη συνειδητοποίηση του προβλήματος «εκβιάζοντας» έμμεσα και τούς αρμόδιους φορείς στη λήψη τών αναγκαίων μέτρων¹¹⁶. Και πράγματι τούτη τη φορά, έστω ένα βήμα πριν τό τέλος,

116. Βλέπε σχετικά: στά ΝΕΑ 20/8/83 και 21/9/83, στό ΕΘΝΟΣ 21/9/83, 29/9/83, 13/10/83 και 15/11/83, στό ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ 25/9/83, στόν ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΤΥΠΟ 21/9/83 και άλλες.

συνέβει μιά απρόσμενη για τὰ ελληνικά δεδομένα κινητοποίηση όλων τών κρατικών υπηρεσιών (Υπουργεία Πολιτισμού και Δημοσίων Έργων, Ντόπια Νομαρχία) που τελικά φαίνεται νά σώζει τό γεφύρι. Τή στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, τελειώνει η πρώτη φάση τών εργασιών που σκόπευε στην αναχαίτηση τής απειλής και τήν εξάλειψη τής αιτίας που τήν προκάλεσε. Η δεύτερη φάση έχει ακόμη ψηλότερους στόχους, φιλοδοξώντας στην πλήρη ανάδειξη του μνημείου που ο χρόνος και οι συγκοιρίες έχουν από καιρό μουδιάσει.

Μέ τήν έγκριση λοιπόν του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, και αφού η ΔΕΗ Πουρναρίου διέκοψε για τρεις περίπου μήνες τή λειτουργία της, εκτελέστηκαν:

- υποβρύχια έρευνα, βιντεογράφιση για τήν διαπίστωση τής ζημιάς, και πρόχειρη αποτύπωσή της, από συνεργεία τής Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων
- «στέγνωμα» του λαβωμένου βάθρου με σιδεροπάσσαλους και γέμισμα τής υποσκαφής
- δειγματοληψία με σκοπό νά γίνει χρονολόγηση του ξύλου με τή μέθοδο του ραδιάνθρακα και νά επιτευχτεί έτσι επιστημονική διαπίστωση τής πρώτης δεμελιώσης του γεφυριού
- τσιμεντενέσεις στην επικίνδυνη βάση, διοχέτευση δηλαδή λεπτόρευστου υλικού που πήζει εύκολα, για νά γεμίσουν τὰ αόρατα κενά και οι φανερές ρωγμές
- «φυλάκιση» με χοντρό συρματόπλεγμα τών βότσαλων τής κοίτης που βρίσκονται σε απόσταση 50 μέτρων και από τις δυό πλευρές του γεφυριού
- διευθέτηση τής κοίτης με σαρζανέτι (συρμάτινα «δέματα» χαλκιών) ώστε τό νερό νά κυλάει κάτω από όλες τις καμάρες και όχι μόνο τήν κεντρική
- γεωτρήσεις στο σκελετό του γεφυριού (κυρίως στο οδόστρωμα), προκειμένου νά διευκρινιστεί η ακριβής σύνδεση του εσωτερικού υλικού και νά χρησιμοποιηθεί παρόμοιο για τις προγραμματισμένες εργασίες συντήρησης
- εξασφάλιση με κατάλληλα σιδερένια «δεσίματα» τής τοιχοποιίας που παρουσιάζει σοβαρές ρηγματώσεις.

- κατασκευή δυό «λιμνών ηρεμίας» ώστε νά σπάει η ορμητικότητα του νερού.
- αφαίρεση διάφορων δέντρων (πλατάνια, συκιές κ.ά) που πολύ κοντά στο μνημείο αυξάνουν μέ τις βαθείες τους ρίζες τὰ προβλήματα.
- μεταφορά τών συνεργείων αυτοκινήτων και άλλων «ενοχλητικών» από αισθητική άποψη κοντινών μαγαζιών.
- Ψάξιμο και ανάδειξη τών σιγουρών «προεκτάσεων» και από τις δυό πλευρές τών άκρων του γεφυριού που σήμερα σκεπάζονται από χώμα.
- εγκατάσταση προβολέων ανάδειξης.

Τελικά, για τό άν δά ολοκληρωθούν όλες οι παραπάνω προγραμματισμένες εργασίες, δικαιούμαστε κάποιες μικρής επιφύλαξης, κατάλοιπο άσχημων προηγούμενων εμπεισιών. Όμως και μέ τὰ όσα μέχρι στιγμής πραγματοποιήθηκαν, μπορούμε νά πούμε πως τό γεφύρι τής Άρτας τουλάχιστον για ένα μεγάλο διάστημα εξασφαλίστηκε. Τό υστερόγραφό του τούτη τή φορά λειτούργησε ικανοποιητικά, ευαισθητοποιώντας υπεύθυνους και πλατύ κοινό και ταυτόχρονα υπενθυμίζοντας μιά παραμελημένη λαϊκή έκφραση. Γιατί βέβαια όλα αυτά τὰ γεφύρια προχώρησαν πολύ πιο πέρα από τήν κάλυψη τής ανάγκης για τήν οποία ξεκίνησαν.

Θά τελειώσουμε με μιά πρόταση προς κάθε ενδιαφερόμενο και ειδικότερα προς τόν τοπικό σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑ». Δίπλα ακριβώς από τό γεφύρι, υπάρχει μικρό κτίριο με νεοκλασική εμφάνιση, χτισμένο τό 1864 από αυστριακό αρχιτέκτονα και τό οποίο χρησιμοποιήθηκε αρχικά σαν φυλάκιο του περάσματος και στη συνέχεια, μετά τό 1861, σαν μεθοριακός σταθμός τών Τούρκων. Σήμερα, αναπαλαιωμένο, στεγάζει τό λαογραφικό μουσείο τής πόλης, κάνοντας σε κάποιο δωμάτιό του και μιά μικρή αναφορά στο διπλανό γεφύρι. Πιστεύουμε πως ο χώρος - ακατάλληλος λόγω στενότητας και υπερβολικής υγρασίας για έκθεση λαογραφικού υλικού - δά μπορούσε νά αφιερωθεί αποκλειστικά στο γεφύρι τής Άρτας αλλά και στα υπόλοιπα γεφύρια τής Ηπείρου προσφέροντας με φωτογραφίες, γκραβούρες, λαϊκούς πίνακες, μικρές μακέτες, σχεδιαγράμματα, χάρτες, σχετικά βιβλία παλιών περιηγητών και σύγχρονων μελετητών, μιά ολοκληρωμένη εικόνα τών επιτεύξεων τής ντόπιας λαϊκής αρχιτεκτονικής στον συγκεκριμένο ειδικό τομέα. Θά ήταν ένα πρωτότυπο και εκτός «ρουτίνας» μουσείο, μοναδικό σε όλο τόν ελληνικό χώρο.

84. Από τή μεγάλη κινητοποίηση, απρόσμενη για τὰ ελληνικά δεδομένα, που φαίνεται πως έσωσε τό θρυλικό γεφύρι έστω και τήν τελευταία στιγμή.

Εικ. 84. Έτσι, «φασκιωμένο» προστατευτικά τό γεφύρι, δά περάσει με σιγουριά τό βαρύ χειμώνα, για νά δεχτεί από τήν ερχόμενη άνοιξη τις συμπληρωματικές εργασίες που μεταξύ τών άλλων προβλέπουν:

ΚΟΥΔΑΡΙΤΚΑ ή ΜΑΣΤΟΡΚΑ

Βούζιος, μη ξυφλιάς τουλιζ' ου μπαρός
Σιωπή, μη μιλάς ακούει τό αφεντικό

Τούτη η αναπάντεχη προειδοποίηση για τόν εργοδότη πού πλησιάζει, φαίνεται νά αποτελεί και τή φράση κλειδί για τήν αποκρυπτογράφιση τού ρόλου πού έπαιξε ανάμεσα στους Ηπειρώτες και Δυτικομακεδόνες μαστόρους, μιá συνθηματική γλώσσα όπως είναι τά «Κουδαρίτκα» ή «Μαστόρκα». Διαγράφεται καθαρά η αμυντική της στάση, πού βέβαια μέσα σέ ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον πέρνει αμεσώς χαρακτηριστήρα επιδεικτικό. «Η αδυναμία πού αισθάνονται οι μαστόροι...», εξηγεί ο Ν. Μουτσόπουλος¹¹⁷, «... απομονωμένοι καθώς γυρίζουν σ' έναν κόσμο ξένο, άγνωστο, μέ άλλα συνήθεια, μακριά από τά χωριά τους, τούς αναγκάζει νά συνενωθούν περισσότερο ανάμεσά τους και νά αμυνθούν απέναντι στον εργοδότη τους, πού ανήκει σέ μιάν άλλη τάξη κοινωνικά και οικονομικά ανώτερη. Πρέπει νά είναι κάθε στιγμή πανέτοιμοι, απέναντι στον συχνά αλλόγλωσσο ή αλλόδηρσκο νοικοκύρη, πού κάποτε ζητάει νά εκμεταλλευτεί μέ κάθε μέσο τούς εργάτες πού δουλεύουν στό σπίτι του. Πρέπει μάλιστα νά λάβουμε υπόψη μας ότι κανένα μέσο άμυνας δέν υπάρχει γι' αυτούς απέναντι στον κακοπληρωτή νοικοκύρη, μιá και στά χρόνια τής τουρκοκρατίας, ούτε δικαστήριο, ούτε αστυνομία υπήρχε στά απομακρυσμένα χωριά πού γυρίζαν. Αλλά και άν υπήρχαν, σέ γειτονικά χωριά ή πόλεις, ήταν πολύ δύσκολο γι' αυτούς νά χάσουν πολύτιμο χρόνο διακινδυνεύοντας ένα αμφίβολο αποτέλεσμα. Μοναδική τους άμυνα ήταν η τμηματική εγκατάλειψη τού γιαπιού πού μέ τά χρόνια έγινε όρος απαράβατος και κανένα άλλο ισνάφι δέν καταπιανόταν νά αποτελειώσει τό έργο άν ο νοικοκύρης δέν ταχτοποιούσε τούς λογαριασμούς του μέ τό προηγούμενο ισνάφι. Δέν ήταν όμως αυτός ο μοναδικός τρόπος άμυνας τών μαστόρων απέναντι στους δύστροπους εργοδότες. Η ανάγκη τούς οδηγούσε νά εφεύρουν πολλούς τρόπους και ανάμεσα σ' αυτούς, η πολύωρη διακοπή εργασίας, γιά τό μεσημεριανό φαγητό, στις περιπτώσεις πού δούλευαν μεροκάματο...».

Εικ. 85.

85. Πυρσογιαννίτες μαστόροι στη Σπάρτη τό 1935.

Αλλά δέν είναι η χρησιμοποίηση μιás τέτοιας μυστικής γλώσσας αποκλειστική εφεύρεση και προνόμιο τών χριστών και τών άλλων ειδικοτήτων πού συγκροτούσαν ένα αρχιτεκτονικό μπουλούκι δουλειάς. Υπήρξαν αρκετές άλλες περιπτώσεις, πού συντεχνίες μέ διαφορετικό είδος απασχόλησης, έστησαν τό δικό τους τρόπο συνεννόησης. Άς θυμηθούμε τά «μπουκουραϊκά» τών ραφτάδων, τά «αλειφιάτικα» τών Ηπειρωτών καλαντζήδων, τά «σιώπικα» τών βαγενάδων, τά «κομπογιαννίτικα» τών εμπειρικών γιατρών τού Βίκου αλλά και τών ψωμάδων, τά «μεσιτισώτικα» τών Στεμνιωτών χρυσικών, τά «γεωργατζέϊκα» τών χτενάδων από τόν Κοσμά τής Κυνουρίας. Εδώ όμως, δέν δά πρέπει νά παραλείψουμε νά σημειώσουμε, πώς ένα τέτοιο «εργαλείο», συνάμα και όπλο, όπως είναι η μυστική γλώσσα, πέρασε γρήγορα, από τίς επαγγελματικές ενώσεις και σέ περιθωριακές κοινω-

117. Νικ. Μουτσόπουλου: Κουδαραίοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες Μαστορες, στό λεύκωμα τού ΤΕΕ «Πρώτοι Έλληνες Τεχνικοί Επιστήμονες περιόδου Απελευθερώσεως», Αθήνα 1976, σελ. 364, και ανάπτυρον.

νικά ομάδες, όπως ήταν οι Κραβαρίτες ζητιάνοι που «δημιούργησαν» τὰ «μπολιάρικα», οι μάγκες με τὰ «τσουμπουρλουκίστικα», οι ομοφυλόφιλοι και οι πόρνες με τὰ «λουμπινίστικα» τους.

Τὰ «Κουδαρίτκα» ή «Μαστόρκα», πρέπει νά πρωτοάρχισαν νά σκαρώνονται, στην Πυρσόγιαννη και τή Βούρμπιανη, τὰ δυό σημαντικώτερα μαστοροχώρια τής Ηπειρου. Ο χρόνος όμως που έγινε αυτό, παραμένει άγνωστος. Αποτέλεσαν κράμα παραφραρμένων ελληνικών λέξεων, με αντίστοιχες σλάβικες, αρβανιτικές, βλάχικες, τουρκικές, τσιγκάνικες, και εβραϊκές. Παρακάτω παραδέτομε ένα μικρό δείγμα τέτοιων λέξεων, καθώς και σύντομες φράσεις - σχετικές πάντα με τή δουλειά - από τήν περιοχή τής Κόνιτσας και τών Τζουμέρκων. Γιατί από τόπο σε τόπο τὰ «Κουδαρίτκα» παρουσίαζαν διαφορές.

ΤΟΥ ΜΠΟΥΛΟΥΚΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ:

ο κούδαρης	= ο μαστορας	ο κουραμανήσιος	= ο ατζαμής
τό κουδαρόπουλο	= τό μαστοροπαίδι	τό μπαγμαδ	= τό χτίστης
ο κούδας	= ο χτίστης	τό ντισέρ	= τό μουλάρι
ο γκουβερήσιος	= ο χτίστης του μπουλουκισού	τό τζέρι	= τό μουλάρι
ο φουραδιάρ 'ς	= ο μαραγκός	τό τσιμεπέλαθο	= ο σκύλος
ο πελεκιάν 'ς	= ο μαρμαράς	γκαντινέου	= χτίζω
ο ταλιαδούρ 'ς	= ο ξυλογλύπτης	καθιάζω	= σκάβω
ο γκολέμος	= ο μηχανικός	χαστακίζω	= τσακίζω
ο γκράς	= ο μηχανικός	ραμποτίζω	= δουλεύω
ο μανλιχέρης	= ο υπομηχανικός	η πραχάλα	= η δουλειά
		τό κράνιασμα	= η πληρωμή
		τό ντενιάντ' κου	= τό μεροκάματο
		ο τσέπους	= τὰ χρήματα
		τό στρογγυλό	= τό γρόσι

- Πόσου γκαντένου τράβ' σις σήμερα; = πόσο τοίχο έχτισες σήμερα;
- Τι κρεμμύδω φορείς; = Τι ώρα είναι;
- ο γκαλιούρης καθάλισε = ο ήλιος έφυγε (ώρα για σχολασμα)
- αυτός φουρεί αλφειάς δέ φουρεί κούδαρ 'ς = αυτός είναι καλαντζής, δέν είναι μαστορας (κοροϊδευτικά).
- Άραξι μιά φουντιάρα = δώσε μου ένα τσιγάρο
- ανθίζουν οι κρانيές μη ξιφλιάζιτι = μάς καταλαβαίνουν μη μιλάτε
- ταμπακίζει και δέ φοράμε ράπο = βρέχει και δέν έχουμε δουλειά.

ΓΙΑ ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ:

η ασπρούδιο	= ο ασβέστης	τά μπραχάλια	= τὰ εργαλεία του χτίστη
η μπιλιώκου	= ο ασβέστης	τά χαλάτια	= τα εργαλεία
βότα ή θόντα	= τό νερό	τό αριό	= τό σφυρί
τό καλούδι	= τό χώμα για λάσπη	τά τσόκι	= τό σφυρί
η κάλω	= η λάσπη	ο μάλας	= τό μυστρι
τό κοκκινάδι	= τό κεραμίδι	η ματσούκα	= ο πήχυς
τό μανούρ	= τό λιθάρι	τά άγανα	= τὰ καρφιά
η μανούρα	= η πλάκα, η πέτρα	η τραφή	= η οκά
τά ραφινάδια	= οι μικρές πλάκες	η πατούσω	= η σκάλα
η σουφλιέρω	= τό αγκωνάρι	τό λάζος	= τό μαχαίρι
τό φουράδ	= τό ξύλο	ο ντριάνους	= τό σακκούλι
ο τσάρους	= τό χώμα	τά ζ'νάρια	= οι ξυλοδεσιές
η αφά ή αφια	= η φωτιά	ο γκαντένους	= ο τοίχος
η λαφερή	= η φωτιά	ο στήσος	= ο τοίχος
η τζίγγω	= η φωτιά		

* Για τό παραπάνω λεξιλόγιο χρησιμοποιήθηκαν:

Μουτσόπουλου Νικ.: Κουδαράιοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες Μαιστορες, Αθήνα 1976.

Μπογδανόπουλου Δ.: Τὰ Κουδαρίτκα, «Ηπειρωτική Εστία», τόμ. Ι.

Σάρρου Δ.: Περί τών συνθηματικών γλωσσών, «Λαογραφία», τόμ. Ζ, 1923.

Σούλη Χ.: Τὰ Κουδαρίτκα τών Χουλιανοχωριών τής Ηπειρου, ήτοι τής συνθηματικής γλώσσης τών κτιστών τών Χουλιανοχωριών τής Ηπειρου, «Ηπειρωτικά Χρονικά», τ. 5, 1930.

ΑΛΛΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ

Η Ήπειρος, όπως όλοι πλέον υποψιαστήκαμε, είναι η περιοχή στην οποία χτίστηκαν τα περισσότερα αλλά και τα καλύτερα γεφύρια λαϊκής τεχνοτροπίας. Η σχετική της μάλιστα απομόνωση - συνέπεια εδαφικής ιδιομορφίας και δέσης - έγινε αιτία να διασωθεί μέχρι τις μέρες μας σχεδόν όλη της η «παραγωγή».

Γεφύρια όμως, αρκετές φορές πολύ αξιόλογα, «σηκώθηκαν» και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, με τη δική τους και εκεί, έστω περιορισμένης έντασης, ατμόσφαιρα δρύλων και παραδόσεων¹¹⁸. Η Πελοπόννησος, κυρίως στην ορεινή Γορτυνία, το Πήλιο με τη δικιά του πολιτιστική και αρχιτεκτονική αντίληψη, η Θράκη - στα βουνά της Ροδόπης, γεφύρωσαν τα «περάσματα» τους με κατασκευές που πήγαιναν δειλά να διαμορφώσουν έναν κάποιο ντόπιο ρυθμό. Βέβαια στα περισσότερα μέρη, η τάση αυτή δεν ολοκληρώθηκε ποτέ - κάτι που έγινε στην Ήπειρο - φτάνοντας απλώς σε τύπους με πολύ ελεύθερο, «χαλαρό», χαρακτήρα. Το άσχημο είναι, ότι τούτα τα γεφύρια, ούτε και σαν μεμονωμένα έργα πρόλαβαν να μελετηθούν, ενώ σήμερα, μὴν έχοντας πιά τα περισσότερα την «προστατευτική απομόνωση» της Ηπείρου, χάθηκαν οριστικά ή έπαδαν ανεπανόρθωτες ζημιές. Μετά από όλα αυτά, είναι φανερό, πώς εκμηδενίστηκε και η πιθανότητα κάποιας σοβαρής συγκριτικής μελέτης, που σίγουρα δά απαντούσε σε ορισμένα ερωτήματα σχετικά με τα ίδια τα έργα αλλά και τους κατασκευαστές τους. Θά μπορούσε μάλιστα μιὰ τέτοια εργασία να επεκταθεί ακόμα και στο βαλκανικό χώρο, ιδιαίτερα το νοτιοανατολικό, όπου κινήθηκαν και εργάστηκαν τα διάφορα οικοδομικά μπουλουκιά¹¹⁹. Μοιραία λοιπόν, η «αντιπαράθεσή» μας δά στηριχτεί σε κάποιο φωτογραφικό υλικό και τα συμπέρασματά της δά αποτελέσουν περισσότερο απλές υποψίες.

Τά γεφύρια κάθε τόπου, χτίζονταν, είτε από ντόπιους μαστόρους - φυσικά αν η περιοχή διέδετε τέτοιου είδους τεχνίτες - είτε από τις μετακινούμενες γνωστές μας οικοδομικές ομάδες, που βασικά κατάγονταν από την Ήπειρο και τη δυτική Μακεδονία. Και στη μιὰ και στην άλλη βέβαια περίπτωση, αυτοί που δά

αναλάμβαναν μιὰ τέτοια δουλειά, δά έπρεπε να διαδέτουν και μεγάλη πείρα και τό ανάλογο σε αριθμό προσωπικό.

Στην Πελοπόννησο, έδρασαν κυρίως οι Λαγκαδινοί μαστόροι (από τό χωριό Λαγκαδία της Γορτυνίας) που κυριολεκτικά τήν όργωσαν από τη μιὰ άκρη στην άλλη, και κατά δεύτερο λόγο τεχνίτες από τά Κλουκινοχώρια τών Καλαβρύτων και τήν Τσακωνιά της Κυνourίας. Κατέβηκαν και Ηπειρώτες, που όμως περιορίστηκαν στη Β.Δ. πλευρά της Πελοποννήσου, χώρο μάλλον πεδινό¹²⁰.

Τά πιό σημαντικά Μωραϊτικά γεφύρια, χτίστηκαν στην Αρκαδία και ειδικότερα στη δυσκολοπρόσιτη επαρχία της τή Γορτυνία¹²¹. Ξεχωρίσαμε τό πεντάτοξο της «Κυράς» στο Λάδωνα ποταμό καθώς πηγαινουμε από τή Μυγδαλιά (Γλανιτζά) στη Δάφνη (Στρέζοβα) και που η παράδοση αναφέρει σαν δημιουργούς του τούς Τσάκωνες¹²², του Βαλαβάνη ή γεφύρι του Κούκου κάτω από τό χωριό Βλαχόρραφτη στον Αλφειό κατασκευασμένο τό 1880 από τό λαγκαδινό πρωτομάστορα Αντώνη Κατσαίνο¹²³, τό γεφύρι του Ίση στον Ευρώτα, τών Παραλογγών στον Ερύμανθο, άλλο στο Λούσιο ανάμεσα Δημητσάνα και Ζάτουνα με λαγκαδινούς τούς μαστόρους του και χορηγό τόν Παλαιών Πατρών Γερμανό, τό γεφύρι της Αρκαδιάς, της Γλόγοβας, του Ρωμιού στα Βούρβουρα, του Τσορωτά-Μπέη. Ωραία περίπτωση αποτελεί και ένα γεφύρι στο λεγόμενο Ατσιχωλίτικο ποτάμι (Γορτύνιος - Κάτω

Εικ. 86.

118. Βλέπε μερικές σπόν Ν. Πολίτη: Μελέται περί του δίου και της Γλώσσης του Ελληνικού Λαού - Παραδόσεις Α', Εν Αθήναις 1904, σελ. 268-270, και συγκεκριμένα για τά γεφύρια, της Κυράς στη Γορτυνία (No 481), του Φαναριού στην Ανδρίτσαινα (No 482), της Σαλαμπριάς κοντά σπόν Τύρναβο (No 483), και της Αλαμάνας (No 484).

119. Στη δυτική βαλκανική εργάστηκαν πολλοί Ενετοί αρχιτέκτονες, οπότε η λαϊκή τεχνοτροπία φαίνεται αρκετά εξασθενημένη.

120. Βλέπε, Αργύρη Πετρονώτη: Τά τοπικά οικοδομικά εργαστήρια της νεοελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην Πελοπόννησο, στο περ. «ΑΡΜΟΛΟΓΙΑ», τεύχ. 10, σελ. 53.

Ακόμη, Χρήστου Κωνσταντινόπουλου: Οι Παραδοσιακοί χτίστες της Πελοποννήσου, Αθήνα 1983.

121. Βλέπε, Αργύρη Πετρονώτη: Οικισμοί και Αρχιτεκτονικά Μνημεία στην Ορεινή Γορτυνία (Αρκαδία), Αθήναι 1975, σελ. 63-65.

122. Βλέπε, Χρ. Κωνσταντινόπουλου: Τό χωριό μου Γλανιτσιά - Μυγδαλιά, Αθήνα 1965, σελ. 75 και εξ, σελ. 79.

123. Βλέπε, Σοφοκλή Γ. Δημητρακόπουλου: Βλαχόρραφτη Γορτυνίας, Αθήναι 1972, σελ. 132-3.

Λούσιος), ανάμεσα στην Καρύταινα και τη Βλαχόραφτη¹²⁴.

Τα περισσότερα από τα γεφύρια που αναφέραμε παραπάνω, αλλά και τα άλλα της Πελοποννήσου, περιορίζονται σ' ένα και μοναδικό τόξο - εξαίρεση τό λεγόμενο της Κυράς, που όμως οι πέντε καμάρες του διαμορφώθηκαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές - ενώ ο διάδρομος διάβασής τους παραμένει πάντα επίπεδος. Συγκρινόμενα με τα γνωστά μας ηπειρώτικα, παρουσιάζονται μάλλον βαριά και αρκετά συγκρατημένα.

Στό Πήλιο, αλλά και στην υπόλοιπη Θεσσαλία, πέτρινα γεφύρια άρχισαν να αντικαθιστούν παλιότερα ξύλινα, από τον 18ο αιώνα, περίοδο που τό οικονομικό και πολιτιστικό ανέγασμα ακολουθήθηκε από έναν πρωτοφανή οικοδομικό οργασμό. Για την κάλυψη αυτής της υπερβολικής ζήτησης, χρησιμοποιήθηκαν αρχικά, αποκλειστικά Ηπειρώτες μαστόροι που φτάσαν εδώ με τίς καλά οργανωμένες κομπανίες τους. Σηκώνοντας εκκλησίες, αρχοντικά, ψηλά καμπαναριά και φυσικά γεφύρια, άρχισαν σιγά-σιγά να γοητεύονται από τη γλυκύτητα του τόπου αλλά και τον πιο άνετο οπωσδήποτε τρόπο ζωής, με συνέπεια να παντρευτούν κάποια στιγμή ντόπιες και τελικά να πολιτογραφηθούν Πηλιορείτες. Από ένα σημείο βέβαια και μετά, μπήκαν στη δουλειά και οι ίδιοι οι κάτοικοι, που όμως συνέχισαν στά θήματα και την τεχνοτροπία των πρώτων δασκάλων τους.

Μετά από όλα αυτά, δά περίμενε κανείς, πώς τουλάχιστον τά Πηλιορείτικα γεφύρια, δά έμοιαζαν πολύ με κείνα που οι Ηπειρώτες μαστόροι δημιούργησαν στην πατρίδα τους. Οι εικόνες έρχονται να τό διαψέυσουν, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα και μιá σοβαρή αρχή. Στην τελική διαμόρφωση της μορφής και γενικότερα του ύφους του γεφυριού, δέν παίζει αποκλειστικό ρόλο ο Πρωτομάστορας και η παρέα του, αλλά και αρκετοί ακόμα παράγοντες, όπως είναι τό ντόπιο υλικό - τό μόνο στη διάθεσή τους - παλιότερες συνήθειες και ρυθμοί που πρέπει να γίνουν σεβαστοί, η επιθυμία του χορηγού, και πάνω από όλα η ίδια η μορφολογία του εδάφους. Έτσι τά Πηλιορείτικα γεφύρια - της Καρυάς στη Μακρινίτσα για παράδειγμα, της

87. Ένα γεφύρι μέσα στη Βουλγαρία ενώ «ζεύγει» τόν Άρδα ποταμό.

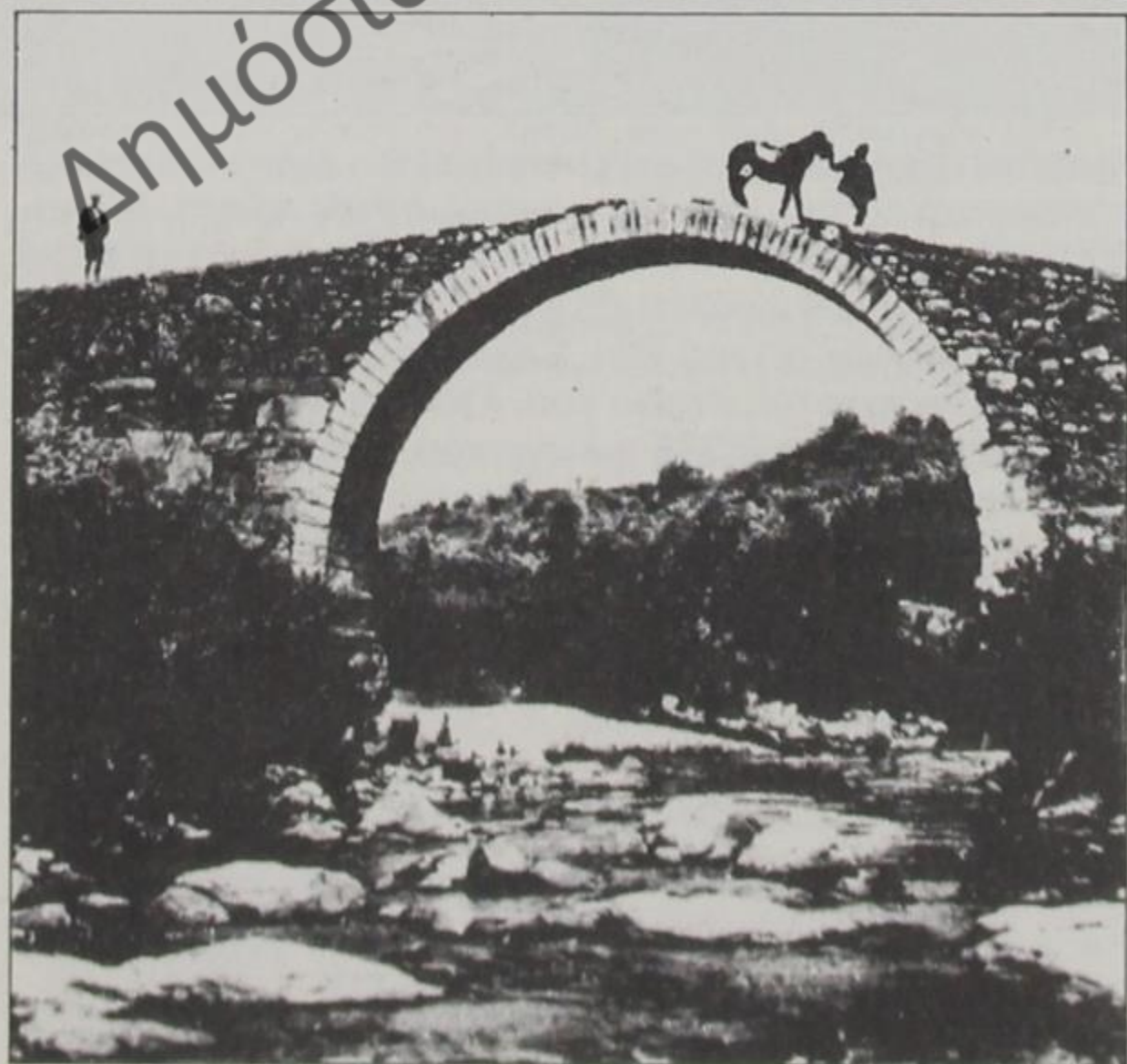

86. Τό γεφύρι τού Βαλαβάνη στην Πελοπόννησο.

124. Βλέπε, Wordsworth christopher: Greece, Pictorial, descriptive, and historical, London 1853, σελ. 398.

89. Το γεφύρι της Λάρισας στον Πηνειό.

88. Το γεφύρι της Κρεμαστής στη Λέσβο.

Λέστιανης στην ίδια περίπου τοποθεσία¹²⁵, του «Πόρου», του Ροβοάμ¹²⁶, κάποιο άλλο στις «Αηδονοφωλιές» του Άνω Βόλου - παρουσιάζουν σημαντικό διαφορισμό από κείνα της Ηπείρου που χωρίς νά είμαστε ιδιαίτερα ανστηρόν παραμένουν ασυναγώνιστα. Ο Κίτσος Μακρής τό δηλώνει απερίφραστα: «... δέν έχουν ούτε το δοριαμβικό χαρακτήρα ούτε τη γραφική ποικιλία του γεφυριού της Πόρτα Παναγιάς, της Άρτας, του Αλαζαρίδη στα Ζαγόρια¹²⁷...».

Αντίθετα, μιά αρκετά στενή συγγένεια με τά Ηπειρώτικα, φαίνεται νά παρουσιάζουν τά γεφύρια της Ροδόπης, ψηλά στη Θράκη. Η οροσειρά εκεί, τόσο στό ελληνικό έδαφος, όσο και στό βουλγάριο που βρίσκεται η βόρεια πλευρά της, δημιούργησε εδαφικές συνθήκες παρόμοιες μ' αυτές της Ηπείρου. Για νά βγούν λοιπόν στό Αιγαίο τά εμπορικά καραβάνια της Φιλιππούπολης και των άλλων κέντρων της περιοχής, χρειάστηκε νά ανακουφιστεί η δύσκολη διαδρομή μ' ένα σημαντικό αριθμό τέτοιων γεφυριών.

Τά πιό μεγάλα και τά πιό όμορφα, γεφύρωσαν τόν Άρδα - και τούς παραποτάμους του - που διασχίζοντας στό μεγαλύτερο μήκος του τή νότια Βουλγαρία χύνεται στόν Έβρο πάνω από τήν Ορεστιάδα. Κατασκευαστές εδώ, ήσαν οι περίφημοι Δουλγκέρηδες, ομάδες μαστόρων οργανωμένων κατά τό σύστημα των ηπειρώτικων και δυτικομακεδονίτικων συναφιών. Κύριες αφετηρίες τους θεωρούνται τό Σουφλί, τό Ορτάκιοϊ, η Αδριανούπολη και οι Σοφίδες της Βιζύης. «... είχαν ένα, δυό, ή περισσότερα τόξα...» γράφει ο Ivan Balkanski¹²⁸, «... μέ ύψος που έφτανε από τά 6 ως τά 7 μέτρα και αντίστοιχα άνοιγμα από τά 4 μέχρι τά 8. Χτιζόνταν μέ πελεκημένες πέτρες ίσου σχεδόν μεγέδους, ενώ οι καμάρες μέ τετραγωνισμένες πλάκες που πλαισιώνε κορνίζα, επίσης τετραγωνισμένων, κεραμιδιών... Η ομορφιά των τόξων συμπληρωνόταν από αντερείσματα, ημικυκλικά μικρά ανοίγματα και προστατευτικά βάδρα. Τό διάδρομο διάβασης, πλάτους 2,5-3 μέτρων και μήκους 50, κάλυπταν μεγάλα βότσαλα σημαδεμένα από λευκό κονίαμα...».

Εκ. 87

125. Βλέπε περιοδικό, «Ελληνική παράδοση - Θεσσαλικός χώρος», Λάρισα, Μάιος 1979, σελ. 28-32.

126. Έναν πολύ ενδιαφέροντα δρύλο για τούτο τό γεφύρι, αναφέρει ο Κώστας Λιάπης στό βιβλίο του «Ώρες του Πηλίου», 1978, σελ. 112.

127. Κίτσου Μακρή: Η Λαϊκή Τέχνη του Πηλίου, Αθήνα 1976, σελ. 89.

128. Ivan Balkanski: Old Bridges στο "Resorts in Bulgaria, 3/1982, σελ. 12.

Τὰ γεφύρια τῆς Ροδόπης, ὅπως ἄλλωστε αναφέραμε καί στήν ἀρχή, θυμίζουν πολύ, ἐστω σέ μικρότερη κλίμακα, ἐκεῖνα τῆς Ἠπείρου, κυρίως μέ τὸ νά καμπυλῶνουν τὸ «κατάστρωμά» τους δαρρετά. Ὅμως ὅλα στεροῦνται προφυλαχτικῶν πεζουλιῶν, κάτι πού τὰ κάνει πολύ επικίνδυνα.

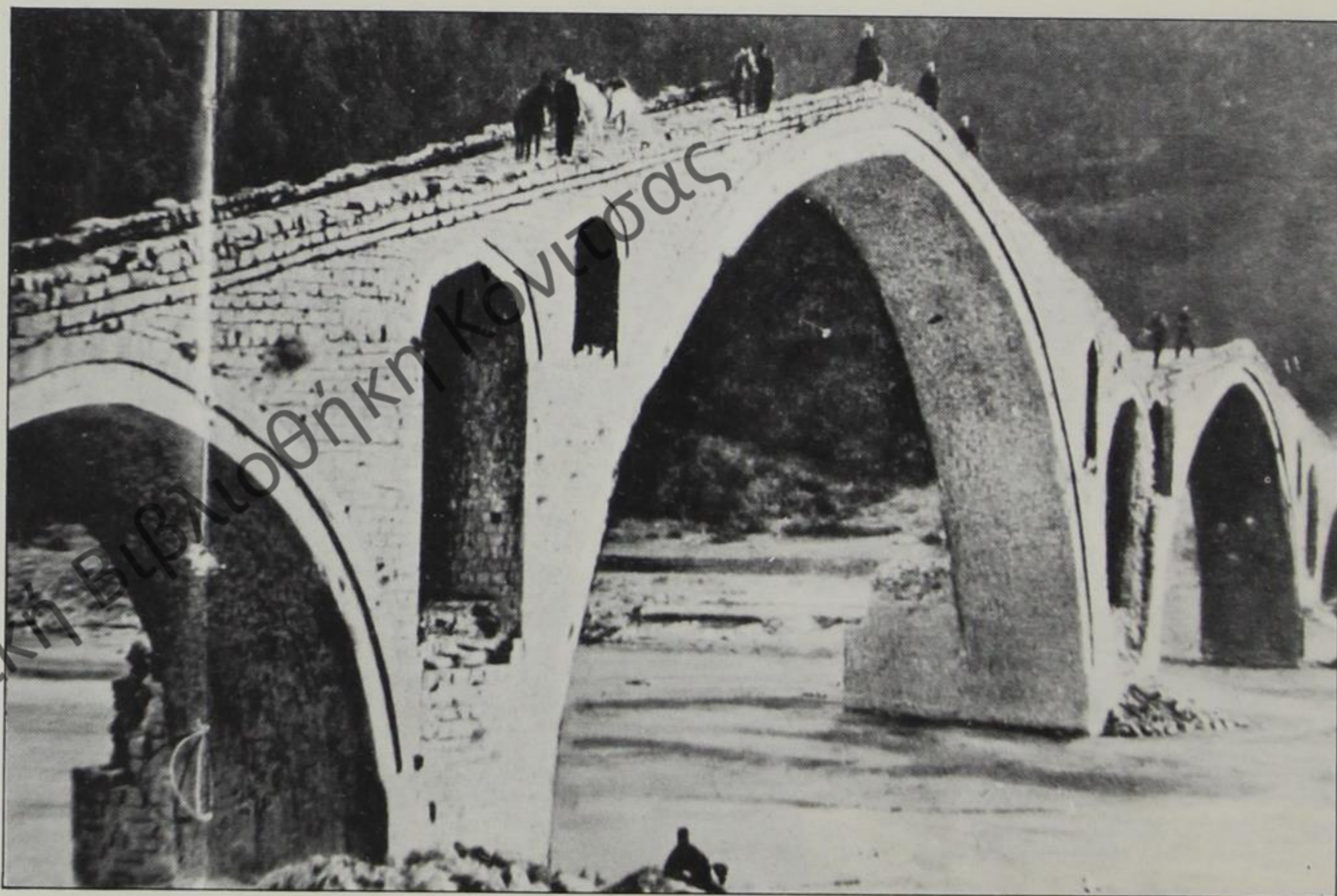
Ἀλλά ἐξω ἀπό τίς ομάδες αυτές - στίς ὁποῖες πολύ σύντομα αναφερθήκαμε - δημιουργήθηκαν καί μεμονωμένα γεφύρια, πού ἀπαλλαγμένα γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἀπὸ ὁποιαδήποτε γειτονική ἐπίδραση, διαμόρφωσαν τὸ δικὸ τους ενδιαφέροντα τύπο. Θά σταδούμε σέ τέσσερα ἀπὸ αυτά, δύο χτισμένα στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καί δύο ἐξω, στὸ βαλκανικὸ.

Εἰκ. 88 Τὸ γεφύρι τῆς **Κρεμαστής**, βρίσκεται στή Λέσβο, νησί καί μέ ἄλλες, τέτοιου εἴδους, ἀξιοπρόσεχτες κατασκευές¹²⁹. Οφείλει τὴν ἰδιαιτερότητά του στὸ μοναδικό, σχεδόν σχηματίζοντα κύκλο, τόξο, πού οἱ λευκὲς καλοδιαμορφωμένες πέτρες του τοῦ δίνουν ἀνάγλυφη ὄψη. Ἀντίθετα, ὅλο τὸ υπόλοιπο σῶμα τοῦ γεφυρίου, ἔχει χτιστεῖ μέ ἀδοῦλετες, καί γι' αὐτὸ χοντροκομμένες, σκούρες πέτρες.

Εἰκ. 89 Τὸ γεφύρι τῆς **Λάρισας** ἔνωσε τίς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ μέ μιὰ σειρά τόξων πού τ' οἰκονομοῦν κλειδωμά τους χάριζε ἐπιβλητικότητα καί ταυτόχρονα σιγουριά. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα γεφύρια στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, μέ δώδεκα καμάρες κατὰ τὸν Φόν Βάλκαμπ¹³⁰.

Εἰκ. 90 Ἄς ἀνέβουμε τώρα στή βορειο-ανατολική πλευρά τῆς Ἀλβανίας καί συγκεκριμένα ἐξω ἀπὸ τὴν πόλη Kukes, ὅπου δά γνωρίσουμε ἓνα πολὺ ιδιόρρυθμο μεγάλο γεφύρι. Πρόκειται γι' αὐτὸ τοῦ **Βεζύρη**¹³¹ πάνω στὸ Δρύνο ποταμὸ, τοῦ ὁποῖου τὰ πολλὰ νερά δημιουργοῦσαν ἀνεκαθεν προβλήματα στὸν πολυσύχναστο δρόμο Σκόδρας (Shkodër) - Πρίσρενης (Prizren). Χτίστηκε τὸν 18ο αἰῶνα, ἀπὸ μαστόρους τῆς Σκόδρας ἢ τῆς Δίβρας (Debar), πόλεις μέ μεγάλη προσφορά συναφιῶν δουλειᾶς. Οἱ ἀπότομες «γωνίες» στὸ κατάστρωμά του ἐρχοῦνται νά θυμίσουν, ελαφρὰ βέβαια, τὸ γνωστὸ μας γεφύρι τοῦ Σούμπαση.

Τελευταῖος μας σταθμὸς τὸ Μόσταρ, πρωτεύουσα τῆς γιουγκοσλαβικῆς Ερζεγοβίνης. Ψυχὴ τῆς πόλης, τὸ γεφύρι τοῦ ποταμοῦ Νερέτβα. Τὸ ἔχτισε τὸ 1566 ὁ Χαϊρουντίν, μαθητὴς τοῦ μεγάλου τούρκου ἀρχιτέκτονα Σινάν. Πραγματικὰ ἐντυπωσιακὸ, «πετρωμένη

90. Τὸ γεφύρι τοῦ Βεζύρη, πάνω στὸ Δρύνο, στή βορειοανατολική Ἀλβανία.

ἡμισέληνος» ὅπως τὸ εἶπαν, φαίνεται σάν νά ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ μιὰ καί μονοκόμματη πέτρα. Μέ τόξο πού ἀνεβαίνει στὰ εἰκοσι μέτρα πάνω ἀπὸ τὰ νερά καί ἀνοίγει στὰ εικοσιεφτά, καταφέρει νά «ζεύξει» τὴν κατάλληλη στιγμή τὸν Νερέτβα ἐκμεταλλεῖται μιὰ πρόσκαιρη ἀδυναμία του. Γιατί ἴσως μόνο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἀπὸ τὰ 235 χιλιόμετρα πού τρέχει γιὰ νά χυθεῖ στήν Ἀδριατική, στενεύει τόσο πολὺ. Ἐννιά ὀλόκληρα χρόνια παιδευόταν ὁ Χαϊρουντίν νά τὸ στήσει. Ὅταν τελειώσε, τρελὸς ἀπὸ τὴν ἀγωνία, δέν ἀντέξε νά παραβρεθεῖ στὸ λύσιμο τῆς τεράστιας σκαλωσιάς του. Βγήκε ἐξω ἀπὸ τὴν πόλη καί περίμενε ἀμίλητος τὰ νέα.

129. Αναφέρουμε στήν τύχη, τὸ δίτοξο γεφύρι κοντὰ στὸν Ταξιάρχη Μανταμάδου, καί τὸ τρίτοξο στήν Ἁγία Φωτεινὴ τῆς Κοινότητος Φίλιας.

130. Ἀντωνίου Τούμα Φόν Βάλδαμπ: Ἑλλάς, Μακεδονία καί Νότιος Ἀλβανία (μετάφραση Εὐγεν. Ρ. Ραγκαβῆ). Ἐν Ἀθήναις 1901.

131. Βλέπε, Β.Δ. Ζώτου - Μολοσσού: Δρομολόγιον τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, Ἐν Ἀθήναις 1878, σελ. 128.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραβαντινού Π.: Χρονογραφία τής Ηπείρου, Εν Αθήναις 1856.
 Αραβαντινού Π.: Συλλογή Δημοδών Ασμάτων τής Ηπείρου, Εν Αθήναις 1880.
 Αράπογλου Μ.: Γεφύρια του Ζαγορισιου Χώρου, στο «Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγοριού», τεύχ. 1, 1981.
 Αρχαιολογικόν Δελτίον (Β2' Χρονικά): 21(1966), 22(1967), 23(1968), 29(1973-74).
 Βάλδκαμπ Φον (Αντώνιου Τούμα): Ελλάς, Μακεδονία, Νότιος Αλβανία, Εν Αθήναις 1901.
 Βασιλείου Πάνου: Η επισκοπή Λιτζάς κι Αγράφων, Αθήνα 1960.
 Βασιλείου Πάνου: Τουριστικός Οδηγός Ευρυτανίας.
 Βρεττάκου Νικηφ.: Τό γεφύρι τής Άρτας (Θεατρικό ανέκδοτο).
 Γιαννουκάκη Δημ.: Τό γεφύρι τής Άρτας, στο «Εμπρός» Αθηνών, 1956-57.
 Γιοφύλλη Φώτου: Τά Ηπειρωτικά ήδη, έδιμα και τραγούδια, στο «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», 1958, και ανάτυπο.
 Γκαβανά Δημ.: Τραγούδια Ξενητειάς - Δημοτικά Δυτικής Μακεδονίας, Θεσ/νίκη 1977.
 Γκέτση Κώστα: Πέφτει η γέφυρα, στην εφημ. «Ταχυδρόμος τής Ημέρας» (Άρτας) φ. 447/30.10.83.
 Γρανίτσα Στέφ.: Τά άγρια και τά ήμερα του βοσκου και του λόγγου, β' έκδοση Αθήναι 1956.
 Δάλλα Γιάννη: Τό Γιοφύρι τής Άρτας (ανεκδοτη αισθητική μελέτη).
 Δημητρακόπουλου Σοφ.: Βλαγόραφτη Γορτυνίας, Αθήνα 1972.
 Δωρή Μιχ.: Ανώνυμη Αρχιτεκτονική - Γέφυρες, στο «Αρχιτεκτονική» 13/77, 1969.
 Ζώτου Β.Δ. (Μολοσσος): Ηπειρωτικά Μελέται - Δρομολόγιον τής Ελληνικής Χερσονήσου, Εν Αθήναις 1882.
 «Ηπειρωτικός Άγας», (Εφημ. Ιωαννίνων), Επιστολή Λαζαρίδη, φ. 30/9/77.
 Θεοτοκάς Γ.: Τό γεφύρι τής Άρτας, στον τόμο «Θέατρο», 1944.
 Θεοτοκάς Γ.: Κοσμά - Ψαλίδα Αδ.: Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου, Ιωάννινα 1964.
 Καβασακάλη Σωτ.: Τά τρία γεφύρια στις Σάτρες, στο «Θρακικά Χρονικά», τεύχ. 19, Ιούλιος 1965.
 Καζαντζάκη Νικ. (Πέτρος Ψηλορείτης): Ο Πρωτομάστορας, 1910.
 Καιροφύλλα Κ.: Ιστορικά Σημειώματα περι Άρτης, στο «Ηπειρωτικά Χρονικά» τ. 4 (1929).
 Κάμπα (Τόσκα) Σούλα: Λαογραφικά Αργιδέας Θεσσαλικών Αγράφων, Αθήναι 1981.
 Καραπιτέρη Δ.: Ξενάγησις στην Ευρυτανία, 1974.
 Καρατζένη Δημ.: Αι επαναστάσεις τής Άρτης του 1866 και 1878, Αθήναι 1974.
 Κατομήτρου Χαρ.: Η Ήπειρος προμαχούσα, Αθήναι 1982.
 Κωνσταντινόπουλου Χρήστ.: Οι Λαγκαδινοί Μαστόροι, Αθήνα 1970.
 Κωνσταντινόπουλου Χρήστ.: Οι Παραδοσιακοί Χτίστες τής Πελοποννήσου, 1983.
 Κωτσιώρη Βασίλ.: Η Αργιδέα, Αθήναι 1972.
 Λαζαρίδη Κώστα: Ελάτε στο Ζαγόρι νά θανμάσετε του Βίκου τή χαράδρα, Αθήναι 1970.
 Λαζαρίδη Κώστα: Μπάγια (τώρα Κήποι), η πρωτεύουσα του Ζαγοριού, Γιάννινα 1975.
 Λαζαρίδη Κώστα: Τό Τσουμπάρι τής Αγίας Παρασκευής και η περιοχή του, Γιάννινα 1977.
 Λαζαρίδη Κώστα: Οι Κουκουλιώτικοι Μύλοι στη χαράδρα του Βίκου, Γιάννινα 1977.
 Λαμπρίδου Ιωαν.: Περί των εν Ηπειρω Αγαιοεργημάτων, Μέρος Α', Β', Εν Αθήναις 1880.
 Λαμπρίδου Ιωαν.: Ζαγοριακά, Εν Αθήναις 1870, στα «Ηπειρωτικά Μελετήματα».
 Λάμπρου Σπ.: Τό Γεφύρι τής Άρτας (δράμα ανέκδοτο).
 Λιάπη Κώστ.: Ώρες του Πηλίου, Αθήνα 1978.
 Λουκάτου Δημ. (επιμέλεια): Νεοελληνικοί Παροιμιόμυθοι, Αθήνα 1978.
 Λουκόπουλου Δ.: Στά βουνά του Κατσαντώνη, 1935.
 Λώλη Νικ.: Τόποι και δρυλοι τής Ηπείρου, Αθήναι 1961.
 Μακρή Κίτσου: Ο τόπος μας - Τά ελληνικά γεφύρια, εφ. «Τό Βήμα» 6.2.1966, αναδημοσίευση στο «Η λαϊκή τέχνη και ο Κίτσος Μακρής», έκδοση «ΩΡΑ», 1972.
 Μαμμόπουλου Αλ.: Λαϊκή Αρχιτεκτονική - Ηπειρώτες μαστόροι και γεφύρια, Αθήνα 1973.
 Μαντά Σπύρ.: Τά Ηπειρωτικά γεφύρια, στο περ. «Ταξιδεύοντας», τεύχ. 55, Ιούνης 1982.
 Μάτσα Νέστ.: Τό δισάκι του Άσκητη, Αθήναι 1978.
 Μέγα Γ.: Τό τραγούδι του γεφυριού τής Άρτας, στο «Λαογραφία», τόμ. ΚΖ'. Εν Αθήναις 1971.
 Μιτάκη Διον.: Δηγήματα (Τό άχι του κυρ-Γεράσιμου), 1980.
 Μιτάκη Διον.: Αχελώος, Πάτρα 1983.
 Μουσελίνη Σπύρ.: Αρχαιότητες τής Θεσπρωτίας, Γιάννινα 1980.
 Μουτσόπουλου Νικ.: Κουδαραιοί Μακεδόνες και Ηπειρώτες Μαιστορες, στον τόμο «Πρώτοι Έλληνες τεχνικοί επιστήμονες περιόδου Απελευθερώσεως», έκδ. Τ.Ε.Ε., Αθήνα 1976, και ανάτυπο.
 Μπογδανόπουλου Δ.: Τά Κουδαριτικά, «Ηπειρωτική Εστία», τόμ. 1.
 Ξενοπούλου Σεραφ.: Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης, Εν Αθήναις 1884.
 Ορλάνδου Αναστ.: Τό γεφύρι τής Άρτας, στο «Αρχειον Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος», τόμος Β2', 1936.
 Πανταζόπουλου Νικ.: Ελλήνων Συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν, Αθήναι 1958.
 Παντούλα Σ.: Τής Άρτας τό γιοφύρι, στο περ. «Σκουφάς», τευχ. 9-10.
 Παπαγεωργίου Γ.: Ο λαϊκός δρυλος στο θέατρο, «Ηπειρωτική Εστία», 1952.
 Παπαγεωργίου Γ.: Τής Άρτας τό γεφύρι, «Ηπειρωτική Εστία», 1954.
 Παπαϊωάννου Ι.: Τό Πάπιγκο, Θεσ/νίκη 1977.
 Παπακώστα Άγγ.: Ο Βοϊδομάτης και τά μνημεία του, Αθήναι 1961.
 Παπακώστα Νικ.: Τό γεφύρι τής Πλάκας, περ. «Σκουφάς» Άρτας, τ. 16, 1960.
 Παπακώστα Νικ.: Ηπειρωτικά, Αθήνα 1967.
 «Παρατηρητής» (εφημερίδα Ιωαννίνων): Επιστολή Κακριδή φ. 9/7/77, Επιστολή Τριανταφυλλόπουλου φ. 16/7/77.
 Πετρονώτη Αργ.: Οικισμοί και Αρχιτεκτονικά Μνημεία στην Ορεινή Γορτυνία (Αρκαδία), Αθήναι 1975.
 Πετρονώτη Αργ.: Τά τοπικά οικοδομικά εργαστήρια τής νεοελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην Πελοπόννησο, στο περ. «Αρμολόι», τευχ. 10, σελ. 53.
 Πέτσα Φώτ.: Τό γεφύρι τής Άρτας, στην «Αρχαιολογική Εφημερίδα» 1950-51 (παράρτημα).

- Πλόσκα Χαράλ.: Τό χωριό μου Κάτω Ραβένια Πωγωνίου, Πάτρα 1979.
- Πολίτου Νικ.: Μελέται επί του Βίου τών Νεωτέρων Ελλήνων, Τόμ. Α' «Νεοελληνική Μυθολογία», Εν Αθήναις 1871.
- Πολίτου Νικ.: Μελέται περί του Βίου και της Γλώσσης του Ελληνικού λαού - Παραδόσεις Α', Β', Εν Αθήναις 1904.
- Πολίτου Νικ.: Εκλογαί από τά τραγούδια του Ελληνικού λαού, Εν Αθήναις 1914.
- Ρίγγα Νικ.: Τό γιοφύρι και τά μάτια σας..., στην εφ. «Ταχυδρόμος της Ημέρας» (Άρτας), φ. 463/21.9.83.
- Ρωμαίου Κωνστ.: Τό γεφύρι της Άρτας, στο «Αρχείο Θρακικού Θησαυρού», τόμ. 17 (1952).
- Ρωμαίου Κωνστ.: Κοντά στις Ρίζες, Αθήναι 1959.
- Σαρδέλη Κώστ.: Ελληνικά Γεφύρια, στο «Ιστορία», τεύχ. 185, Νοέμβρ. 1983.
- Σάρρου Δ.: Περί τών συνθηματικών γλωσσών, «Λαογραφία», τομ. Ζ' (1923).
- Σούλη Χρ.: Τά Κουδαρίτικα τών χουλιαροχωριών της Ηπείρου, ήτοι της συνθηματικής γλώσσης τών χριστών τών χουλιαροχωριών της Ηπείρου, «Ηπειρωτικά Χρονικά», τόμ. 5ος (1930).
- Σπυριδάκη Γεωργ. - Περιστέρη Σπυρ.: Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, τόμ. Γ', Δημοσιεύματα Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αριθμ. 10, της Ακαδημίας Αθηνών, Εν Αθήναις 1968.
- Σταγειρίτη Αθαν.: Ηπειρωτικά, ήτοι Ιστορία και Γεωγραφία της Ηπείρου παλαιά και νέα, και βίος του Πύρρου, Βιέννη 1819.
- Στάθη Γεώργ.: Απ' τ' Άγραφα, 1971.
- Στεργιόπουλου Κωνστ.: Συμβολή εις την Έρευναν τών Ηπειρωτικών Τοπωνυμιών, στο «Ηπειρωτικά Χρονικά», τ. 8 (1933).
- Στράτη Κων/νου: Της Άρτας τό Γεφύρι και η Παναγορήτισσα, 1961.
- Τσοούτσινου Γιάννη: Τό χλιοτραγουδημένο γιοφύρι που κινδυνεύει..., στην εφημ. «Ταχυδρόμος της Ημέρας» (Άρτας) φ. 453/7.9.83.
- Τσοούτσινου Γιάννη: Πέντε Άρτικά Μελετήματα, Αθήνα 1982.
- Τσοούτσινου Θεοχ.: Τό γεφύρι της Άρτας, στην εφημ. «Ελεύθερος Λόγος» (Άρτας) φύλ. 52/24.2.32, 53/31.12.32, 54/5.1.33, και περ. «Σκουφάς» τεύχ. 32.
- Τουφίδη Σωτ.: Η Κόνιτσα και τά χωριά της, 1978.
- Τσαρόπουλου Παύλ.: Στο γεφύρι της Άρτας, (αφήγημα) 1957.
- Τσιούμα Δημ.: Η παλιά τοξοειδής δρυλική γέφυρα του Κοράκου στον Αχελώο (ανέκδοτη μελέτη).
- Τσιτσά Σεραφείμ: Στη χώρα τών Απεραντιών, στο «Στερεοελλαδική Εστία», τεύχ. 3, 1960.
- Τσιτσά Σεραφείμ: Τ' Άγραφα της Πίνδου, Αθήνα 1967 (Λάρισα 1981).
- Τσιώνη Παναγ.: Η γέφυρα Μανώλη και ο δρύλος της, εφημ. «Εθνικός Αγών» (Λαμίας) 7.2.1960.
- Φανίτσιου Βασ.: Απ' τό Βλισίδι τ' Λαμπριδής, Βιβλιορόπ'λο 2 (Γεωγραφία του Λαμπριδής) 1966, σελ. 132.
- Χασιώτου Γ.: Συλλογή τών κατά την Ηπειρον Δημοτικών Ασμάτων, Εν Αθήναις 1866.
- Balkansi Ivan: Old Bridges, στο "Resorts in Bulgaria", 3/1982.
- Cocchiara Giuseppe: Il ponte di Arta e i sacrifici di costruzione, Palermo 1950.
- Dieterich K.: Die Volksdichtung der Balkan Läder in..., στην "zeitschr der Urains für Volkskunde", Berlin 1902.
- Garnete: Greck Folk Poesy, London 1898, Vol. I.
- Hammond N.: Epirus, Oxford 1967 (Μεταφράστηκε στα ελληνικά τό 1971).
- Holland Henry: Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, London 1815.
- Hughes Smart: Travels in Sicily, Greece and Albania, London 1820.
- Lawson J.: Modern Greck folcklore and ancient Greck Religion, Campridge, 1910.
- Leake William: Travels in Northern Greece, 1835 (Μετάφραση του τμήματος που αναφέρεται στην Ηπειρο έκανε ο ιερέας Δ. Στάθης - Η Ηπειρος 1805-1810, Εν Αθήναις 1976).
- Megas Georgios: Die Ballade von der Arta - Brücke, Thessaloniki, 1976.
- Nilsson Martin: Greek Popular Religion - 1940 (Μετέφρασε στα ελληνικά ο Ι.Θ. Κακριδής - Ελληνική Λαϊκή Θρησκεία, 1953).
- Plinius: Hist. Nat. Lib. IV, et (D. Eicholz, London, Heinemann MCMLXII).
- Possow: Populartia carmina Graeciae recentioris seipsg, 1860.
- Pouqueville F.: Voyage dans la Grèce, V II, Paris 1820.
- Rod Dennelle: The Customs and Lore of modern Greece, London 1904.
- Sain éan L.: Les rites de la Construction d' après la poésie populaire de l'Europe Orientale. Revue de l'Histoire des religions. Tome XLV, 1902.
- Sartori P.: Sitte und Brauch, zter Teil Leipzig, 1911.
- Schladebach Kurt: Die aromunische Ballade von der Artabrücke. Erster Jahresbericht des Instituts für rumänische sprache, Leipzig 1894.
- Schmidt B.: Das Volksleben der Neucriechen, Leipzig 1871.
- Shtylla Valter: Disa Ura të Vjetra prej guri në vendin tonë, "Monumentet" 11/1976, σελ. 223.
- Shtylla Valter: Disa Ura të Vjetra në Shqipërinë e Jugut, "Monumentet" 14/1977, σελ. 101.
- Shtylla Valter: Ujësjellësi i vjetër I Kalasë së Gjirokastrës, "Monumentet" 20/1980, σελ. 69.
- Shtylla Valter: Ndërttime Inxhinierike të fillimit të shekullit xixtë në disa krahina të shqipërisë së jugut, "Monumentet", 1/1981, σελ. 69.
- Skok Petar: Iz Balkanske Komparativne literature - Rumunske paralele "Zidanju Skadra" Glasnik skopskog nancnog drustva, skopije 1929.
- Stefanini J.: The Personal Narrative of the Sufferings of J. Stephanini (I. Στεφανίνης) a Native of Arta, in Greece..., New York 1829.
- Turner William: Journal of a tour in the Levant, London 1820.
- Vargyas Lajos: Researches into the Mediaeval history of Folk Ballad. Chapter III: The origin of the "walled-up Wife" Akadémial Kiado Budapest 1967.

THE BRIDGES OF EPIRUS

By Spiros Mandas

The old stone bridges one sees scattered all over the Balkans but more especially in Epirus, point very clearly, that they were built in days when the lack of mechanical means was made up by the experience of long ages backed by enthusiasm. A mere five minutes before one of these bridges is enough to make one aware of the ingenuity, the effort, and the temper of man in the face of Nature, weapons that enabled him to improve upon her, thus - and why not? - supplementing and completing her.

Epirus is perhaps the most mountainous part of Greece. Out of its total surface area of 9,203 sq. kms. the 8,313 are made up of high mountains. Moreover, the highest and most important mountain range - the Pindus - is to be found in Epirus where it forms a natural boundary between this N.W. region of Greece and its neighbours to the north-east and to the east, namely, Macedonia and Thessaly. In among all these mountain small valleys or "polghes" are formed, traversed by a large number of rivers and mountain torrents with a constant flow of water, Epirus experiencing one of the heaviest rainfalls in the whole country, and the mountain peaks under snow practically the whole year round. The following rivers are among the most important ones in Epirus: - Aöos; Sarantaporos; Voidomatis; Acheron; Louros; Arachthos; and, of course the Achelöos.

fig 1. It is, therefore, self-evident that from early times it has been imperative that these aqueous obstructions be surmounted to allow the inhabitants to move freely from place to place. For it has always been a tradition with the Epirotes to travel about in groups, from short trips for the needs of the important livestock-rearing going on there to the much longer journeys undertaken by organised guilds not only all over Greece but also beyond it. In fact, many of the famous "Kyradzidis" (merchandise conveyors) caravans that were bound for Vienna, Bucharest, and even, (going in the opposite direction), for the depths of the Orient, came from Epirus.

One did not have to seek far to find men willing to undertake such an arduous task, namely, that of taming nature and overcoming its violence, for Epirus itself was a 'nursery' of great craftsmen whose excellent skill was well recognised. These were the 'Koudareii' who, organised into small groups known as 'boolookia' or 'esnafia', wandered all over the Balkans building mansions, churches, fountains, and tall bell-towers. Each 'boolooki' which was made up of all kinds of skilled workers-masons, stonemasons, woodcarvers, painters, and so forth - was run by its own 'Calphas', that is Master-craftsman. Villages that produced top-rank craftsmen were:- In the district of Conitsa: Vourbiani; Pyrsoyanni; Stratsiani; Molista; Old Lescatsi. In that of Jumerka: - Houliarades; Gretsista; and Coutsovitsa. From South Albania: - Arghyrocastro; Borova; Yehova, and others. Bridge-building was something special to the above craftsmen. The way bridges had to be constructed was of itself beset with difficulties and problems. And this, coupled with the superstitious fear of interfering in any manner with nature that possessed people in those days, engendered a great number of legends, customs, and traditions. Thus by degrees specialised groups of craftsmen came into being having as their sole object-

fig. 2, 3, 85.

fig. 4.

ive the building of bridges. These were the famed 'Kioprulides', named so from the Turkish word Köprü - which means "bridges".

The decision to put up a bridge might be taken by either a single individual, such as a wealthy citizen, a Turkish official, or by the abbot of some nearby monastery, or else by a village as a whole. Needless to say the entire cost of the project fell upon the person or persons who sponsored it. In recognition of such a service to the community the bridge would quite often bear the name of its patron or patrons; this, however, was no hard-and-fast rule. The naming, too, happened gradually, and was usually done by the inhabitants of the surrounding villages. But the name that was without fail forgotten in the end was that of the Master-builder. Whether it was from undue modesty or dictated by the circumstances of the time he never carved in any odd corner of the bridge he had just built the conventional 'erected by'. On the other hand, however, the date of construction can occasionally still be seen.

As soon as the money was got together the villagers (even when the benefactor was one) would summon certain master-builders who provided their own 'boolookia' to inform them of the project on hand, and ask them to submit definite plans and estimates of the cost of the proposed bridge. The man finally chosen would set to at once. His first act would be to pick the best spot for the bridge. As a rule flat surfaces were eschewed for the great amount of mud that collected there caused considerable problems when it came to making firm foundations. The most suitable site was at the point where the river narrowed, especially if it happened to be rocky too. This meant it could be safely spanned by a single wide arch, thus avoiding great and expensive constructions. But this was not always possible, however, and the successive arches that were in that case inevitably needed resulted in a bridge of some considerable length. The chief raw material was always schist which abounds in the region, while the bond was composed of a mixture of crumbled tiles, lime, pumice-stone, water, and dried grass. There is evidence that at times the hair of animals was also used, and even the white of eggs for greater binding effect.

There is a fairly large variety among the architectural styles of bridges, which goes to show the inexhaustible imagination of the simple craftsman. The determinant features of the difference lies in the number and shape of the arches. The wide span of the one-arched bridges makes them imposing, while the many-arched ones gain in picturesqueness. Regarding the shape of the arches sometimes the intersection is semi-circular and at others it is slightly pointed reminding one of Gothic or Islamic architecture. On the 'body' of most of the bridges small openings, called pseudo-arches, can be seen. Their function was twofold: on the one hand they helped at times of flooding, and on the other they gave a certain artistic lightness to the whole structure. The paved way used by those crossing the bridge is quite narrow, sometimes not more than two metres wide. So passing over it was not without its dangers. On the Conitsa bridge a small bell can still be seen hanging under the apex of the arch. Any strong wind will set it ringing and warn

fig. 5, 12.

fig. 6.

fig. 37

anyone crossing of the increasing danger. Before finally dismantling the scaffolding and handing over the finished bridge the craftsmen would paint in some small corner the likeness of some saint or other who would become its guardian. A rich banquet and great festivities would

follow in which the inhabitants of all the surrounding villages would take part.

The 31 most important bridges in Epirus - taken in its broadest sense - are given below: (see fig. 25).

a/a	Bridge	Form	Date of Construction	River	Picture No.
1	Arta	4 Arches	3rd c.B.C.?	Arachos	26, 27, 28, 29, 30, 31
2	Placa	1 arch	1866	Arachos	32, 33, 34
3	Conitsa	1 arch	1870	Aōos	35, 36, 37, 38
4	Papastathis	4 arches	1746	Arachos	39, 40
5	Coracou	1 arch	1755	Achelōos	41, 42, 43
6	Calogerou or Placida	3 arches	1814	Vickos	44, 45
7	Noutsou or Cokkorou	1 arch	1750	Vickos	46, 47
8	Missiou	2 arches	1748	Vickos	48, 49
9	Milou	2 arches	1748	Bayotico	50
10	Pitsoni	1 arch	1830	Bayotico	51, 52
11	Paliyefyro	1 arch	—	Vicackis	53
12	Chatsiou	1 arch	1804	Vicackis	54
13	Contodemos or Lagaridis	1 arch	1753	Vicackis	55, 56
14	Caberaga	1 arch	—	Zagoriticko	57
15	Tsipiani	1 arch	1875	Vardas	58, 59, 60
16	Vovoussa	1 arch	1748	Aōos	61, 62
17	Lycostomou	?	—	end of lake	—
18	Cledoniavista or Voidomatis	1 arch	1853	Voidomatis	63, 64, 65
19	Mesoyefyra	3 arches	—	Aōos	66
20	Aghion	4 arches	—	Gormos	67
21	Zerma	2 arches	—	Sarandaporos	68
22	Manolis	1 arch	1659	Agraphiotis	69, 70
23	Tatarna or Mardaxa	1 arch	—	Achelōos	71, 72
24	Trizolou	1 arch	13th c.	Trizolioticko	73
25	Mezilo	1 arch	—	Liascoviticko	74, 75
26	Porta or Agh. Vissarion	1 arch	1519	Portiatis	76, 77
27	Spanou	5 arches	—	Veneticos	78
28	Soubasi	3 arches	—	Drinos	79
29	Petra	3 arches	—	Aōos	80
30	Beratiou	8 arches	1776	Apsos	81
31	Kurt-Passia	12 arches	1778	Skumbis	82

We shall now draw the reader's attention to the legend of Arta Bridge, and to its strange but interesting story. This legend-song, besides its undisputable literary worth*, gives several revealing items of information.

Five-and-forty craftsmen and apprentices three-score
Over Arta's mighty river strove a bridge to raise,
From morn till eve they builded - nightfall saw it in ruins.
The craftsmen in dismay lament, the Prentices in tears:
"Alas for all our labours, alas for all our toil,
For all we build by day lies shattered when night falls".

A little bird came on the wing and 'cross the river perched,
It sang not like a bird, nor as a swallow twitter,
It sang and spake with human voice, and this is what it said:
"Without a human haunting that bridge shall never stand.
But offer up no orphan, stranger, or passer-by,
Offer none else save the Master-builder's fair young wife,
Who comes not early in the morn, and tarries late at noon
The Master-builder hears - Death's cold hand closes round his heart,
Swiftly he charges a nightingale go bid the willow girl:
"Take time to dress, time to change, and tarry long at noon;
Slowly come, and take your time when crossing Arta's bridge".

Blundering, the bird mistakenly does bid her:
"Make haste to dress, and haste to change, and linger not at noon;
Swiftly go and swiftly cross the bridge o'er Arta's river".

And into sight she tripping comes down the long white road.
The Master-builder sees her - his heart it breaks in twain.
She hails them from afar, and when she's near she says:
"Good-day and joyful greetings, ye craftsmen and apprentices!
But what ails the Master-builder? Why are his spirits low?"
"His ring lies at the bottom hard by the foremost arch,
But who's to get in, and out again, that ring to find?"
"Grieve not, Master-builder, 'tis I who'll fetch you your ring".

Scarce was she down, scarce halfway to the middle when she cried:
"Draw up the chains, my dearest, draw up the cables now,
For all o'er have I searched and nowhere can I find it".

One reaches for the trowel, another for the plaster,
And the Master-builder a heavy boulder throws.

Oh, sad has been our portion, woeful our destiny!
Three sisters were we, and all, alas, ill-starred:
One died to build the Danube, 'o'other the Euphrates,
And I, the youngest, Arta's bridge firmly to raise.
But as fall the leaves off trees, may all who cross if fall!"

"Unsay the words you've spoken, girl, and other be your curse,
An only brother have you got, and he may chance to cross it".

Back she took her bitter words, this the new curse she uttered:
"When quake the mountains wild, then let this bridge, too, tremble,
For I've a brother far away and he may chance to cross it".

* This naturally applies to the Greek original song.

The toil, the anguish, the hard labour, the bad weather conditions they were forced to work in, the fact they lived far from inhabited regions, and above all, the dread of interfering with nature which they shared with the rest of the people, are amply expressed in the legend which was sang about the bridge of Arta.

The sensation this song caused not only in Greece, where there exist 333 variations of the theme, but also in the whole of south-east Europe indicates the awe felt by the simple people when faced by such a difficult construction in those times. fig. 13, 14.

The whole tale hinges on the age-old belief that for a structure to be rendered 'safe' it demanded the sacrifice of a "noble animal". It was not a rare occurrence, however, for in place of an animal to have some person offered up when it was, in truth, a human sacrifice. But this was practised only in cases of great and important constructions. Let us take a look at a few such cases taken from world mythology. -

Before a Japanese city wall could be built it was necessary for a servant to be put to death; for the building of Rome Remus had to die first; the founding of a Phoenician city began with walling-up of persons in the walls of the city gates; the Serbs buried alive two children - the boy Stoyan and the girl Stoyana - in the foundations of the castle of Skoutari because the fairy Wila had demanded it; likewise two sisters were buried in the foundations of the Strasbourg Cathedral. fig. 15.

So we see that the Arta Bridge, and any bridge in Epirus, was considered by the simple people, a great feat, the labour that went into it being the important thing and not the size. Many times two and even three attempts had to be made before the bridge could be finally made to "stand". According to the interpretation of the belief the soul of the victim once liberated from the body could, like all souls, take on any form it wished and became allpowerful. It thus became, as the Byzantines also held, the guardian spirit of the building which it defended with fanaticism.

In the above song we see furthermore that the place of the victim is taken by the master-builder's young wife. Does this denote the vengeance Nature demands? It is the chief offender, in this case the master-builder, who has to be made to suffer. It was he who dared disregard ancient laws and attempted to dominate the invincible natural powers. Another point is that the announcement of the required sacrifice is made by a bird, a truly symbolic element of nature. This sacrifice will ensure expiation, peace, and safety. fig. 19.

The song about Arta's Bridge is not the only one in Epirus, other bridges too have their own traditions and legends. But now, with the coming of cement, imagination and quest have come to a standstill. But the echoes of these primitive bridges have never ceased having a hold on sensitive people, and today's art in its many and varied expressions has often drawn upon this source of inspiration in order to fashion a channel through which to express its own propositions. (Kazantzakis, and others).

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΕΦΥΡΙΑ
ΤΟΥ ΣΠΥΡΟΥ Ι. ΜΑΝΤΑ (ΟΣΤΡΟΒΟΥ 2, ΚΥΨΕΛΗ,
ΤΗΛ.: 88.27.460)
ΕΚΔΟΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1984
ΑΠΟ ΤΙΣ «ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ» Α.Ε. (ΓΟΡΓΙΟΥ 6 &
ΑΝΑΠΑΥΣΕΩΣ), ΤΗΛ.: 92.30.832.

Οι έγχρωμες φωτογραφίες και τὰ σχέδια έγιναν από τόν
συγγραφέα.

Οι ασπρόμαυρες, «ξένες», φωτογραφίες έχουν παρθεί
από:

- Σπύρος Μελετζή: Εικ. 41, 42, 75, 76, Τάκη Γλούπα: Εικ.
4, 77, Βασίλη Γκανιάτσα: Εικ. 84, 85, Β.Ν. Τασιά (συλλογή
Δημ. Τσιούμα): Εικ. 73, 74, Απόστ. Βερτόδουλο: Εικ. 52.

- περιοδικά, «Αρμολοΐ»: Εικ. 2, 86, «Ethnographia - 1960»:
Εικ. 15, «Λαογραφία - ΚΖ'»: Εικ. 36, 69, 89, «Αρχαιολ.
Δελτίον»: Εικ. 70, 71, 72, «Αρχιτεκτονική»: Εικ. 80, "Mo-
numentet": Εικ. 81, "Resorts in Bulgaria": Εικ. 88, «Ηώς»:
Εικ. 67, 90, «Στερο. Εστία»: Εικ. 69.

- βιβλία, «Τό χωριό Ζέρμα» τού Γρηγ. Γκατζουγιάννη:
Εικ. 3, «Τό Σημειωματάρι ενός Μετσοβίτη» τού Γ. Πλατά-
ρη: Εικ. 4, «Παλιές Φωτογραφίες - Ήπειρο, Μακεδονία»
τής Έλλης Παπαδημητρίου: Εικ. 12, "Greek Popular Reli-
gion" τού Ν. Martin: Εικ. 16, «Βλαχόρραφτη Γορτυνίας»
τού Σοφ. Δημητρακόπουλου: Εικ. 87, "Givme te Historise
Kombetare ne Fototekem e shkodres": Εικ. 83, 91.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

23701

KON